

ESKİ TÜRKÇEDE
FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ
Hilal OLGAÇ
(Yüksek Lisans Tezi)
ESKİŞEHİR, 2020

**ESKİ TÜRKÇEDE
FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ**

Hilal OLGAÇ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR, 2020

**T.C. ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Hilal Olgaç tarafından hazırlanan “Eski Türkçede Fonksiyonel Açıdan Varlık Eki” başlıklı bu çalışma (Savunma Sınavı Tarihi) tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Emrah BOZOK

ONAY

(İmza)

(Akademik Unvanı, Adı-Soyadı)

Enstitü Müdürü

16/09/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hilal OLGAC

İMZA

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE FONKSİYONEL AÇIDAN VARLIK EKİ

OLGAÇ, Hilal

Yüksek Lisans-2020

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh Ağca

Bu çalışmada, +IIg varlık ekinin ve birleşikleriyle meydana gelen sözcüklerin ve oluşturduğu türlerin tespit edilmesi, bu türlerin cümle içerisinde anlamsal ve fonksiyonel açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel olarak incelenmesi, +IIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiği ve fonksiyonel açıdan hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konuları üzerinde durulmuştur. +IIg varlık eki, tezin kapsamındaki metinler dahilinde incelenmiş ve ek fonksiyonel açıdan değerlendirilmiştir. Sonuç olarak +IIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiği, birleşiklerinin neler olduğu tespit edilmiş, ekin eklendiği sözcük türleri ve birleşikleri kategorize edilmiş ve ekin anlamsal ve işlevsel fonksiyonu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Eski Türkçe, +IIg, Varlık Kavramı ve İşaretleyicileri

ABSTRACT

FUNCTIONAL ASSET SUPPLEMENT İN OLD TURKİSH

OLGAÇ, Hilal

Master Degree-2020

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ferruh Ağca

In this study, it is aimed to determine the suffix “+İlg” and the words that occur with its compounds and the types it forms and to evaluate these types semantically and functionally in a sentence. In the study, it is focused on the semantic and functional examination of the expressions with entities in the texts written in different circles of the old Turkish, which type of words the suffix “+İlg” is attached to and which meaning and functions it contains in functional terms. The suffix “+İlg” has been examined in the texts within the scope of the thesis and evaluated from functional aspects. As a result what kind of words the suffix “+İlg” was added to, what its compounds were determined, the word types and compounds to which the suffix was added were categorized and the functional and semantic function of the suffix was determined.

Key Words

Old Turkish, +İlg, Entity Notion and Markers

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
Tezin Konusu ve Alanı.....	1
Tezin Amacı	1
Tezde Kullanılan Yol ve Yöntemler	2
KORPUS	3

1. BÖLÜM

TÜRKÇEDE EKLER

1.1. YAPIM EKLERİ.....	6
1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	6
1.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri	7
1.1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri	7
1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	8
1.2. ÇEKİM EKLERİ.....	8
1.2.1. Ad Çekimi Ekleri	9
1.2.1.1. Çokluk Eki	9
1.2.1.2. İyelik Ekleri.....	9
1.2.1.3. Yalın Durum (Nominatif Hâli).....	9
1.2.1.4. İlgi Durumu (Genitif Hâli)	10
1.2.1.5. Yükleme Durumu (Akkuzatif Hâli)	10
1.2.1.6. Yönelme Durumu (Datif Hâli)	10
1.2.1.7. Bulunma Durumu (Lokatif Hâli)	11
1.2.1.8. Çıkma Durumu (Ablatif Hâli).....	11
1.2.1.9. Vasıta Durumu (İnstrumental Hâli)	11
1.2.1.10. Eşitlik Durumu (Ekvatif Hâli).....	12
1.3. HEM YAPIM HEM ÇEKİM KATEGORİSİNDE OLAN EKLER.....	17
1.4. TÜRK DİLİNDE +LIG EKİ VE VARLIK İFADESİ	19

2. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ BAKIMINDAN +LIG EKLİ ÖRNEKLER

2.1. İsim + “+Ilg”	33
2.1.1. Sözdizimsel Yapı İçerisinde İsim Yapanlar	33

2.1.2. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Sıfat Yapanlar	36
2.1.2.1 Ayagka Tegimlig.....	42
2.1.3. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Zarf Yapanlar	45
2.1.3.1. Sadece +IIg İle Yapılan Zarflar.....	45
2.1.3.2. Sadece +IIgIn/ +IIgIn, +IUgUn / IÜgÜn İle Yapılan Zarflar	47
2.1.4. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Edat Yapanlar.....	48
2.2. İsim + “IIg” + Yardımcı Eylem.....	50
2.2.1. Sıfat + “IIg” + Yardımcı Eylem	54
2.3. Sıfat +IIglı Örnekler	56
2.4. Özne ya da Yüklem Olan +IIg Ekli Örnekler.....	57
2.4.1. Yüklem + IIg	57
2.5. Tür Meydana Getirmede +IIg Eki.....	58
2.5.1. Biçimbirimsel Olarak +IIg Eki.....	58
2.5.1.1. -mAklIIg	58
2.5.1.2. -(X)nçlXg	62
2.5.1.3. +l(X)glIIg	65
2.5.1.4. +lXgXn.....	66
2.5.1.5 +lXgsXz	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	70

İŞARETLER VE TRANSKRİPSİYON

ä : /e/ ünlüsünü gösterir

đ : /d/ ünsüzü yerine yazılan /t/

ť : /t/ yerine yazılan /d/

z : /z/ yerine yazılan /s/

ş : /s/ yerine yazılan /z/

ŋ : /ng/ ünsüz çiftini göstermekte kullanılan şekil

ā : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ñ : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ś : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ū : alıntı kelimelerde kullanılan harf

ğ: art damak /g/ ünsüzü

ħ: hırıltılı /h/

ķ: art damak /k/ ünsüzü

+ : isim tabanını gösterir

- : fiil tabanı gösterir

() : Yazılmayan ünlüleri gösterir.

... : Metinde silik olan yerleri gösterir.

KISALTMALAR

AY	Altun Yaruk
BT XII	Berliner Turfan-Texte XII
ETŞ	Eski Türk Şiiri
HU	Huastuanift
KP	Manuscrıts ouıgours de Touen-Houang. Le Conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouıgoure
M I	Manichaica I
M II	Manichaica II
M III	Manichaica III
OTG	Marcel Erdal (2004). A Grammar of Old Turkic, Brill, Leiden-Boston.
OTWF	Marcel Erdal (1991). Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon , c.I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
s.	Sayfa
SY	Säkiz Yükmäk
TDAYB	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TT VI	Türkische Turfan-Texte VI
TTK	Türk Tarih Kurumu
U II	Uigurica II
ÜÇİtig	Üç İtigsizler
vb.	ve benzeri
yay.	Yayımları

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel incelemesi konusu ele alınmaktadır. Eski Türkçede varlık eki olarak bilinen +IIg ekinin tam olarak hangi tür sözcüklere eklendiği ve fonksiyonel olarak hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konusu yeteri kadar açık değildir. Ek hakkındaki en eski bilgiye Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde rastlanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut burada ekin sahiplik bildirdiğinden söz eder. Divanü Lugati't-Türk'ten bu yana ek hakkında çalışmalar yapılsa da ekin hangi anlam ve işlevleri barındırdığı konusu üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ek hakkındaki genel kanı aidiyet bildirdiği ve sıfat yaptığıdır. Halbuki ekin fonksiyonu bu kadarla sınırlı değildir. Ekin sıfat yapan bir ek olduğu herkesçe kabul görmüştür fakat bu, ekin başka fonksiyonlarının olamayacağı anlamına gelmez. Ek yalnızca isimlere eklenmemekte, isim ve sıfat yapmasının dışında zarf ve edat da yapmakta ve birleşikleriyle genişlemektedir. Ek hakkında çoğunlukla genel kaniya ait açıklamalarda bulunulmuştur. Halbuki ek genel kanının aksine zarf ve edat da meydana getirmektedir. Ekin diğer fonksiyonlarından bahsedilen çalışma sayısı ise azdır. Ekin sıfat yapmasının dışında zarf ve edatların teşkilinde de rol oynuyor oluşu onu çok özel ve işlek bir ek yapmaktadır. Çalışmanın kapsamını Altun Yaruk Sudur, Eski Türk Şiiri, Manichaica, Sekiz Yükmek ve Üç İtigsizler oluşturmaktadır. Bu metinler dahilinde eki anlamsal ve fonksiyonel açıdan incelemek amaç edinilmiştir. Lisans eğitimimde tez danışmanım olan, bu yolda yürümek adına beni teşvik eden, yüksek lisans dönemim boyunca ise sorularıma yanıt olan, bilgisiyle daima bana farklı kapılar açan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya, bulamadığım kaynaklara erişmeme yardımcı olan, bilgilerini ve deneyimlerini paylaşmayı hiçbir zaman esirgemeyen hocalarım Arş. Gör. Dr. Kenan Azılı ve Arş. Gör. Buket Nur Kırmızıgül'e, tez süreci boyunca ulaşamadığım kaynaklar konusunda yardımını gördüğüm arkadaşım Tuğçe Coşkun Seber'e, desteklerini her zaman üzerimde hissettiğim aileme ve süreç boyunca motive ve güç kaynağım olan Taha Murat'a teşekkür ederim.

Hilal OLGAÇ

Eylül, 2020, Eskişehir

GİRİŞ

Tezin Konusu ve Alanı

+IIg eki Eski Türkçede genellikle var olmayı ve sahipliği ifâde eden sıfatlar yapan, isimlere eklenen, isimden isim yapan bir ek olarak bilinir fakat ekin aynı zamanda isimlerin dışındaki sözcüklere eklendiği örnekler de mevcuttur. +IIg eki sadece isimlere eklenmemekte, sıfatlara, zarflara, zamirlere ve fiil kökenli isimleşmiş kelimelere de eklenmektedir. +IIg ekinin eklendiği kaynaklar ve eklendikten sonra nasıl bir türe dönüştüğü de çeşitlilik göstermektedir. +IIg eki, yardımcı fiiller ile kullanılabilen, isim ve sıfat yapmasının dışında zarf ve edatların teşkilinde de rol oynayan, çeşitli morfemlerle genişleyerek analitik formlar ortaya çıkaran çok özel ve işlek bir ektir. +IIg ekinin eklendiği sözcüklere kattığı anlam Türk dili araştırmalarında isimlerin varlık ifadesi olarak ele alınıp değerlendirilir. Dolayısıyla tezin konusu Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadelerin anlamsal ve işlevsel incelemesidir. Tezin alanını Eski Türkçe metinler kapsamaktadır. Bu metinler içerisinde Uygur dönemi metinleri çoğunluktadır. Tezin kapsamı dahilindeki metinler, Üç İtigsizler, Eski Türk Şiiri, Manichaica, Altun Yaruk ve Säkiz yükmäkdir. Bu metinlerin çoğu Budist Türk çevresi metinleridir. İlgili metinlerde geçen +IIg ekli cümlelerin, cümle içerisindeki fonksiyonunu açıklamak tez kapsamında büyük önem arz etmektedir.

Tezin Amacı

Tezin amacı, Eski Türkçe metinlerde varlığını tespit ettiğimiz +IIg ekinin ve birleşikleriyle meydana gelen sözcüklerin, cümle içerisindeki anlamı ve oluşturduğu türlerin tespit edilmesidir. Tezde, Eski Türkçenin farklı çevrelerinde yazılmış metinlerdeki varlık ekli ifadeler anlamsal ve işlevsel olarak incelenecektir. +IIg varlık ekinin hangi tür sözcüklere eklendiğini ve fonksiyonel olarak hangi anlam ve işlevleri barındırdığını açıklamak tezin birinci amacıdır. Tezin diğer bir amacı ise +IIg varlık ekinin Türkçedeki diğer ekler ile kıyaslanması ve ekin nasıl bir ek olduğuna açıklık getirmektir. Böylelikle ekin hangi tür sözcüklere eklendiği, birleşiklerinin neler olduğu, hangi türlerin teşkilinde rol oynadığı, anlamsal ve işlevsel fonksiyonlarının neler olduğu konularına açıklık getirilecektir.

Tezde Kullanılan Yol ve Yöntemler

Tezde bütünlük fişleme metodu ile sağlanmıştır. Fişleme usulüyle veri toplanmış ve daha sonra toplanan veriler yorumlanmıştır. Öncelikle tez kapsamındaki metinler teker teker incelenmiş, daha sonra bu metinlerdeki +IIg ekli örnekler tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise, +IIg varlık eki hakkında genişçe bir literatür taraması yapılmıştır. Literatürdeki çalışmalar okunup tarandıktan sonra tezin asıl aşamasına geçilmiştir. Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. I. bölümde Türkçedeki eklerden bahsedilmiş, Türkiye Türkçesindeki yapım ve çekim eklerinin neler oldukları açıklanmış ve +IIg varlık ekinin bu ekler gibi bir ek olup olmadığı tartışılmıştır. I. bölümün içerisinde yer alan “Türk dilinde varlık kavramı ve işaretleyicileri” başlığı adı altında varlık kavramından ve +IIg varlık eki hakkındaki literatürden bahsedilmiştir. Araştırmacıların +IIg varlık eki hakkındaki söylediklerine ek olarak örnekler verilmiş ve bu örnekler yorumlanmıştır. II. bölümde ise +IIg varlık ekinin birleşikleriyle meydana getirdiği biçimler, ekin hangi türlere eklendiği ve cümle içerisinde hangi türleri meydana getirdiği konusu üzerinde durulmuş, incelenen metinlerdeki +IIg ekli örnekler yorumlanmıştır. Bu bölümde +IIg’lı yapılar üzerinde durulmuş ve +IIg varlık ekinin cümle içerisinde isim mi, sıfat mı, zarf mı, yoksa edat mı teşkil ettiği tespit edilmiştir. Yine bu bölümde +IIg ekinin birleşiklerine yer verilmiş ve her bir tür, örneklerle açıklanmıştır. Tezde taranan metinler dahilindeki örnekler, özenle seçilmiş ve örneklerin yalnızca birkaç tanesi tezin içeriğinde yer almıştır. Tezdeki asıl amaç örneklerin yorumlanması olmadığından, +IIg varlık ekinin anlamsal ve işlevsel fonksiyonunun tespit edildiği örnekler ayıklanmış ve yalnızca birkaç tanesi örnekler arasında yer almıştır.

KORPUS

AY IV, Tokyürek Hacer (2018). **Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç Karşılaştırmalı Metin Yayını**, TDK, Ankara.

AY VI, Ayazlı Özlem (2012). **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını**, TDK, İstanbul.

ETS, Arat Reşit Rahmeti (2018). **Eski Türk Şiiri**, TTK, Ankara.

HU, Özbay Betül (2015). **Huastuanift**, TDK, Ankara.

M I, Le Coq, Albert von (1912). **Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Berlin.

M II, Le Coq, Albert von (1919). **Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Berlin.

M III, Le Coq, Albert von (1922). **Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Berlin.

TT VI, Willi, Annemarie von Gabain und G. R. Rahmati (1934). **Türkische Turfan-Texte VI. Das, buddhistische sūtra Säkiz yükmäk**, Berlin.

Üçİtig, Barutçu-Özönder, F. Sema (1998). **Üç İtigsizler**, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks- XXX Levha, TDK, Ankara.

1. BÖLÜM

TÜRKÇEDE EKLER

Eklerin bir kısmı türetim esaslıdır. Bir kısmı ise cümle içerisinde çekimi ya da sözcükler arası ilişkiyi sağlamak için kullanılır. Dolayısıyla ekler iki ana sınıfa ayrılır: Bunlardan bir tanesi yapım ekleri, diğeri ise çekim ekleri olarak tanımlanır. Kimi dilbilimciler¹ bu eklere ara ekleri de ekler ve ekleri üç ana grubu ayırır. Ara ekler hem yapım eklerini hem de çekim eklerini bünyesinde barındırır. Diğeri bir deyişle hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi hareket eden ekler, ara ekler kategorisinde değerlendirilir. Ara ekler tabiri herkesçe kabul görmüş bir tabir olmamakla birlikte hem yapım eki hem de çekim eki gibi davranan her ekin ara ekler içerisinde değerlendirilemeyeceğini savunan araştırmacılar da vardır. Örneğin; Delice (2016) “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?” adlı makalesinde ara ekler tanımını doğru bulmaz.

Ergin, ekin kelime bünyesinde görüldüğünü, tek başına bir anlamı olmadığını ve kullanılmadığını, sadece köklerle birleştiği zaman kullanıldığını söyler ve eki şöyle açıklar: “Ekler, mânâ ile ilgili bir vazife gören şekillere denir. Kısacası ekler kelime bünyesindeki gramer vazifeli şekillerdir” (Ergin 2012: 114). Eklerin iki çeşit vazifesi vardır. Bunlardan biri köklerden daha geniş kökler yani gövdeler yapmak, diğeri kök ve gövdelerin gramatikal kategorilerini meydana getirmektir” (Ergin 2012: 121). Korkmaz ise eki şöyle tanımlar:

Ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, köklerle birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir. Ekler, kelimeler arasında yönlendirici birtakım anlam, ilişki ve bağlantıları kurmak, onların söz içinde anlaşılabilirliğini sağlamak için de yeni eklerle başvurmuştur. Böylece ekler, ancak köklerle birleşerek birer anlam kazanabilmişlerdir. (Korkmaz 2017: 106)

¹ Gülsevin (2004), Başdaş, (2006), Turan (2007), Ganiyev (2011), Ahmedova (2012)

Ergin ve Korkmaz'ın söylediklerinden hareketle eklerin tek başına kullanılmadığını ve tek başına bir anlam ifade etmediğini söyleyebiliriz. O hâlde eklerin anlam kazanabilmesi için kökler ile birleşmesi gerekmektedir.

Ahmedova, ara eklerin sadece günümüz Türkçesinde değil, en eski yazılı kaynaklarımızdan olan Orhon yazıtlarının dilinde de görüldüğünü ve bunların çok işlevli (çok fonksiyonlu) ekler olarak da nitelendirildiğini (Ganiyev 2011: 641) ancak çok fonksiyonlu eklerin kullanıldığı yere göre yapım yahut çekim eki olabileceğini belirtir ve ara eklerle, isim soylu sözcüklerde +ki, +lığ, +sız ve +ça ekleri, fillerdeyse çatı eklerini dahil eder. (Ahmedova, 2012: 26) Kısacası Ahmedova, ara eklerin en eski yazılı kaynaklarımızda da kullanıldığını belirtmiştir.

Ekleri yapım ve çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba ayıran dil bilimciler olduğu gibi yapım ve çekim eklerinin dışındaki ek gruplarını kabul eden dil bilimciler de vardır. “Örneğin, Zikri Turan yapım ve çekim ekleri dışında yedi ek grubunun daha olduğunu belirtir. Gürer Gülsevin +ki (ilgi eki), +sız (yokluk eki), +lı (varlık eki) eklerini tür değiştiren eklerine dâhil eder.” (Ahmedova, 2012:27) Başdaş (2011) ise sıfat fiil eklerini, zarf fiil eklerini, mastar eklerini, olumsuzluk ekini, küçültme eklerini, ilgi ekini, yokluk ekini, topluluk ekini, çokluk ekini, eski yön gösterme ekini ve eşitlik ekini ara eklerle dâhil eder.

O hâlde Türkçede ekler üç ana gruba ayrılır. Türetim esaslı olan yapım ekleri, cümle içerisinde çekimi ve sözcükler arası ilişkiyi sağlayan çekim ekleri ve hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket eden ara ekler. Ara ekler tanımlaması da araştırmacılara göre çeşitlilik göstermektedir. Stilistik ekler (Ganiyev: 2011), şekil yapan ekler, yapı ekleri, ara ekler (Başdaş, 2011) gibi tanımlamalar da ara ekleri anlatmak için kullanılır. Ara ekler hem yapım hem de çekim kategorisinde olduğu için tezde, “hem yapım hem de çekim kategorisinde olan ekler” şeklinde adlandırılmıştır. +Ilg varlık ekinin kimi zaman bir yapım eki gibi, kimi zamansa çekim eki gibi hareket ediyor oluşu onu ara ekler içerisine dahil eder. +Ilg varlık eki ara eklerin karakteristik özelliklerini barındırır. Bu durum onu ne yapım eki ne de çekim eki yapar. Bu sebeple +Ilg varlık eki ne yapım eki ne de çekim eki olarak değerlendirilmelidir. Onu, ara ekler içerisine dahil etmek daha doğru olacaktır.

1.1. YAPIM EKLERİ

Korkmaz, yapım eklerini “ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan ekler” olarak tanımlar. (Korkmaz 2017: 110) Ergin ise, yapım eklerini “kısaca köklerden gövde yapma ekleri” olarak tanımlar ve bu ekleri isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri olarak sıralar (Ergin 2012: 154).

Yapım ekleri isme yahut fiile eklenen ve yeni birer isim yahut fiil meydana getiren eklerdir. Bu ekler isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil türetebilirler. Yapım ekleri yeni isimler meydana getirirken sözcüğün anlamında değişime yol açarlar. “Göz + lük + çü”, örneğinde görüldüğü gibi göz sözcüğü tek başına bir organı ifâde ederken, +lük isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle bir nesne ismine dönüşmüş ve +çü isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle ise gözlüğü satan kişi yahut gözlüğün satıldığı yer anlamlarına erişmiştir. O hâlde yapım ekleri için isme ve fiile eklenerek yeni isim ve fiil meydana getiren eklerdir diyebiliriz.

1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

Ergin, isimden isim yapma ekleri hakkında “isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir” tanımında bulunmuştur (Ergin,2012: 154) ve isimden isim yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır:

-lık / -lik / -luk / -lük, -cı / -ci / -cu / -cü / -ç1 / -çi / -çu / -çü, -lı / -li / -lu / -lü, -sız / -siz / -suz / -süz, -ki, -cık / -cik / -cuk / -cük, -cak / -cek, -cığaz / -ciğez / -cuğaz / -cügez, -cağız / -ceğiz, -ca / -ce / -ça / -çe, -daş / -taş, -ncı / -nci / -ncu / -ncü, -ar / -er / -şar / -şer, -z, -sı / -si / -su / -sü, -msı / -msi / -msu / -msü, -mtrak, -rak / -rek, -lı (-li, -lu, -lü).... -lı (-li, -lu, -lü), -layın / -leyin, -cılrayın / -cileyin, -an / -en, -kek, -kan, -ç, -ka / -ge, -cıl / -cil / -cul / -cül / -çıl / -çil / -çul / -çül, -dırık / -dirik / -duruğ / -dürük, -man / -men, -aç / -eç, -şın / -şin, -ak / -ek, -k / -k, -z, -t, -tı / -ti / -tu / -tü, -az / -ez, -ay / -ey, -i, -sul / -sül / -sıl / -sil, -sal, -ğıl, / -gil / -ğul / -gül / -kıl / -kil / kıl / kül, -la / le. (Ergin,2012: 155-178)

Ergin’in, isimden isim yapım eklerine örnek gösterdiği bazı sözcükler ise şunlardır:

Başlık, gecelik, eskici, sütçü, ölümlü, kilitli, duygusuz, görgüsüz, deminki, alttaki, yumuşacık, biricik, yavrucak, çabucak, kızcağız, Türkçe, yoldaş, üçüncü, dörder, dördüz, çocuksu, yeşilimsi, sarımtırak, mavimtrak, küçürek, begli budunlu, geceleyn, bencileyn, oğlan, erkek,

1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Ergin, fiilden fiil yapma eklerini “Fiil kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir.” (Ergin 2012:200) şeklinde tanımladıktan sonra fiilden isim yapım eklerini şu şekilde sıralamıştır:

“-ma-, -me-, -n-, -l-, -ş-, -r-, -t-, -dır-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür-, -dar-, -der-, -ar-, -er-, -ğur-, -gür-, -z-, -a-, -e-, -ı-, -i-, -u-, -ü-, -k-, -k-, -p-, -y-, -sa-, -se-, -msa-, -mse-, -ası-, -esi-, -ala-, -ele.” (Ergin 2012: 200-216)

Ergin’in fiilden fiil yapma eklerine örnek gösterdiği bazı sözcükler ise şunlardır: “Bilme, öğren-, durul-, sözleş-, saldır-, kızart-, yedir-, köndger-, kopar-, irgür-, emiz-, tıka-, kazı, doruk-, serp-, koy-, görset-, gülümse-, ovala- vb.” (Ergin 2012: 200-216)

1.2. ÇEKİM EKLERİ

Çekim ekleri yapım eklerine benzemezler. Aralarındaki farkı Korkmaz şu şekilde özetlemiştir:

İşletme ekleri adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir. Yapım ekleri kök ile gövdenin kendi sınırları içinde kaldığı hâlde, işletme ekleri, kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla kelime grupları ve cümlelerin öteki öğeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran eklerdir. Kelime gruplarından ve cümleden işletme ekleri çıkarıldığında, kelimeler arasındaki anlam bağları kopar ve cümlelerin yapısı bozulur. Bu nedenle işletme ekleri hem kök ve gövdelere işlevlik kazandıran eklerdir hem de yapım eklerinden daha kapsamlıdır. Çekim eklerinin kullanılış alanları yapım eklerinden de öteki işletme eklerinden de daha kapsamlıdır. Ad kök ve gövdelerine de fiil kök ve gövdelerine de gelebilirler. Kullanılış bakımından gösterdikleri ayrılık dolayısıyla çekim ekleri de kendi içinde ad çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır. (Korkmaz 2017: 111)

Korkmaz’ın dediği gibi yapım ekleri kök ve gövde ile ilgilidir ve bu sınırlılığından ayrılamaz. Çekim ekleri ise kök ve gövdelere anlam yükler, onların ilişki kurmasını sağlar ve öyle ki çekim ekleri cümleden çıkartılırsa anlamsal karışıklığına yol açar. (Korkmaz 2017: 111) Yani yapım ekleri yeni isimler meydana getirirken sözcüğün anlamında değişime yol açarken, çekim ekleri cümleden çıkartılırsa tüm cümlede anlam karışıklığına sebep olacaktır.

1.2.1. Ad Çekimi Ekleri

“İsim işletme ekleri geniş mânâsı ile isim adı altında toplanan bütün kelime çeşitlerine dilde işleklik veren eklerdir. Bu ekler çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru ekidir.” (Ergin 2012: 220) +IIg varlık eki kimi zaman bu ekler gibi hareket ederken kimi zaman yukarıda bahsedilen yapım ekleri gibi hareket eder.

1.2.1.1. Çokluk Eki

Ergin, “çokluk ekinin isimlerin çokluk şekillerini yapan işletme eki olduğunu, bir ismin hiçbir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşıladığını ve bu normal şekle teklik şekli adı verildiğini” söyler. (Ergin 2012: 220) Demek ki bir isim hiçbir ek almıyorsa tek bir nesneyi karşılar. O hâlde bir nesnenin birden çok olduğunu belirtmek için bir eke ihtiyaç vardır. Bu ek eskiden beri +lar, +ler ekidir. Yani “ağaç” ismi tek başına tek bir nesneyi karşılar, ağaçlar ismi birden fazla ağaç olduğuna vurgu yapmaktadır. O hâlde herhangi bir şeyin birden fazla olduğunu anlatmak için +IAr çokluk eki kullanılmaktadır.

1.2.1.2. İyelik Ekleri

Ergin, iyelik eklerini “ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye âit olduğunu ifade eden işletme ekleridir” şeklinde tanımladıktan sonra bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istendiğinde, o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik ekinin getirilmesi gerektiğini söyler. (Ergin 2012: 221-222) Ergin, iyelik ekine örnek olarak ise şu sözcükleri göstermiştir: “baş-ı-m, baş-ı-n, baş-ı, baş-ı-mız, baş-ı-nız, baş-ları; baba-m, baba-n, baba-sı, baba-mız, baba-nız, baba-ları.” (Ergin 2012: 222)

“Babam dün sabah geldi” cümlesinde baba sözcüğü isim kökken -m eki, I. teklik kişi iyelik ekidir. I. teklik kişi iyelik ekinin bu cümledeki görevi ismin karşıladığı nesnenin kime yahut neye ait olduğunu göstermektir.

1.2.1.3. Yalın Durum (Nominatif Hâli)

Korkmaz yalın durumu “Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur.” şeklinde tanımlar (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise, “Bu hal ismin, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan ismin dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâlidir.” şeklinde tanımlar (Ergin 2012: 227). Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı kitabında isimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik

şekilleri yalın halledilir demiştir ve taş, ev teklik yalın hâli; taşlar, evler çokluk yalın hâli; taşlarım, evlerimiz iyelik yalın hâli örneklerini vermiştir (Ergin 2012: 227-228).

Ergin'in verdiği örneklerden hareketle şunları söyleyebiliriz: Yalın durum yalnızca ek almamış kelimelere verilen bir tanımlama değildir. Yalın hâldeki bir sözcüğün üzerine çekim eki gelebilir. Taş sözcüğü kendi başına yalın hâlken, taşlarım sözcüğü de yalın hâldir.

1.2.1.4. İlgî Durumu (Genitif Hâli)

Korkmaz (2011) ilgi durumunu “Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur” şeklinde tanımlar. Bu durumun ya da adın yan yana getirilmesiyle eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra +In / +Un, ünlüyle bitenlerden sonra +nIn / +nUn ekinin getirilmesiyle karşılandığını belirtir. (Korkmaz 2017: 112) Ergin ise “ilgi hâlinin, başka bir isimle ilişkili olduğunu ifade eden hâl olduğunu, ilgi hâlinin ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterdiğini ve ilgi hâli ekinin ismi esas itibariyle isme bazen de fiile bağladığını söyler.” (Ergin 2012: 228) “Yolun sonu, yük gemisi, ata yurdu, işin başı” ilgi durumu eki almış sözcüklere örnektir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.5. Yükleme Durumu (Akkuzatif Hâli)

Korkmaz yükleme durumunu “Cümlede, geçişli fiillin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durum ya eksiz yahut da +(y)I / +(y)U ekiyle karşılaşılır.” (Korkmaz 2017: 112) şeklinde tanımlarken Ergin, “Akkuzatif ekleri ismi fiile bağlayan hâl eklerindedir.” şeklinde tanımlar (Ergin 2012: 231). “Ateşi, beyi, tarlayı, tepeyi, yolu” sözcükleri yükleme hâli ekine örnektir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.6. Yönelme Durumu (Datif Hâli)

Korkmaz, yönelme durumunu “Kelime gruplarında ve cümlede adı fiile yönelme ve yaklaşma işlevi ile bağlayan durumdur. +y(A) ekiyle karşılaşılır.” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise, “Bu hal ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir. Datif eki ismi fiile bağlayan bir ektir.” şeklinde tanımlamıştır (Ergin 2012: 228). Ergin ağaca, suya, güneşe, tepeye, üstümüze vb. sözcükleri yönelme durumuna örnek göstermiştir (Ergin 2012: 233).

1.2.1.7. Bulunma Durumu (Lokatif Hâli)

Korkmaz, bulunma durumunu “Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren durumdur. İlgili ada +DA eki getirilerek karşılanır. Bu ek çeşitli kullanılış biçimleri dolayısıyla adı fiile zamanda bildirme, zarf tümleci oluşturma, içinde bulunma, aracı olma; yaş, miktar, derece bildirme vb. görev ve ifadelerle bağlar.” cümleleriyle anlatmıştır (Korkmaz 2017: 112). Ergin ise “Bu hal ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren hâlidir. Lokatif eki ismi fiile bağlayan bir hal ekidir.” cümleleriyle anlatmıştır (Ergin 2012: 228). Akılda, suda, yolda gibi sözcükler bulunma durumu ekine örnek gösterilebilir (Korkmaz 2017: 112).

1.2.1.8. Çıkma Durumu (Ablatif Hâli)

Korkmaz çıkma durumu eki hakkında şunları söylemiştir:

Eklendiği adda, fiilin gösterdiği işin kendinden uzaklaştığını gösterme durumudur. Bu durumda, fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğru yönelmiştir. +DAn ekiyle karşılanır. Bu durum çeşitli kullanılış biçim ve özellikleri dolayısıyla, eklendiği adı fiile sebep, sonuç, zaman bildirme, adın yapıldığı maddeyi gösterme, bir bütünü veya bütünün parçasını oluşturma, yer ve yön gösterme, edat grupları oluşturma, karşılaştırma, eş veya zıt anlamlı ilişkiler kurma gibi çeşitli işlevler ile de kullanılır. (Korkmaz 2017: 112-113)

Korkmaz çıkma durumu ekini tanımladıktan sonra dağdan, ağaçtan, uzaktan gibi sözcükleri çıkma durumuna örnek göstermiştir. (Korkmaz 2017: 112) Ergin ise çıkma hâlinin ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren hâl olduğunu söylemiştir. (Ergin 2012: 228) “Korkmaz çıkma durumu için dağdan, ağaçtan, uzaktan gibi sözcükleri çıkma durumuna örnek göstermiştir.” (Korkmaz 2017: 112)

1.2.1.9. Vasıta Durumu (İnstrumental Hâli)

Korkmaz’ın vasıta durumu hakkındaki görüşleri ise şunlardır:

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki harekette “aracı” olarak kullanıldığını yahut “birliktelik” bildirdiğini gösteren durumudur. Bu durum için Eski Türkçeden beri, dilin doğu ve batıdaki kollarında kullanılmış olan +(I)n / +(U)n eki, bugün Türkiye Türkçesinde artık yerini yaz-ın, kış-ın, güz-ün, ilk-in gibi kalıplaşmış bazı zarflara bırakan ölü bir ek durumundadır. Bu ekin yerini bugün ile edatından ekleşmiş olan +(y)lA eki almıştır (Korkmaz 2017: 113).

Ergin ise “Bu hal ismin fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği haldir. Instrumental eki ismi fiile bağlayan bir hal ekidir.” cümleleriyle vasıta durumu ve vasıta durumu eki hakkındaki görüşlerini açıkça belirtir (Ergin 2012: 228).

1.2.1.10. Eşitlik Durumu (Ekvatif Hâli)

Korkmaz eşitlik durumu için “Bu durum, eklendiği ad ile fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur. Eki +CA’dır. Bu ek zamanla bir yapım ekine dönüştüğü için, ad çekiminde kullanılışı hayli sınırlanmıştır.” demiştir. (Korkmaz 2017: 113) Ergin ise, “Bu hal ismin eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eden hâlidir. Eşitlik eki ismi fiile bağlar.” (Ergin 2012: 228) şeklinde eşitlik hâlini tanımladıktan sonra yüzlerce, insanca, açıkça, bence, böylece, yavaşça gibi sözcükleri eşitlik hâline örnek göstermiştir (Ergin 2012: 239).

Eski Türkçede varlığını tanıksadığımız +IIg varlık ekine yukarıda bahsettiğimiz çekim ekleri eklenebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde, taranan metinler kapsamında +IIg varlık ekine eklenen çekim ekleri örnekleri mevcuttur:

1. *[eş]siz ıduğ tilingiz öze. / edgü tityük nomluğ [retnig]. / [es]irkeñsiz in üleyü yarlıkatingiz. emgeklig [tolğaklıg tınlıglarkı].* “Eziyet çeken ve zahmet içinde bulunan **mahlûklara** eşsiz mübârek diliniz ile iyilik denilen kanun cevherini esirgemenen dağıtmak lutfunda bulundunuz”. (ETŞ, 50)

ETŞ’de rastladığımız bu örnekte “tın” can, ruh ismi üzerine +IIg varlık ekini kabul etmiş ve *tınlıg* canlı, ruhlu anlamını kazanmıştır. *Tınlıg* ismine ise +IAr çokluk eki eklenmiştir. Türkçede isimlere eklenen ve çokluk anlamı katan +IAr çokluk eki burada +IIg varlık ekinin üzerine eklenmiş ve “canlı” sözcüğünü “canlılar” anlamına erıştirmiştir. Tın + IIg ismine +IAr çokluk eki eklendiği gibi onun da üzerine +kA yönelme hâli eki eklenmiştir. O hâlde +IIg varlık eki üzerine birden fazla çekim ekini kabul edebilmektedir.

2. *çarıtıĝ koşayın tip tapı bolsar. / çan-ta içerig ñodĝu ol. / çarıtısız sav-lıĝ-lar çapıp kelser. / çark oĝ yüüz-inge sudĝu ol. / çaramabaviki bolayın tiser. / çama ton öz-e yodĝu ol. / çamsız bodısatav tip çaviķur adı. / çambudivip-te bodĝu ol.* “Carita nazmedeyim diye heveslenince, çanta içerig bırakmak gerek; carita’sız **sözler** koşup gelirse, çark diye yüzüme tükürmek gerek, jarama-bhāvika olayım derse, cama elbise ile dünyadan geçmek gerek, böylece sessiz badhisattva diye adı meşhur olur, jambudvīpa’dan göçmek gerek.” (ETS, 112)

Sav ismine eklenen +IIg varlık eki üzerine +IAr çokluk ekini almıştır. Zaten söz anlamına gelen sav ismi üzerine +IIg varlık ekini aldıktan sonra da söz anlamına erişmiştir. O halde +IIg varlık eki üzerine çokluk ekini kabul edebilmektedir. Savlıĝ sözcüĝünde sav zaten “söz” anlamına geldiĝi için +IIg varlık ekinin eklenmesi anlamını deĝiřtirmemiřtir ve sav + IIg şekli de yine “söz” anlamına gelmektedir. Biçimsel olarak bir deĝiřim olsa da anlamsal olarak bir deĝiřim söz konusu deĝildir. Bu cümlede dikkati çeken diĝer bir unsur +IIg ekinin tıpkı bir çekim eki gibi hareket ediyor oluşudur.

3. *v(a)zirad[a] ötvi biligligim / tüzünüm y(a)ruqum v(a)źird[a] ötvi biligligim tüzünüm y(a)ruqum / v(a)źird[a] ötvi biligligim bilgäm / yangam kün t(ä)ngrı y(a)ruqıntäk / köküzlüĝüm bilgäm kün t(ä)ngrı / y(a)ruqıntäk köküzlüĝüm bilgäm / körtlä tüzün t(ä)ngrım külüĝüm / közüncüm körtlä tüzün t(ä)ngrım / burgan(ı)m bulunésuzum.* “Elmastañ daha keskin benim bilgelim, aslım, ıřıĝım, elmastañ daha keskin benim **bilgilim**, bilgem, filim. Benim güneş tanrı ıřıĝı gibi, **göĝüslüm**, bilgem, benim, güneş tanrı ıřıĝı gibi, göĝüslüm, bilgem; güzel, asil tanrım, **şöhretlim**, koruyucum, güzel, asıl tanrım, burkanım, bulunmazım.” (MII,8)

Bilig, köküz, kü isim tabanlarına +IIg varlık eki ve +IIg varlık ekinin üzerine de iyelik eki eklenmiştir. *Biliglig* “bilgili” *köküzlüĝ* “kalbe yakın ve kıymetli olan”, *külüĝ* “ünlü, saygın” anlamına erişmiştir. *Biligligim*, *köküzlüĝüm*, *külüĝüm* sözcüklerinde +IIg varlık eki I. teklik kişi iyelik ekini kabul etmiştir. O halde +IIg varlık eki üzerine iyelik ekini kabul ederek çekim eki gibi davranmıştır.

4. *ḳayu-l(a)r ol üç tiptiser kök ḳalıḳ iki törlüg ölçmek-l(e)r tiṭir.* “Hangileridir üç (şartsız durumlar)?” diye dense, gök (ve) iki **tür** sönmelerdir.” (Üçlütig, 29)

Bu cümle ise yalın duruma örnektir. Törlüg sözcüğü üzerine hiçbir ek almamıştır. Tör ismine +IIg varlık eki eklenmiş “törlüg” sözcüğü oluşmuş ve +IIg varlık eki üzerine ise herhangi bir ek gelmemiştir. Burada yalın durumdan kasıt, ekin diğer çekim eklerini almadan da kullanılıyor oluşunu göstermektir. +IIg eki üzerine birden çok çekim ekini alarak isimler meydana getirebildiği gibi üzerine hiçbir ek almadan da isimler meydana getirebilir.

5. *inçip bodis(a)t(a)vlar / bo munṭag yaṅın alku sakinçlḡḡ ketärip / yalaṅuz çınzu tegmä ärtüktäg / kertü töztä köñüllärin turgurmak ornatmakları / üzä ötrü kut kolunmak p(a)ramitḡ / uz bütürürlär bo äriür alku sakinçlartın ärtip kılmaksız / yorımaksız adınsıḡsız täpräñsiz / çınzu tegmä ärtüktäg kertü / töztä köñüllerin turgurmak ornatmakka tayanıp kut kolunmak p(a)ramitḡ bütürmäk.* “Şöyle (ki) Boddhisattvalar böyle bu şekil bütün **düşünceleri** giderip sadece chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımını yerleştirmeleri üzerine sonra saadet isteme, yemin pāramitāsını maharetle elde ederler. Bütün düşüncelerden geçip eylemsiz, yürümeyen, farksız sabit chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek budur.” (AY IV, 463)

6. *nägök ömäzlär tep tesär / k(a)ltı barıḡ yokug ömäzlär / tüplügüg tüpsüzüg ömäzlär ürlüklügüg ürlüksüzüg / ömäzlär bodili bodi ärmäzüzüg ömäzlär sarsarlı / ayıḡlıḡ ömäzlär.* “Neleri düşünmezler? diye sorsa: varlığı ve yokluğu düşünmezler. Kökü ve köksüzü düşünmezler. Sürekliliği ve süreksizliği düşünmezler. Bodhi ve bodhi olmamayı düşünmezler. Samsāra ve kötülüğü düşünmezler.” (AY IV, 469)

Her iki örnekte de açıkça görülüyor ki +IIg varlık eki üzerine yükleme hâli ekini kabul etmiş ve bir çekim eki gibi hareket etmiştir. İlk örnekte *sakinçlḡḡ*, ikinci örnekte ise *tüplügüg* ve *ürlüklügüg* sözcüklerinde görülüyor ki +IIg varlık eki üzerine yükleme hâli ekini kabul edebilmektedir.

7. *beşinç beş türlüg tnl(ı)gka / bir ymä äki adakl(ı)g kişikä / äkinti tört butlug tnl(ı)gka / üçünç uçugma tnl(ı)gka / törtünç suv içräki tnl(ı)gka beşinç yerdäki bag(ı)rn yorigma tnl(ı)gka / södü bärü t(ä)ñrim bo beş / türlüg tnl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ulugka / kişikä t(ä)gi, näçä korkıt<t>(ı)m(ı)z / ürkit<t>(ı)m(i)z ärsär näçä urt(u)muz / yünt<t>ümüz ärsär, näçä açıt<t>ım(ı)z / agrıt<t>ım(ı)z ärsär näçä öldürdüm(ü)z / ärsär, monça tnl(ı)gka tural(ı)g / ka öz ötäğçi boltumuz / amtı t(ä)ñrim yazokda boşunu / ötüñür biz m(a)nastar hirza.* “Beşinci olarak da beş türlü canlıya; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı **canlıya**, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere, ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysek; ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysek; bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahıtan arınmayı dileriz.” (HU, 81)

Tınlıg sözcüğü bu kez üzerine doğrudan +kA yönelme hâli ekini kabul etmiştir. Ek yönelme hâli ekini üzerine kabul ederek yine çekim eki gibi hareket etmiştir.

8. *Bütürürler tınlıglarığ örlätgülik buşuguluk / tiltaglarığ kılmamak y(ä)mä kayu ärür / tep teşär tınlıglarığ örlätgülik / buşurguluk tiltaglarığ kılmamak ärsär k(a)ltı / adınlarığ sögmämäk tokımamak sıkımmamak / tañmamak ürkitmämäk korkıtmamak solamamak / bükümämäk açurmamak suvsatmamak kuyaşta tumlıgta ämgätmämäktä ulatı/ tiltaglarığ kılmamak ärür.* “İkincisi canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamaya dayanarak şikâpâda pāramitāsını nasıl elde ederler? Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak yine nasıldır? diye sorsa: Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve **soğukta** ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır.” (AY IV, 357)

Tumlıgta sözcüğünde +IIg varlık eki üzerine bulunma hali eki gelmiştir. O hâlde +IIg varlık eki üzerine bulunma hâli ekini kabul edebilmektedir.

9. *Yalañuz tıtaglıgı y(a)rıkamış / bir bölök vinay ağılıkta tutulur / yora sözlämäk atl(ı)g bir bölök / abıdarım ağılıkta tutulur bo / tetir yeti törlüg uğun burhanlar nomın kalısız bilmäk ukmak.* “Sadece **sebebini** açıklamış (olan) bir bölüm, vinaya hazinesinde (Skr. vinayapıtaka) tutulur. Yorumlayıp söylemek adlı bir bölüm abhidharmā hazinesinde (Skr. abhidharmāpıtaka) tutulur. Yedi türlü sebep ile Buddhalara öğretisini eksiksiz bilmek anlamak budur.” (AY IV, 450)

Ek üzerine vasıta hâl ekini alarak genişlemiştir. O halde +IIg varlık eki üzerine vasıta hâl ekini alarak genişleyebilmektedir.

10. *birök kayu eliglär hanlar munçulayu / yañın m(ä)n y(a)rıkamış y(a)rıgça / kılzarlar, ötrü ol eliglär / hanlar ulug kutlug ülüglüg / ulug buyan ädgü kılınçlıg ulug / ilinmäklig ärksinmäklig ulug çoğ / lug yalınlıg bolgaylar, kop törlüg / ädgü b(ä)lgülär ol elig hanlarını / elintä uluşında közüngäy b(ä)lgür / gäylär, yavlak sakınçlıg yagularıg / alkunu barça adak asra kılıp / köni nom üzä köntürgäy basgay / uşgay yegädgäy tep y(a)rıkadı.* “Eğer herhangi bir han, hükümdar bu şekilde benim buyurduğum **buyruk** doğrultusunda davranırlarsa, işte o zaman o hükümdarlar yüce erdemlere, yüce hâkimiyete, güce ulaşacaklar. Her türlü iyi işaret o hükümdarların ülkesinde ortaya çıkacak. Kötü niyetli düşmanların hepsini ayak altına alıp doğru öğreti ile üstün gelip, yenecek diye buyurdu.” (AY, 94)

Altun Yarukta rastladığımız bu örnekte ise +IIg eki üzerine +çA eşitlik hâli ekini almıştır. Ekin yine çekim eki gibi davrandığını söyleyebiliriz. +IIgçA örneğine incelenen metinlerde çok az rastlanılmıştır. +IIg ekine eklenen eşitlik hâli eki, +IIg ekine eklenen diğer çekim ekleri kadar yaygın değildir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle +IIg varlık ekinin çoğunlukla bir çekim eki gibi hareket ettiğini ve üzerine çekim eklerini kabul ettiğini söyleyebiliriz. Tüm bu örneklerde görülüyor ki +IIg ekinin aslında bir isimden isim yapım eki olduğu düşünülmesine rağmen ek, çekim eki gibi de hareket edebilmektedir. Bu durum onu hem yapım hem de çekim kategorisindeki eklere dâhil etmektedir.

1.3. HEM YAPIM HEM ÇEKİM KATEGORİSİNDE OLAN EKLER

Türkçede ekler yapım eki ve çekim eki olmak üzere iki ana gruba ayrılır fakat öyle ekler vardır ki, bu ekler ne yapım eki ne de çekim eki kategorisine girer. Bu ekler hem yapım eki hem de çekim eki gibi davranır. Bu türden ekleri yapım eki yahut çekim eki şeklinde kategorize etmek yanlış olacaktır çünkü bu ekler yapım ve çekim eklerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Yani bu ekler aslında ne sadece yapım eki ne de sadece çekim ekidir. Bu sebeple bu eklere ara ekler adı verilmektedir.

Cahit Başdaş Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler adlı makalesinde ara ekler olarak adlandırdığı üçüncü grup ekleri bilinen iki grubun (yapım eki ve çekim eki) dışında yer almayıp, esas itibariyle yapım ve çekim eklerinin bir bölümünü kapsadığını, ara eklerin işlev ve kullanılışları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında bulunduğunu söyler (Başdaş, 2011) ve ara ekleri şöyle sıralar:

A grubunda yer alanlar (yapım ekleri grubu)

Sıfat-fiil ekleri

Zarf-fiil ekleri

Mastar ekleri (-mAk, -mA, -Iş)

Olumsuzluk eki (-mA)

Küçültme ekleri (+CIk, +CAğIZ)

İlgi eki (+ki)

Yokluk eki (+sIz)

Topluluk/beraberlik eki (+gil)

B grubunda yer alanlar (çekim ekleri grubu)

Çokluk eki (+lAr)

Eski yön gösterme eki (-GARU)

Eski vasıta eki (+In)

Eşitlik eki (+ÇA)

Başdaş ara ekleri bu şekilde sıraladıktan sonra bu eklere, benzer fonksiyonları tespit edilen başka eklerin de ilave edilebileceğini söyler. (Başdaş, 2011)

İbrahim Delice ise “Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?” adlı makalesinde Başdaş’ın ara ekler tanımını doğru bulmaz. Yapım eki ve çekim eki olmayan her ekin *ara ek* olarak düşünülmesini yanlış bulduğunu açıkça belirtir. (Delice, 2016)

Başdaş’a (2011) göre sıfat fiil ekleri, zarf-fiil ekleri, mastar ekleri, olumsuzluk eki, küçültme ekleri, ilgi eki, yokluk eki, topluluk/beraberlik eki, çokluk eki, eski yön gösterme eki, eski vasıta eki ve eşitlik eki ara ekler kategorisindedir. O hâlde ara eklerin içerisinde hem yapım hem de çekim eklerini barındığını ve yokluk eki gibi varlık ekinin de ara ekler kategorisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Bir ekin hareketini izlediğimizde ekin hem yapım eki hem de çekim eki gibi davrandığını gözlemliyebiliyorsak o eki yalnızca yapım eki yahut çekim eki olarak değerlendirmek yerine “ara ek” olarak nitelendirmek daha doğrudur. Bilindiği gibi Türkçede yapım ve çekim eklerinin dışında bazı ekler hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi davranır. Bu eklerin başında da varlık eki olarak bilinen +IIg ekiyle yokluk eki olarak bilinen +sIz, eki gelir. Eski Türkçe +IIg varlık ekini günümüz Türkçesindeki ekler ile kıyasladığımızda şunları açıkça gözlemleyebiliriz.

1. +IIg eki yapım eki gibi bir ek değildir.
2. +IIg eki çekim eki gibi bir ek değildir.

O halde +IIg varlık eki nasıl bir ektir? Ek bazen yapım eki gibi bazen ise çekim eki gibi davranır. Kimi ekler vardır ki o eklere yalnızca yapım eki yahut çekim eki demek yanlış olur. +IIg eki o eklerden biridir. +IIg ekinin hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi hareket etmesi onun ara ekler kategorisi içerisinde değerlendirilebileceğini gösterir.

+IIg varlık eki varlık bildirdiği için varlık ifade eden bir hâl kategorisi içerisinde değerlendirilmelidir.

Türkçede -cı, -çi eki isimlere gelerek meslek adları yapar. Dolayısıyla ismin hem anlamını değiştirir hem türünü değiştirir ve bir yapım eki olarak değerlendirilir fakat açıkça görülüyor ki +IIg varlık eki +cı/+çi gibi bir ek değildir yahut bu ek için isimden isim yapım ekidir demek yeterli bir tanım değildir. Ek fonksiyonel açıdan değerlendirildiğinde ekin, +cı/+çi ekinden daha fazla fonksiyona sahip olduğu görülüyor. +cı/+çi eki bir yapım eki iken +IIg eki kimi zaman yapım eki kimi zaman da çekim eki gibi davranır. Üstelik yapım ekleri ismin anlamını ve türünü değiştirirken +IIg varlık eki ismin anlamında pek de değişime sebep olmaz. Dolayısıyla +IIg ekini hem yapım hem de çekim kategorisinde olan eklere dahil edebiliriz. Taranan metinlerden elde edilen örneklerden hareketle, +IIg ekinin hem çekim eki gibi hem de yapım eki gibi kullanılabildiği, diğer isimden isim yapım ekleri gibi olmadığı ve varlık ifade eden bir hâl kategorisi içerisinde değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

1.4. TÜRK DİLİNDE +LIG EKİ VE VARLIK İFADESİ

Varlık temelde mevcudiyet anlamına gelse de geniş ve sonsuz bir kavramdır. Varlık kavramını açıklamak sınırlayıcı ve zordur fakat onu şekilde anlamlandırmak mümkündür:

Çin'deki Taoist okulların temel metni olan Tao Te Ching'de, M.Ö. 600'lerden Lao Tse'ye atfedilen bir şiir vardır. Şiirde şöyle demektir: Tao Tao ola[rak biline]bilir- Şayet bilinmedik Tao ise/ Ad ad ola[rak adlandırıla]bilir- Şayet adlandırılmamış ad ise/ Yokluk adıdır göğün ve yerin başlangıcının- Varlık adıdır on bin şeyin anasının/(...) Bu ikisi özdeş görünüşe çıkar fakat farklı adlarla-Özdeşliklerinden söz etmek ise götürür karanlığa/ Karanlık karanlığa götürür ve daha ötesi Tüm muhteşem sırların kapısı. Şiir, varlıktan başlayıp “varlık nedir?” sorusunu “yokluk” olarak yanıtlamaktadır. Şiire göre varlık yokluktur. “Varlık” kavramı, altındaki bütün kavramları belirler; fakat hiçbir kavram onu tanımlayamaz. Bu nedenle varlık kavramı, ontolojik içeriğin en problematik, tanımlanamayan, indirgenemeyen en son, temel ve belirleyici kavramıdır. (Bilgiç, 2012, 23: 166- 167)

Tao Te Ching'deki şiir varlık kavramını özetlemektedir. Varlık, yokluktur. Yani varlık ancak yokluk ile mümkündür. Varlık kavramı dünyanın her yerinde, her bilim dalında, her dilde yokluğuyla mümkündür. Diğer bir deyişle varlık ve yokluk kavramları temelde iki zıt kavramlar olarak gözükseler de birbiri ile bağlantılı ve iç içe geçmiş kavramlardır. Birinin mevcudiyeti ötekini de mevcut kılar. O hâlde Eski Türkçe +IIg varlık ekinin ancak +sIz yokluk ekinin mevcudiyeti ile açıklanabileceğini söyleyebiliriz. Bunu +sIz yokluk eki için de söyleyebiliriz. +sIz eki de ancak +IIg ekinin mevcudiyeti ile açıklanabilir. Ağca, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

Dünya üzerinde var olan her bir nesne ya da varlık, ancak tezadıyla anlam kazanır ve tanımlanır. Bu anlamda herhangi bir varlığın ya da nesnenin tanımlanabilmesi ya da değer kazanabilmesi, ancak mevcut olmasıyla ilgilidir. Herhangi bir nesne ya da kavramın yokluk ifadesinde ve olumsuzluk şeklinde olabilmesi için mutlaka varlık ve olumluluk karşılığının olması gerekir. Felsefi alanda Aristo'dan beri üzerinde durulan olumluluk-olumsuzluk kavramı, dil bilimi araştırmalarının da en fazla meşgul olduğu konuların başında gelmektedir. Genel anlamıyla olumluluk ya da olumsuzluk kavramları, aslında Aristo'dan itibaren felsefe ve mantık alanlarının konusu olmakla birlikte, 20. yüzyılın başlarından itibaren dil bilimi çalışmalarının en fazla üzerinde durulan konularından biri olmuştur. (Ağca, 2010:1-2)

Türk dili, isimlerdeki yokluk ifadesini karşılayan özel ekin yanı sıra yine isimlerde varlık ifadesini karşılayan özel bir eke de sahip olmak vasıtasıyla dünyadaki diller arasında bu konuda simetrik olan dillerdendir. Bu bağlamda Türk dili isimlerdeki yokluk ifadesi için +sXz eki, varlık ifadesi için de +IXg ekine sahip olmak vasıfıyla, temel fonksiyonu sadece yokluk ve varlık ifade etmek olan özel eklere sahiptir. Tarihi Türk dili alanında +sXz “yokluk” ekinin simetriği ya +IXg ekidir ya + 0'dır. (Ağca, 2010:131-133)

Ağca'nın söylediklerinden hareketle varlık ve yokluk eklerinin birlikte açıklanabileceğini, karakter olarak benzediklerini ve birlikte var olduklarını söyleyebiliriz. Dil varlığı ve yokluğu ifade etmek için çeşitli eklere ihtiyaç duymaktadır. Eski Türkçede ise varlığı ifade etmek için +IIg, yokluğu ifade etmek içinse +sIz eki kullanılmıştır.

Türk dilinde sözcüksel olarak varlığı yerine getiren biçimbirim +lXg ekidir. Ek bu görevi yerine getirirken var olmayı ve sahipliği ifade eder. Bunun yanında ek isimlere eklenir ve var olmayı, sahipliği ifade eden sıfatlar yapar fakat eki bu bir cümlelik tanımla ifade etmek güçtür çünkü ek sıfat yapmakla yetinmez ve sadece isimlere eklenmez. Sıfatlara, zarflara, zamirlere, hatta fiil kökenli isimleşmiş kelimelere eklenir. Ekin eklendikten sonra nasıl bir türe dönüştüğü de çeşitlilik gösterir. Sadece sıfat değil, aynı zamanda zarf ve edat da yapar. Türk dilinin yapısı düşünüldüğünde bu ekin aslında üzerine tekrar bir ek almaması beklenir fakat hiç de öyle değildir. +llg eki üzerine başka morfemleri de alır. +llgIn, +llgIn, +llgllg, +mAklIlg, +mAklIlgçA, +mAklIlgIn gibi analitik formlar ortaya çıkar.

Eski Türkçe +llg ekine dair en eski bilgiye Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk² adlı eserinde rastlamaktayız. "Kaşgarlı Mahmut, ekin sahiplik bildirdiğini ve mef'ûl anlam ifade ettiğini söylemiş ve *bedük karanlık er* "karınlı, koca karnı olan adam", *samanlıg er* "saman sahibi adam", *sarılıg er* "sarılık olmuş adam, *kuruglug yā* "kurulmuş yay" örneklerini vermiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 219).

+llg ekinin 11. yüzyılda yazılmış bir eserde tanıksanıyor olması +llg ekinin kullanımının aslında ne kadar eski olduğunu gözler önüne sermektedir.

Gabain, +llg ekini isimden sıfat yapan ek, isimden isim yapan ek olarak değerlendirmiştir. +mAklIlg'ı ise fiilden sıfat yapan ek olarak değerlendirmiştir ve llg eki ile ilgili "bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirir; ekseriya sıfat yapar" ifadelerini kullanmış ve Moğolca +lik (bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey) eki ile bağlantı kurarak iki ekin benzerliğine dikkât çekmiştir (Gabain 2003: 47).

Ağca, Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri adlı kitabında varlık ekine genişçe yer vermesinin yanında ekin hangi morfemlerle genişlediği konusuna da değinmiştir. Ekin genişlemiş şekillerini teker teker incelemiş ve örneklerle desteklemiştir.

² Divanü Lugati't-Türk, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür (Ercilasun-Akkoyunlu 2018).

Ağca, -mAkIIg ekinin en önemli fonksiyonunun bir ismi ya da isim soylu sözcüğü nitelemek olduğunu ve ekin Budist Türk çevresinde -mAksIz ekinin aksine, bazen tek başına bazen de vasıta hâl ekiyle birlikte zaman zaman zarf olarak kullanılabilirdiğini -mAkIIg ekinin ise eklendiği sözcüklerde zarf işleviyle kullanılmadığını, bu bakımdan Budist Türk çevresinde ekin eklendiği sözcükleri genellikle sıfat yaptığını söylemiştir. Bunun yanında Budist Türk çevresinde -mAkIIg ekinin, tek bir sözcüğe eklendiği gibi birleşik fiil yapısındaki bir söz öbeğine de eklenerek kendisinden sonra gelen ismi niteleyebileceğini, diğer taraftan ekin kendisinden önceki +sIz ekli isimlerle bir araya gelmiş olan bir yardımcı fiille birlikte kullanılmak suretiyle bir ismi niteleyebileceğini söylemiştir. (Ağca 2010:137)

“T. Tekin, ekin “sahip olan anlamında sıfatlar” türettiğinden söz ederek yazıtlardaki *atlıg* “*unvanlı*”, *beñliĝ* “*benli, benekli*”, *kullug* “*köleli, köle sahibi*”, *küñlüĝ*, “*cariye sahibi*”, *yollug* “*talihli, mutlu*”, vb. örnekleri paylaşmıştır.” (Tekin 2016: 84).

Tekin’in verdiği örnekleri göz önüne alırsak +IIg ekinin yazıtlarda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Eraslan, Eski Uygur Türkçesi Grameri kitabında ekten şöyle söz etmiştir:

Sıfat mahiyetinde aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeyle donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten isimden isim yapma ekidir. A. Von Gabain, ekin ekseri sıfat teşkil ettiğini ve +lik şeklinde Moğolcada “bir şeyle techiz edilmiş olan şey” ifadesi verdiğini belirtir: içgerülüg (<iç-gerü+Iüg) “içeriye, saraya mensup”, illig (<*il “devlet, halk” +Iig) “hükümdar”, kemlig (<kem “hastalık” +Iig) “hasta”, körklüg (<körk “güzellik” +Iüg) “güzel”, kullüg (kul “kul, köle”+Iüg) “kullu, köleli”, li baĝlıĝ (<li baĝ + Iüg) “Li hanedanına mensup”, mengülüg (<mengü “mutluluk, ebediyet” +Iüg) “ebedî”, nızvanılıĝ (<nızvanı “ihtiras+ Iüg “ihtiraslı” otluĝ (< ot “ateş” +Iüg) “ateşli”, ögrünçülüg (< ögrünçü “sevinç” +Iüg) “sevinçli”, sizikliĝ (<sizik “şüpheli” +Iig) “şüpheli”, tınlıĝ (<tın “nefes, hayat” +Iüg) “canlı, mahluk”, yazuĝluĝ (<yazuĝ “günah” +Iüg) “günahkâr, suçlu (Eraslan 2012: 99).

Erdal, ek hakkında şunları söylemiştir:

+IXg nispeten geç Uygur kaynaklarında sözdizimsel bir parçacık olarak düşünülür ve isimden ziyade sıfat oluşturur. +IXg sözdizimi ile çok güçlü bir şekilde etkileşime girer. Orhun yazıtlarında biçimlendirici bir işaret olan +IXg ekinin kaganlık ‘bir kagana sahip olmak’ gibi kullanımları mevcuttur. Çift ünsüzler genellikle sadeleştirilir. tükällig < tükäl + lig özellikle yaygındır. +IXg’in çoğul son ek ile sıfatlara eklenmesi nispeten geç metinlerde (Uig II) çok daha yaygındır. Romstedt ve Poppe gibi bilim insanları Moğalca +IlgA’yı +IXg ekine bağlarlar. Ancak bu ekler ortak bir köke sahip olsa bile anlamları farklıdır. Bu göz ardı edilemez. (OTWF, 2004)

Ekin diğer fonksiyonlarının izâhı açısından Çetin’in şu cümleleri önem arz etmektedir:

+Ilg, +IUg eki Türkçenin en eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Bilindiği gibi, bu ekin en temel işlevi bir varlığa, kavrama, nesneye ait bulunma bildirmesidir. Bu yönüyle ek, isimler üzerine gelerek çoğunlukla sıfat görevinde kullanılan sözler üretir ancak, ekin yapılan çalışmalarda üzerinde çok durulmayan farklı bir işlevi de gözlenmektedir. Bu kullanım özelliğini Kutadgu Bilig’de de kısmen görmekteyiz. Eski Uygurcannın Budhist ve Manihaist çevreye ait metinlerinde, Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi, *ayıg “kötü, fena”; edgü “iyi”; meñü “sonsuz, ebedi” vb.* sıfatlar, genel olarak eksiz biçimleriyle kullanılmaktayken kimi zaman bu sıfatların *ayıgılg “kötü, fena”; edgülig “iyi”; meñülig “sonsuz, ebedi” örneklerindeki gibi, +Ilg, +IUg ekli kullanımlarına da rastlanmaktadır: bilge biliglig bolu tüketmiş erip birle yana yorisar on ayıgılg kılınçig alku nomlarıg ukmakı ugrınta alku uzanmak edremlig atası arıg ermeki ugrınta tuggalı bolmuş erip (Sho. 9); ol kamağ burkanlar barça tınlıglarıg edgülig meñilig kılğalır üçün bo daranı nomug yarlıkadılar (AY 356/2); meñü meñü ornagin bolup özüüm meñülig :: ertükteg nom tatıgın üzüksüzün ol meñig üküş tınlıgka üledim (AY 368/7)... (Çetin, 2016: 49)*

Ekin kullanımına dair yapısal bir özellik olarak dikkati çeken bir diğer nokta *burkan kutılg* (USp 106, 87-88), *yélvi barıgılg* (ETŞ 13, 179) vb. iyelik ekinde sonra +Ilg, +IUg ekinin kullanıldığı örneklerdir. Bunun yanında ekin, çokluk ekinde sonra kullanıldığı az sayıda örnek de tespit edilmiştir: *tengri kızlarılg* (U II, 30, 29) (1991:150, 151). Ayrıca ekin iki kez art arda kullanıldığı *erkliglig* (amitIst 6, 7, 8) vb. kullanımlar da dikkat çekicidir (1991: 152). Bu örnekler bir kısaltma grubu izlenimi doğurmaktadır. Erdal, OTWF’de ekin varlık ekinin sıfatlar üzerine geldiğini *edgülig, b(e)klig, miñlig* vb. çok sayıda yapıyı göstermiş, ancak konuyla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır (1991: 147). Klaus Röhrborn, *Konversion von “Adjektiven” im Alttürkischen* adlı makalesinde +Ilg, +IUg ile +Ilg, +IUg eklerinin zaman zaman birbirlerine dönüşebildiğinden söz etmiştir (1995: 136, 137). (Akt: Çetin, 2016: 51)

Çetin, aslında ek hakkında söylemek istediğimiz şeyi açıkça dile getirmiştir. Çetin' in ekin farklı işlevlerinin de olduğunu dile getirmesi +IIg varlık ekinin izâhı açısından önem arz etmektedir.

amtı-kı kişi-ler öltükde. / adırtlıg utğurağ siz-iksiz. / abita burkan üksinte. / altun-luğ lınhu-a-ta toğar-lar. “Şimdiki insanlar ölünce, kat’î ve şüphesiz olarak, Abita burkanın huzûrunda, **altun** lotüs içinde doğarlar.” (ETŞ, 200)

Erdal'ın edgülig örneği gibi (1991: 147) Eski Türk Şiirinden alınan bu örnekte de açıkça görülüyor ki sıfat üzerine varlık eki gelmiştir. “Altun” sözcüğü zaten renk ve cins belirten bir sıfat iken üzerine +IIg ekini alarak yeniden sıfatlaşmıştır. O hâlde +IIg varlık eki sıfatın üzerine gelebilmektedir.

kiginç abipiray-ın söz-lelim ol hoşdaçı vastu yme ok ülgü-si iyin bolguluğ bağ-tın öngi üdrülme-k-lig vastu yme ok bolur antağ oğ tip. ayağ-ka tegimlig gunamati bahşı munı söz-l(e)r edgülig ögrünç tip ol. Cevabın mânasını söyleyelim: “Hem o bağlayan maddenin ölçüsüne göre olma, hem de bağdan ayrılma maddesi(nin ölçüsüne göre olma) kesinlikle ayındır.” a shê li saygı değer Gunamati Hoca, -Buna “**üstün vasıflı** sevinç” derler.” (Üçİtig, 45)

Üç İtigsizlerde karşılaştığımız bu örnekte de Erdal'ın vermiş olduğu “edgülig” örneği gibi (1991: 147) sıfat üzerine gelen bir varlık ekine rastlamaktayız. “Edgü” iyi mânasına gelen bir sıfat iken yeniden +IIg ekini alarak “edgülig” üstün mânasında sıfatlaşmıştır.

kongül töz-i-lig akaş yüüz-inte. / körmek bilmeklig bulut öridip. / küsüş-lüg kün çoğ-ın köliğü tuğup. / küsençig nomluğ yağmur yağıdıp. / köp vayniki-ler kuşalamul-ın. / köpirdü yaşardı ökliğü udaçı. / kür luu-lar erkligi ilig kan atlıg. / kükiirt ün-lüg-ke yükünürmen. “Gönül **kök**ünün semâsında görmek, bilmek bulutunu yükseltip, arzu güneşinin parıltısını gölgelendirip, iştıyakla beklenen töre yağmurunu yağdırıp, birçok vaine-yika'ların kusala-mûla'sını kabartıp, yeşerterek çoğaltabilen, kuvvetli ejderler **hâkimi** hükümdar adlı, gür **sesli** önünde hurmetle eğilirim.” (ETŞ, 86)

Bu örnekte de “*töz-i-lig*” sözcüğünde iyelik ekinden sonra varlık ekine rastlamaktayız. “*erkligi*” sözcüğünde ise +IIg ekinden sonra akuzatif ekine rastlamaktayız. O hâlde +IIg varlık eki çekim ekinden sonra gelebilmekte ve hatta “*ün-lüg-ke*” sözcüğünde görüldüğü gibi üzerine çekim eki de alabilmektedir.

raga az başlap ayıg nomlar-lıg. / rakşaz oğuş-luğ ada kıldaçı. / raħu öz-e abıdılmaq-sız. / raça ilig kan erkinge tegmiş. / rasayan tatıg-lıg nomluğ suv akıdıp. / ram-a ögrünçüg öklitdeçi. / ratna-çançıra erdini ay tengri / raşmu yaruğ-luğ-ka yükünürman. “Rāga ve hırs başta olmak üzere, kötü **törelere** âit, şeytan gürûhunun tehlikelerini yaratan, rāhu tarafından örtülmeden rāja hükümdarın kudretine ermiş, âb-ı hayât gibi, tatlı kanun suyunu akıtıp, rāma sevincini arttıran, ratna-candra cevheri ay tanrı Rasmiprabhāsa önünde hurmetle ağılırim.” (ETŞ, 87)

Bu örnekte ise çokluk ekinden sonra varlık ekinin geldiğini görmekteyiz. O halde çekim ekleri +IIg varlık ekinden önce gelebilmektedir.

Ağca, “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri” adlı makalesinde bar ve yok sözcükleriyle +IIg ve +sIz ekinin benzerliklerine şu şekilde dikkat çeker:

Bazı Uygur metinlerinde ba:r ve yo:k sözcükleri iyelik eki almış ya da yalın hâldeki isim veya isim öbeklerinden sonra gelip, bu öbekleri varlık ve yokluk anlamları ile sıfatlaştırdıktan sonra, ardından gelen başka bir ismi veya isim öbeğini nitelemiştir. ba:r ve yo:k sözcükleri söz dizgesi içerisinde bu sıralanışları bakımından, bugün kimi çağdaş Türk yazı dillerinde de gördüğümüz +IXg ve +sXz eklerinin anlam ve işlevlerini yüklenmiş gibidir. (Ağca, 2015: 90)

Ağca (2015: 90) ayrıca bu düşünceyi şu şekilde örneklendirir “(15) *ança ol k(a)ltı tınrak üseki toprakça yana kirtgünç köñüli yo:k tınl(ı) glar* ... “Öyle ki tınrak üzerindeki toprak kadar dahi imanı olmayan canlılar ... (OdaSekiz B 101-103)”

Dolayısıyla bu ve benzeri örneklerdeki *ba:r* sözcüğünün +IXg ekinin anlam ve işlevlerini yüklediğini söyler. Ağca, “Kutadgu Bilig’de Geçen Benzetme Edatları ve sanı “Gibi” Edatı” adlı makalesinde ise, Türk dilinde +IXg ekinin çok sayıda edatın teşkilinde rol oynadığından, meñizlig sözcüğünün “gibi” anlamına gelen bir edat olduğundan, yanlış sözcüğünün ise “tür, çeşit; yol, yöntem; gibi” anlamlarına gelen bir edat olduğundan ve Türkçe +IXg ekiyle meydana geldiğinden ve sözcüğün Budist Uygur çevresinde edatlaştığından söz eder. (Ağca,2019:102)

Mustafa Öner de “Türkçede -IIg > -II Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması” adlı makalesinde +IIg ekinin edat yaptığı birçok örnek vermiştir. “Göktürkçe metinlerde -IIg ekinin kalıplaştığı edatlara rastlanmaz. (Kononov 1980: 366-385 §; Tekin, T. 2000: 347-366 §; Tekin, Ş. 1992: 44 §) Hatta bütün Eski Türkçe eserlerde de bu tür edatlar görülmemektedir (Gabain 1988a: 272-326 ss).” ifadelerini kullanmış Orta Türkçe metinlerin +IIg ekli sözlerin ilk edatlaştığı dönem (aş. bkz. *mengizlig*, *misillig*, *yanılgı*) olduğunu ve giderek alıntı sözlerden kökenlenen -IIg ekli edatların dilde çoğaldığını açıkça belirtmiş ve varlık ekinin ilk kez Orta Türkçe metinlerinde edatlaştığını vurgulamıştır. (Akt: Öner, 2004:2239-2251)

inçip munı üz-e kök kalık munda ürlüksüz bolğu kergek aşnu yok erip amtı bolmuş üçün tip bultuğmaz muntağ osuğ-luğ mün kadağ kaltı aşnu tam turgurmuş üdte bar üçün kök kalık sığurdaçı tam timin bolur turğalı. “O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir.” (Üçİtig, 37)

Üç İtigsizlerde rastladığımız bu örnekte ise +IIg eki sözcüğü osug isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. Muntağ böyle, osuğluğ ise gibi anlamına gelen bir benzetme edatıdır. O hâlde +IIg eki edat yapabilmektedir.

munça täñlig ök kalp üd / lärtä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk uluğ buyan /ädgü kılınçığ kılmuş kazganmış bolur, / yänä mañ mañ sayu adakların / irklämişçä bo köžünür azuntakı / kutı kıvı asılır, elänmäki ärsinmäki / üstälür, çoğı yalını kaşınçı g/ kamağka bir yanılg ayaguluk ‘änitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miñ tümän kolti / kalp üdlärkä tägi t(ä)ñri yerintä / yalañuk yertinçüsintä kayuta / tugsar sını süñüki uz yüüzi / mänizi körklä özi yaşı uzun / ögrinçlüg män<î>

lig açok adırtlıg / y(a)rlıkamış y(a)rlığı tıdıgsız t(ä)ñrikä / yalañukka taplaguluk, ärdinilig / oronta tugdaçı tugmış oron sayu el han boltaçı. “İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış **gibi** içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır. Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 milyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak.” (AY, 90)

“Yañlıg” kelimesi burada da “gibi” anlamında edat yapmıştır. +Ilg ekinin edat yaptığı örneklerin aslında yaygın olduğunu yukarıdaki örneklerden tespit edebiliriz.

Atay, +Ilg ekinin kalıplaşarak; benzerlik, miktar, sebep başta olmak üzere kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkileri kuracak şekilde edat fonksiyonu kazanan kelimelerin yapısında bulunduğunu söyler ve meñizlig(gibi), yañlıg(gibi) örneklerini verir. (Atay, 2007: 21) Atay ekin edat teşkil etmesi hakkında şunları söyler:

“+Ilg” ekini taşıyan edatlaşmış isimler Eski Türkçe devresinden itibaren görülmektedir. Orhun Abideleri’nde örneklerine rastlanmamakla birlikte Uygur metinlerinde “**osugluğ**: gibi” (osug, osoh+(br.) : tarz, yol) (Gabain, 1988:289); “**yanglıg**: gibi” (yang<çin.yang.tarz, suret, usul, metot) (Barutçu Özönder, 1998:200); “**tenglig**: kadar” (teng <çin.teng. bir türlü, ölçü) (Gabain, 1988:298) şekillerinde bugünkü gibi daha çok yabancı kelimelerden türemiş olarak görülüyor. “Osugluğ” kelimesi, bir Uygurca metinde şöyle geçer: “*turqaru tälim öküş yula kö[yä]r osugluğ yalınlayu turur*” “*Bir düziye pekçok meş’aleler yanarmış gibi yalınlanıp durur.*” (Arat, 1987:421) “teng- lig” kelimesi Üç İtigsizlerde şu örnekte kullanılmış: “...birök ança tenglig bağ boldaçı edining tarıkmuşı iyin bululmasar ança tenglig bilip öçmek...”. “Eğer o kadar bağ olan maddesinin uzaklaşmışına uygun olarak o kadar bilip sönme...” (Barutçu Özönder, 1998: 111a/13, 14); Altun Yaruk’ta “yanglıg” kelimesi şöyle geçer: “*men olarnı bir yanglıg yıga tire teginip küç küsün birü teginip...*” (Kaya, 1994; 670/3) “*Ben onları böyle toplamaya çalışıp güç kuvvet vermeğe çalışıp...*” Karahanlı Türkçesinde bu örneklere nadir rastlanır. Kutadgu Bilig’de **yanglıg** örneği şöyledir: “*Bu yanglıg tapuğka itindi ajun*” (Arat, 1979: I/27) “*Dünya kulluk için bunun gibi (böyle) hazırlandı.*” Harezmi Türkçesinde

“**mengizlig**”, “**yanglıg**” gibi eski örnekler devam etmektedir: “*Fulan şîŕinge anıng mengizlig/yoksuz boldı er*“(Yüce, 1988:48-5) “*Falan şîirinde onun gibi (öyle) fakir oldu kişi.*“; “*çiçek yanglıg kızarıp*“ (Hacıeminoğlu, 1968:381); “*Ol taştın yıldırım mengizlig ot çıktı*“ (Eckmann, 1955:30-5) “*O taştan yıldırım gibi ateş çıktı.*“ Bu türden örneklerin Çağatay Türkçesinde epeyce çeşitlenmiş olduğu görülmüyor. Bilhassa miktar ve tarz bildiren Arapça, Farsça kelimelerden yeni örnekler yapılmıştır. Bu döneme ait şu örnekler tespit edilmiştir:

çağlıg “kadar” (<çağ+lıg), “*zerre çağlıg birmemiş rahm îzîd ol ħün-ĥ^väreğa*” (Karaağaç, 1997: 1710) “*Allah o kan dökücüye zerre kadar merhamet vermemiş.*”

mişillig “gibi” (<Ar.mişl+lig) “*... yana bir birdin ayrılmas misillig ornaşıp*” (Kaya, 1996:62/7) “*... yine birbirinden ayrılmaz gibi yerleşmiş.*”

türlüg “gibi” (<tür+lüg), “*Bu türlüg ħüsn ile Lutfi kulunggalŖināyet kılmasang sindin ni ħāşıl*” (Karaağaç, 1997: 1097) “*Böyle güzellikle Lutfi kuluna inayet etmesen senden ne fayda.*”

yanglıg “gibi” (<yang+lıg), “*Yüzüing hecride tofrağ oldum ol yanglıg ki yil kopkaç/Kıyaş çıksa pedîdār olmağay cismim ħubārında*” “(Kaya, 1996:26/3) “*Yüzünüin ayrılığında toprak oldum; öyle ki yel kopsa, güneş çıksa bile vücudum toz içinden görünmez.*”

mingizlig “gibi” (<mengiz+lig) “*ŖŖmrüngüz bolsun felek devri mingizlig bi-ħisāb*” (Karaağaç, 1997:105) “*Ŗmrünüiz feleğın devri gibi hesapsız olsun.*”

yosunluğ “gibi” (<yosun+luğ, Moğ.yosun: âdet, tarz” (Eckmann, 1988:92,93) “*taŖrif kılğan yosunluk*” “*tarif edildiği gibi*” (Eckmann, 1996:126)

meşellig “gibi” (<Ar.meşel+lig), “*sāye mesellig*” “*gölge gibi*” (Eckmann, 1996:125)

sıfatlıg “gibi” (<Ar. sıfat+lıg), “*Bizni ol Leylā sıfatlıg misl-i mecnün eyledi.*” (Karaağaç, 1997:2106) “*Bizi o Leyla gibi olan sevgili Mecnun’a döndürdü.*” (Atay, 2007: 21-33)

“Çakmak, ek hakkında “isimden sıfat yapan /+II/ ekinin Eski Türkçedeki şekli olan /+IIG/“ın edgü “iyi” sıfatı üzerine eklendiği söyler ve şu örneği verir: “edgülig çştani ilig gerü yakın barup” (Müller 1945: 34)” (Akt: Çakmak, 2013: 463-471)

Topçu ise Eski Türkçeden Günümüz Standart Türkiye Türkçesine - (A/I)G+IIG> -(A/I)GII(G) eki adlı makalesinde, yapılan inceleme sonucunda ekin Köktürkçenin aksine, Uygur Türkçesinde daha geniş bir kullanıma sahip olduğu ve sıfat fiil fonksiyonunda kullanıldığını (Topçu, 2012:25) bugün Türkiye Türkçesinde

acıklı, becerikli gibi teşkillerde kullanılan - (A/I)KII ekinin, Eski Türkçedeki - (A/I)GII(G) ekinin ses değişmesi yaşamış hâli olduğunu söyleyerek (Topçu, 2012:23) Erdal'ın ek hakkında söylediklerini aktarmıştır.

Erdal (1991: 345), bu eki “-(X)gIXg” fiilden türeyen isimler arasında gösterir ve bunların pasif sıfat fiiller olduğunu söyler. Kaydettiği, çoğu Uygur Türkçesine ait, örneklerden bazıları şunlardır: “közi yümüglüg olorur arti. (Ht VI 2)” (Erdal, 1991: 345) ‘gözü yumulu otururdu.’ Yazar, fonksiyon esaslı bir değerlendirme yaparak burada yüm- fiilinden türetilmiş bir yümüg isminin söz konusu olmadığını, -üglüg’ün gözlerin kapalı olduğunu anlatan bir sıfat fiil eki olması gerektiğini ifade eder. Yazarın, aynı bağlamda değerlendirdiği diğer ekleşme

örneklerinden bazıları şunlardır: “kántirin örmüş pañşukul yamağlıg ton (Maitr 170 r 16) ‘kenevirde yapılmış pañşukul yamalı elbise’ ..., yügrük atların koşuglug kağlı (Suv, 636, 21) ‘hızlı koşan atlarla koşulmuş kağrı’..., ädgü unaglıg işlär (BT 713) ‘iyi ve kabul edilebilir işler’..., köl üzä suvaglıg yer ‘göl üzerinde sulanan yer’..., ürtüglüg kızlägıg iz oruklar (Ht....) ‘gizlenmiş yollar’...tınıglarka amrak säviglıg ‘canlılara hoş sevilen’(TuoLuoNi 96) (Erdal, 1991: 345-347). (Akt: Topçu, 2012:25)

Ahmedova, +lığ/+lig/+luğ/+lüg ekinin Orhon yazıtlarında sıkça kullanıldığını söyler ve şu örnekleri verir: “kağanlığ ‘hakanlı’, yaraklığ ‘silahlı’, atlığ ‘atlı’, külig ‘şöhretli’, ärkliğ ‘güçlü’, täbliğ ‘hilebaz, yalancı’, kürlig ‘hilebaz, yalancı’, küñliğ ‘cariyeli’, kullığ ‘köleli’”. (Ahmadova, 2017: 29) Ekin kökte belirtilmiş nesneye sahip olma anlamı oluşturduğunu ve bu nedenle de “sahiplik eki” diye tanımlandığını (Ganiyev 2011: 646; Baskakov 1952: 193) aktarır. Ekin, genelde sıfat yapım eki olarak kabul görmesine rağmen çekim eklerine benzer özellikler de taşıdığından söz eder. Ahmadova +Ilg ekine dair açıklamalarından sonra +Ilg ekinin Orhon yazıtlarındaki işlevini şu şekilde sıralar: “a) Gramer anlamı oluşturur: sahip olma, b) Anlam kısıtlamasına girmeden bütün isimlere eklenir, c) Sözcük öbekleriyle kullanılır, örneğin burhan kutınlığ ‘Buda azametli’ (kut ‘azamet, devlet’) (Gabain 1988: 47) (Akt: Ahmadova, 2017: 29-31)

Ahmedova'nın aktardıklarına göre +Ilg ekinin Orhon yazıtlarında da görüldüğünü söyleyebiliriz. +Ilg varlık eki hakkında söylenenleri göz önüne alırsak ek hakkında genel olarak bir isimden isim yapım eki olduğu, isimlere eklendiği ve sıfat yaptığı kanısı yaygındır. Bu kanının aksine Eski Türkçe metinler incelendiğinde ekin işlevinin aslında bu kadarla sınırlı olmadığı, sadece isimlere eklenmediği, sıfatların, zarfların, edatların da üzerine eklenebildiği, çeşitli morfemler aracılığıyla genişleyip

analitik formlar meydana getirdiği, zarf ve edat yapımında ise önemli rol teşkil ettiği örnekler aşağıda mevcuttur:

1. bo sudur- ka tayağ-lığ-ın anın bilmiş kergek bar kök kalık tip vaybaşiki -liğ bahşı-l(a)r muntağ tip söz-l(e)r. “Bu sūtra’ya **istinâden!** Bu yüzden gök var diye bilmelidir. Vaibhāṣika (okuluna) mensup hocalar şöyle söylerler.” (Üçİtig, 38)

Ek üzerine vasıta hâl ekini alarak genişlemiştir ve bu cümlede zarf meydana getirmiştir. O hâlde +IIg varlık eki genişleyebilmekte ve üzerine çekim eki alarak zarf meydana getirebilmektedir.

2. inçip muni üz-e kök kalık munda ürlüksüz bolğu kergek aşnu yok erip amtı bolmuş üçün tip bultuğmaz muntağ osuğ-luğ mün kadağ kaltı aşnu tam turgurmuş üdte bar üçün kök kalık sığurdaçı tam timin bolur turğalı. “O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir.” (Üçİtig, 37)

Bu örnekte ise +IIg eki sözcüğü osug isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. *Muntağ* böyle, *osugluğ* ise gibi anlamına gelen bir benzetme edatıdır. O hâlde +IIg varlık ekinin edat meydana getirdiği açıktır.

3. munça tənlig ök kalp üd / lartä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk ulug buyan / ädgü kılınçığ kılmuş kazganmış bolur, / yänä mañ mañ sayu adakların / irklämişçä bo közünür azuntaki / kutı kıvı asıur, elänmäki ärsinmäki / üstälür, çoğı yalını kaşınçığ kamağka bir yañlıg ayaguluk ‘änitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miñ tümän kolti / kalp üdlärkä tığı t(ä)ñri yerintä / yalañuk yertinçüsintä kayuta / tugsar sını süñüki uz yüüzi / mänjizi körklä özi yaşı uzun / ögrünçlüg män<î> lig açok adırtlıg // y(a)rlıkamış y(a)rlığı tıdıgsız t(ä)ñrikä / yalañukka taplaguluk, ärdinilig / oronta tugdaçı tugmuş oron sayu el han boltaçı. “İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış gibi içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır.

Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 milyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak.” (AY,90)

Altun Yarukta rastlanılan bu örnekte ise “yanlıg” sözcüğü, “gibi” anlamında edat meydana getirmiştir.

4. içintä olorup tört yınaktıñkı / kapıglarıntın kirmiş sogık äsin / lär üzä nätäg
sogınur mänjiläyür ilinçü / läyür ärsär ançulayu y(ä)mä bodis(a)t(a)ylar / bo köñül
küçi üzä dyannıñ sukançıg / tatıglıg täriñ tözin tuyunup ol tuyunmak / ları küçintä
çökmäkig kurgurmakıg b(ä)lgü / kä azlanmakıg öñi ketärip örügün / amılın ärmäk
atl(ı)g dyanıg alku küü /kälıg ädrämläriñ b(ä)lgürtdäçi küü kälıg ädräm / in tartdaçı
atl(ı)g dyanıg adınagunıñaç kız ig kägäntä ulatı adalarıg / ämgäkläriñ tarkardaçı enç
mänjilig kılmak / atl(ı)g dyanıg bo üç törlüg adrokka / tükällig dyanıg uzun turkaru
ärmäksiz / in ärinüksüzin bışrunurlar ögrätinürlär. “Beşinci sakinleşmiş durulmuş
dhyāna kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar?
diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer ki bir kişi cevher ile süslü dört tarafta kapısı
bulunan farklı mücevherlerle (süslü) saray içinde oturup dört taraftaki kapılardan
girmiş serin rüzgârlar nasıl serinletir, huzur verir, eğlendirirse Bodhisattvalar (da) bu
gönül sayesinde dhyānanın, tatlı derin esasını anlayıp o anlamları sayesinde
aşağılanma alametlerine hırslanmayı giderip sakinliğe ermek adlı dhyānayı, bütün
doğüstü erdemleri belirtecek, doğüstü erdemleri taşıyacak adlı dhyānayı , başkasının
açlığı ve hastalığından başka tehlikeleri ve ızdırapları giderecek huzurlu kılmak adlı
dhyānayı, bu üç türlü ayrı muhteşem dhyānayı daima yüksünmeksizin öğretirler.” (AY
IV, 337)

Bu örnekte ise varlık ekinin bir yardımcı fiil ile birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Mänjilig sözcüğü üzerine “kıl-” yardımcı fiilini alarak mänjilig kılmak “huzur vermek” anlamında kullanılmıştır. O hâlde +IIg varlık eki yardımcı fiillerle birlikte kullanılabilir.

5. *vajırda ötvi biligligim tüzünüm yaruğum / vajırda ötvi biligligim belgem yañgam.* “Elmas için bilenmeden keskin derler, elmas için bilenmeden keskin derler; elmastan daha keskin benim **bilgilim**, asılım, ışığım, elmasdan daha keskin benim bilgilim, bilgem, filim.” (ETS, 16)

Burada ise +IIg eki üzerine iyelik ekini almıştır. Ek burada isimden isim yapım eki konumundadır fakat üzerine bir çekim eki almıştır ve isimleşmiştir. O halde +IIg varlık eki üzerine çekim eklerini alarak çekim eki gibi hareket edebilmektedir.

6. *öng-te ulatı ögmek-lig şımnu. / ördüğ bağ başlap nışvanı-lığ şımnu. / örletmek iş-lig tengri-lig şımnu. / ölüm-lüg şımnu üşlünçü tüp-lüg. / ülgüsüz öküş yad yad yağı-ların. örlet(t)ürmedin utmuş yavaldurmuş. / öz-i süngüş-te yigedmiş atlıg. / öşeliksiz er-ke yükünürmen.* “Renk ve başta **övme** şeytanları, başta örtü ve bağ olmak üzere iptilâ şeytanları, tâciz eden kötü rûh şeytanları, kökü kesen ölüm şeytanları, sayısız çok yabancı ve düşmanlarını, tâciz etmelerine imkân vermeden yenmiş, sindirmiş, savaşta üstün gelmiş diye bilinen en üstün er önünde hurmetle eğilirim.” (ETS, 98)

Eski Türk şiirinde görülen bu örnekte +IIg eki fiil kökenli bir ek ile birleşerek +mAklIg, +mEkIIg biçiminde sıfat fiil eki doğurmuştur. Öv- bir eylem iken varlık ekini üzerine alması sûretiyle bir sıfata dönüşmüştür.

Yukarıdaki örneklerden hareketle, +IIg varlık ekinin karakter olarak çekim eki gibi hareket edebildiği görülmektedir. Ekin aynı zamanda isimden isim yapım eki olduğu düşünülürse ek Türk dilinin sistemine pek de uygun davranmaz. Örneklerdeki +IIg ekli yapıların çokluğundan ekin aslında işlek bir ek olduğunu söyleyebiliriz. +IIg + çekim eki, +IIg + yapım eki, +IIg + yardımcı fiil, isim + IIg, sıfat + IIg, edat + IIg, zarf + IIg gibi yapıların mevcudiyetinden bahsedebiliriz. Ekin üzerine morfem alarak genişleyip başka türlerin teşkilinde rol oynayabildiğini söyleyebiliriz. O hâlde +IIg varlık eki için, isimden isim yapım ekidir, mevcudiyet bildiren sıfatlar yapar” gibi ifadeler yetersiz kalacaktır. Ekin hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi kullanılıyor oluşu, onun bir ara ek olarak düşünülmesine yol açar. Nitekim de öyledir. Ekin hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket etmesi, yalnızca yapım eki yahut yalnızca çekim eki olarak değerlendirilemeyeceğini gösterir.

Elde edilen verilerden hareketle ek hakkında şu tanımı yapabiliriz: “+IIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket edebilen, isimlere, sıfatlara, zarflara, zamirlere, edatlara eklenebilen, isim, sıfat, zarf ve edatların teşkilinde rol oynayan, çeşitli morfeimler aracılığıyla genişleyip analitik formlar ortaya çıkaran, yardımcı fiiller ile kullanılabilen bir ara ektir”.

2. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ BAKIMINDAN +LIG EKLI ÖRNEKLER

2.1. İsim + “+IIg”

Başka bir ekle birleşmemiş, yalın hâldeki +IIg eki isimleri bazen isme, bazen sıfata, bazen zarfa, bazen edata ve bazen de yardımcı fiillere bağlar. +IIg eki kimi zaman söz dizimsel yapı içerisinde çekim eklerini üzerine alarak yahut yalın hâlde isimler yapar.

2.1.1. Sözdizimsel Yapı İçerisinde İsim Yapanlar

+IIg varlık eki sözdizimsel yapı içerisinde üzerine hiçbir ek almayarak yahut üzerine çokluk ekini, iyelik eklerini, hâl eklerini alarak isim meydana getirebilir.

1. *kaşu-l(a)r ol üç tiptiser kök kalık iki tör**lüg** ölçmek-l(e)r tişir.* “Hangileridir üç (şartsız durumlar)?” diye dense, gök (ve) iki **tür** sönmelerdir.” (Üçütiğ 29)

Bu cümlede +IIg eki yalın hâldeki bir sözcüğün üzerine gelerek isim yapmıştır. Ek üzerine herhangi bir ek almamış, yalın hâlde isim yapmıştır. Ek isim yapma görevini yerine getirirken cümle içerisindeki anlamında bir değişme olmamıştır.

2. *bilegüsüz yiti vaju[r tiyür]/ vajırda ötvi bilig**ligim** tüzünüüm yaruşum / vajırda ötvi bilig**ligim** belgem yañgam.* “Elmas için bilenmeden keskin derler, elmas için bilenmeden keskin derler; elmastan daha keskin benim **bilgilim**, asîlim, ışığım, elmasdan daha keskin benim bilgilim, bilgem, filim.” (ETŞ, 16)

“Biligligim” sözcüğünde “bilig” bilgi manâsına gelen bir isimdir. Sözcük, +IIg ekini ve +IIg eki de üzerine iyelik ekini kabul etmiştir. Bilig sözcüğüne +IIg ekinin eklenmesiyle “bilgili kimse” anlamına erişen biliglig sözcüğü meydana gelmiştir. Sözcüğün sonuna eklenen ek ise I. teklik kişi iyelik ekidir.

O halde +IIg eki üzerine iyelik eklerini alarak isimler meydana getirebilir. Cümle içerisinde biliglig ismini tek başına değerlendiremeyiz. Bağlı olduğu sözcük ve sözcük öbekleriyle değerlendirmemiz gerektiğinden “*ötvî biligligim tüzünüm yaruğum*” ifadelerini ayıramayız. Semantik çıkarımları ancak sentantik düzlem içerisinde gerçekleştirebiliriz. Sonuç olarak “biligligim” sözcüğünün üzerine iyelik eki alarak isimleştiğini ve cümle içerisinde isim meydana getirdiğini, “biligligim, tüzünüm yaruğum” isimlerinin ise cümle içerisinde özne konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

3. *biş ajuntağı tınlığlarığ. / biligsiz b[iligdin] öngi ödürtüngüz. / bilge biligte yaratdıngız. / firnibrenke sanlığ kıltıngız.* “Beş âlemdeki bu **mahlûkları** bilgisizlik içinden çekip çıkardınız; onlara hikmet ihsan ettiniz, parinirvâna mensûplarından yaptınız.” (ETS, 40)

“Tın” sözcüğü can, ruh ismi üzerine +IIg ekini alarak “ruhlu, canlı” anlamına erişmiştir. +IIg eki ise üzerine hem çokluk ekini hem de yüklem hâli ekini kabul etmiştir. O hâlde +IIg eki üzerine çekim eklerini alabilmekte ve isimler meydana getirebilmektedir. Biş ajuntağı tınlığlarığ ifadesi cümle içerisinde belirtili nesne konumundadır.

4. *beşinç beş türlüğ tınl(ı)gka / bir ymä äki adakl(ı)g kişikä / äkinti tört butlug tınl(ı)gka / üçünç uçugma tınl(ı)gka / törtünç suv içräki tınl(ı)gka / beşinç yerdäki bag(ı)rıñ yorıgma tınl(ı)gka / södü bärü t(ä)ñrim bo beş / türlüğ tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ulugka / kiçigkä t(ä)gi, näçä korkıt<t>(ı)m(ı)z / ürkit<t>(ı)m(i)z ärsär näçä urt(u)muz / yünt<t>ümüz ärsär, näçä açıt<t>ım(ı)z / agrıt<t>ım(ı)z ärsär näçä ölürdüm(ü)z / ärsär, monça tınl(ı)gka tural(ı)g / ka öz ötäğçi boltumuz / amtı t(ä)ñrim yazokda boşunu / ötüñür biz m(a)ñastar hirza.* “Beşinci olarak da beş türlü **canlıya**; birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı **canlıya**, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere, ezelden beri tanrım bu beş türlü **canlıyı** büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttiyse; ne kadar vurup aşağıladıysak; ne kadar (canlarımızı) acıtıp incittiyse (ve) ne kadar öldürdüyse; bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahıtan arınmayı dileriz.” (HU, 81)

Yukarıda belirtilenler gibi “tın” ismi ruh, can anlamına gelirken, +IIg eki ile birlikte “tınlıg” canlı, ruhlu manâsına erişmiş ve ek üzerine yönelme hâli ekini almıştır. Yine aynı sözcük “tınlıg” üzerine yükleme hâli ekini almıştır. +IIg varlık ekinin üzerine rahatlıkla çekim eklerini kabul ettiğini ve ikileme oluşturduğunu söyleyebiliriz. “*Tınlıg turalıg*” bir ikilemedir.

Uygur dönemi ikileme oluşum sebeplerinden biri din ve kültür değişimidir. Değişen din ve kültürle birlikte bu dine ve kültüre ait yabancı kavram ve kelimelerin açıklanması amacıyla yabancı kelimeye eş ya da yakın anlamlı Türkçe kelimeyle birlikte ikilemeler oluşturulmaktadır. (Can, 2010:101-102)

Tınlıg turalıg ‘canlı, mahluk’, *egsüklüg yazuklug* ‘kusurlu, günahlı’ *küçlüg ulug* ‘güçlü, büyük’, *ediglig tümeklig* ‘doğrultma, düzeltme’, *kılıg eriglig* ‘karakter, yaratılış’, *kutlug ülüglüg* ‘bahtlı, talihli’, *ulug küçlüg* ‘büyük, güçlü’, *ulug küçlüg kutlug* ‘büyük, kutsal’, *önglüg mengizlig* ‘görünüş, beniz’, *önglüg belgülg* ‘renkli, belirli’, *akıgsız ürlüklüg* ‘akmayan, sabit’, *bekiz belgülg* ‘açık seçik’ (Can, 2010:101-103) gibi ikilemeler +IIg varlık ekleriyle meydana gelmiş ikilemelerdir. “Akıgsız ürlüklüg” ikilemesi ise hem +sIz yokluk ekini hem de +IIg varlık ekini kabul etmiştir. O halde +IIg varlık eki ikilemelerin oluşumunda da rol oynamakta ve sözcüklere eklenerek ikileme meydana getirebilmektedir.

5. *munṭa yämä bodis(a)t(a)vlar / äñilki üç törlüg kılınçlarıg / arıtmakka tayanıp ç(a)hşap(u)t p(a)ramıtıg / näṭägin bütürürlär üç törlüg kılınçlarıg / arıtmak y(ä)mä kayu äriür tep tesär / üç törlüg kılınçlarıg arıtmak ärsär / k(a)ltı ätözin özlügläriḡ ölürmämäk adın(a)gunuḡ / tavarın küçäp almamak ogurlamamak adınlarınḡ / yutuṣıḡa yapşınmamak tilin äzüglämämäk / çaşut çaşurmamak irig sarsıḡ sav sözlämämäk / askançulamamak köñjülin adın / kişiniḡ ädgüsiḡä azlanmamak övkälämämäk / t(ä)rs körüm öritmämäk äriür.* “Burada yine Bodhisattvala, birincisi (olan) üç türlü eylemi temizlemeye dayanarak śikṣapāda pāramitāsını nasıl elde ederler? Üç türlü eylemi temizlemek yine nasıldır? diye sorsa: Üç türlü eylemi temizlemek, bedeni ile **canlıları** öldürmemek, başkasının malını zorla almamak, çalmamak, başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek), dili ile yalan söylememek, iftira atmamak, kaba (ve) üzücü söz söylememek, alay etmemek, gönlü ile başka kişinin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönüllü olmamak, öfkelenmemek, aykırı fikirde olmamaktır.” (AY IV, 355)

“Öz” ismi +lıg ekinin eklenmesi ile birlikte “canlı” mânasına erişmiş ve +IIg eki üzerine sırasıyla çokluk ekini ve yükleme hâli ekini almıştır.

6. ekinti tnl(ı)glarıg örlätgülik / buşurguluk tıtaglarıg kılmamakka / tayanıp ç(a)hşaput p(a)ramıtıg nätäğın / bütürürler tınlıglarıg örlätgülik buşugulug / tıtaglarıg kılmamak y(ä)mä kayu ärür / tep şesär tınlıglarıg örlätgülik / buşurguluk tıtaglarıg kılmamak ärsär k(a)ltı / adınlarıg sögmämäk tokımamak sıkımamak / tañmamak ürkitmämäk korkıtmamak solamamak / bäklemämäk açurmamak / suvsatmamak kuyaşta / tumlıgta ämgätmämäktä ulatı / tıtaglarıg kılmamak ärür. “İkincisi canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamaya dayanarak şıksapāda pāramitāsını nasıl elde ederler? Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak yine nasıldır? diye sorsa: Canlıları nedensiz ızdıraplara düşürecek sebepleri yapmamak başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak, güneşte ve **soğukta** ızdırap çektirmemek ve (bunun gibi) sebepleri yapmamaktır.” (AY IV, 357)

Tumlıgta örneğinde açıkça görülüyor ki +IIg eki üzerine bulunma hâli ekini almıştır.

İncelemiş olduğumuz Eski Türkçe metinler dahilinde görülüyor ki +IIg varlık eki isimlere eklenebiliyor, yalın hâldeki sözcüklere eklendiği gibi çekim ekleri ile ilişki kurarak isimler ve hatta ikilemeler meydana getirebiliyor. O hâlde +IIg varlık eki üzerine iyelik eklerini ve çekim eklerini kabul edebilmekte, isimlere eklenebilmekte ve ikileme meydana getirebilmektedir.

2.1.2. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Sıfat Yapanlar

“Gabain +IIg ekini isimden sıfat yapan ek, isimden isim yapan ek olarak değerlendirmiştir.” (Gabain 2003: 47) “Tekin ise ekin “sahip olan anlamında sıfatlar” türettiğinden söz etmiştir.” (Tekin 2016: 84) “Ağca, tarihî ve modern Türk dili alanında +sXz ve +IXg eklerinin, isim türünden sözcükleri genellikle sıfat yaptığı için birçok araştırmacı tarafından sıfat yapım ekleri arasında ele alındığını, bu çerçevede Budist Türk çevresi metinlerinde de isim türünden sözcüklere eklenen +IXg ekinin varlık bildiren sıfatlar, +sXz ekinin ise yokluk bildiren sıfatlar türettiğini söylemiştir.” (Ağca, 2010:173)

Ağca, kamag / kamug sözcüğüne dikkat çekmiş ve sözcüğün genellikle belirsizlik sıfatı ya da zamiri olarak görev yaptığını, Budist Türkçe metinlerde hem +lXg varlık eki hem de +sXz yokluk ekiyle de genişleyerek, sonraki sözcük ya da söz öbeklerini yokluk ifadesiyle niteleyen sıfat görevinde kullanıldığını söylemiş (Ağca 2010:160) ve şu örnekleri vermiştir:

ikinti tüş et'özleri erser süüdin berü ulagı sapagı üzülmez kesilmez üçün alku burkanlarning kamaglıgsız edgüleri barça anta tutulmaz üçün tnl(ı)g uguşı neteg alknmaz erser ol et'özning işi ködügi yme anı teg ök alknmaz üçün anın ürlüklüg mengü titir “İkinci mükâfat vücutları ise, başlangıcından beri silsilesi kesilmez korunamadığı için canlıların soyu nasıl tükenmez ise o vücudun işi de tam onun gibi tükenmez olduğu için, bu yüzden ebedî, sonsuz denilir.” (AY 61, 16-22; 62, 1-2); *alku törlüg müin kadağlar arıy[u] tarıkıp adınlar birle kamaglıgsız adru[k] köngül erser* “Her türlü kusuru temizleyerek yok edip başkaları ile birlikte olmayan seçkin gönüle gelince...” (BT XII 37, 1-4) vb. gibi. (Ağca 2010:160)

Sıfat yapan sözcüklerin +llg varlık ekini alarak yeniden bir sıfat meydana getirmeleri pek de alışık olduğumuz bir yapı değildir. Çetin, sıfatın üzerine gelen +llg varlık ekini şöyle izâh etmiştir:

Bizce sıfat işlevli sözcüklerde sıfatla aynı anlamı ifade etmek üzere +llg, +lUg ekinin kullanılmasının iki temel nedeni vardır:

1. Metinlerde aynı anlamı karşılamak üzere sıfatın +llg, +lUg ekli kullanımının asıl nedeni anlamı kuvvetlendirme olmalıdır. Bilindiği gibi kuvvetlendirme daha çok anlamca büyüklük, güçlülük, temizlik, çokluk vb. ile bunların karşıtı olan küçüklük zayıflık, kirlilik, azlık vb. ifade eden, iki uçta yer alan sözler için başvurulan, bu anlamları daha da güçlendirmeyi amaçlayan bir yoldur. Metinlerde görülen, konumuzla ilgili örnekler de *agırlıg, arıglıg, berklıg /berklıg, edgülig, meñülig*, vb. olumlu anlam ifade eden, insanlık tarihinde ve dinlerde önemsenen kavramlardır. Bu sözlerin karşısında yer alan olumsuz biçimleri de olumsuzluklarının derecesi artırılmak üzere kuvvetlendirilmiş sözlerdir. Uygur metinlerinde rastlanan *miñlig tümenlig* “çok sayıda, binlerce” anlamındaki *miñlig* sözü de çokluğu kuvvetlendirmek üzere kullanılmış bir yapı olmalıdır. Böylece *éçim taluyka barıp erdini kelürser takı agırlıg bolgay* (KP XXIX.-2) “Ağabeyim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak”; *t(e)ñrim küçk(e)yesi yetmişçe edgülig taluyunuznu[ñ] tamuzumça ülüşin öge tegintim* (AY 660/11) “Tanrım, gücüm yettiğince, okyanus kadar iyi oluşunuzun bir damla miktarınca (sizi) övmeye çalıştım”; *muñlug dintarka buşı bêreñ açın(ı)ñ agrın(ı)ñ yme tolturuñ ol m(e)ñülüg bar(ı)mlık agılıkñ(ı)zka yme bir köñülüñ inçe man(a)ñ* (Manihaist Metinler T II D 173b2-406) “dertli din adamlarına sadaka verin. Onlara acıyın ve merhamet edin ve (böylece) (saf) bir gönülle sonsuz hazinenizi yine

doldurun (işte) öyle inanın” cümlelerinde geçen *agırlıg*, *edgüliüg*, *meñüliüg* sıfatları temelde aynı anlamı taşıyan *agir*, *edgü* ve *meñü* sözcüklerinden anlamca bir derece daha kuvvetlidir. Yukarıdaki örneklerle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Uygurca çok bilinen İyi ve Kötü Prens (Skr. Kalyanamkara papamkara) metnindeki iyi prensin han olan baba tarafından ne kadar sevildiği ve değerli görüldüğü aşikârdır. Bunu küçük kardeş de çok iyi bilmektedir. İşte cümlesinde “ağabeyim daha değerli olacak” derken değeri daha da artacak demek istemektedir. İkinci örnekte inanan her Budhist tarafından kabul edilen okyanus kadar derin ve geniş iyi oluşun “iyi”liği; üçüncü örnekte de her Manihaistin sahip olduğuna inanılan sonsuz gönül hazinesinin “sonsuz”luğu daha da kuvvetlendirilmiştir. Burada yer alan veya bu sözlerin taşıdığı anlamı içeren sözlerin tarihi ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde ikileme yoluyla da kuvvetlendirilmesi bu konudaki görüşümüzün doğruluğunu kanıtlamaktadır. Türk dil ve lehçelerinde olduğu gibi diğer dillerde de kuvvetlendirme anlamca olumlu ve olumsuz karşıtlıklar üzerine kurulmuştur.

2. Sıfat işlevli sözcüklerde temelde aynı anlamı karşılamak üzere *+IIg*, *+IUg* ekinin kullanılmasında bir diğer etken de ses uyumu olmalıdır. Metinlerden alınan örnek cümlelerde de görüleceği gibi, *+IIg*, *+IUg* ekli bu yapılar Uygurca metinlerde birçok kez ikileme içinde yer almıştır. İkileme içinde, ekin normal biçimde kullanıldığı söz, burada söz konusu ettiğimiz sıfatları da etkilemiş böylece hece tekrarı oluşmuştur: “*edgüliüg* edremlig bolmaq” ifadesinde *+lig* ekini alması anlamca zorunlu olan *edremlig* “erdemli, faziletli”; *agırlıg ayaglıg* ifadesinde de *ayaglıg* “saygı duyulan” sözünün etkisiyle *edgü* “iyi” ve *agir* “değerli” sıfatları aynı anlamda *edgüliüg* ve *agırlıg* biçimlerinde kullanılmıştır. Buna *edgüliüg meñiliüg* örneğini de ekleyebiliriz. (Çetin, 2016:56-57)

Çetin, söylediklerini örneklerle desteklemiş ve *+IIg* ekinin sıfat yapması ile ilgili önemli bir tespitte bulunmuştur. Çetin’in bu görüşüne katılmakta olduğumu söylemeliyim çünkü *+IIg* ekinin üzerine eklendiği sözcük zaten bir sıfat iken yeniden sıfat teşkil etmesi anlamı kuvvetlendirmek için kullanılıyor düşüncesini akıllara getirmektedir. *+IIg* ekinin, “sıfat + *IIg*” biçiminin ikilime doğurması ve “*edgüliüg* edremlig” gibi ikilemelerin mevcudiyeti ise bizi doğrudan ses uyumu konusuna götürecektir.

bodi tegmä tuyunmak köñültä / oom törtünç säkiz altmış / burhanlarınñ on küç tört tör / lüg korkınçsız bilgä biligtä ulatı / kamağlıgsız nomlarıg kalısız bütiürmäk p(a)ramit temäk savnuñ yörügi ärür. “Bodhi denilen kavramış, uyanmış gönülde Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgidan başka umumi olmayan, özel öğretileri eksiksiz elde elde etmek (tamamlamak) pāramitā denilen sözün açıklamasıdır.” (AY IV 505)

Bu örnekte kamaglıgsız sözcüğü sıfat görevinde kullanılmıştır. Kamag sözcüğüne +IIg eki eklenebildiği gibi +IIg varlık eki ve +sIz yokluk eki üst üste kullanılabilir.

Ağca sayı sıfatı hakkında şu yorumlarda bulunmuştur: “Türk dilinin tarihsel ve modern yazı dillerinde genellikle yapım ekleriyle genişlemeyen, çekim eklerini ise biçim-söz dizimsel ilgiden dolayı kabul eden sayı sıfatları, Budist Türk çevresi metinlerinde “teklik / birlik” anlamını karşılamak üzere +IXg ve +sXz eklerini kabul etmiştir.” (Ağca 2010:160)

tört ilig teñgri-lerde tanıgmalar. / teñgri nomun todağ-malar. / tünerig yeklerke tapunuğ-malar. / tümenlig irinçü kıılıgmalar. “Dört hâkim tanrıyı inkâr edenler, tanrı sözüne değer vermeyenler, karanlık şeytanlara tapınanlar, **on binlerce** günah işleyenler!” (ETS, 24)

+IIg eki sayı sözcüğüne eklenmiş ve sayı sözcüğü +IIg eki ile genişlemiştir. Ağca bu durumu sıfatların bu ekle genişlemesi ile ilişkilendirmiştir. (Ağca 2010:137) Tümenlig ismi irinçü ismini nitelemektedir. Dolayısıyla tümenlig burada sıfat görevini üstlenmektedir.

1. neṭegin niz-vani-l(a)r pirapṭi-sı-nung tegşüt-inçe erür tip bilip öçmek-ning tegmeki kkir-lig nom-l(a)r-nung tegmemeki birle birgerü bir üdte turur üçün munı aṭamış ol. “Neden klesa’ların prāṭi’sinin mübâdelesine göredir? ta: Bilip sönmenin değmesi **kirli** dharma’ların değmemesi ile birlikte ve bir anda durduğu için bunu” mübâdelesince” diye adlandırmıştır.” (Üçlitig, 42)

kkir-lig sözcüğü bu örnekte sıfat yapmaktadır. Dharmanın niteliğini belirtmektedir. O halde bir ismin bir ismi nitelemesi söz konusu ise burada kkir-lig ismi, Dharma ismini niteleyerek sıfat yapmıştır.

2. [eş]siz iduk tilingiz öze. / edgü tityük nomluğ [retnig]. / [es]irkeñsizün üleyü yarlıkatıngız. / emgeklig [tolğaklıg tınlıglarkā. “**Eziyet çeken ve zahmet içinde bulunan** mahlûklara eşsiz mübârek diliniz ile iyilik denilen kanun cevherini esirgemedi, dağıtmak lutfunda buldunuz.” (ETS, 50)

“*Emgeklig tolgaklig tınlıglar*” cümle bağlamında sıfat tamlaması oluşturmaktadır. Emgeklig ve tolgaklıg sözcükleri eş anlamlı ikileme oluşturmuştur. İki sözcük birlikte tınlıg sözcüğünü nitelemekte ve cümlede sıfat görevini üstlenmektedir.

3. *bökünki bo kutlug küntä tamu pret ylık / bo üç yavlak yoltaki tarka ämgäklärin ozar m(ä)n kutrulur m(ä)n.* “Bugünkü bu **kutlu** günde cehennem, açlık ruhu ve hayvan (gibi) bu üç kötü yoldaki acı eziyetlerden kurtuluyorum.” (AY, 93)

Burada da “*kutlug kün*” sıfat tamlaması oluşturmuştur ve kutlug sözcüğü kün sözcüğünü nitelemektedir.

4. *anugag kop t(ä)ñri y(a)ratmış ol / tedim(i)z ärsär, mänigü t(ä)ñriläriğ / [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z ärsär, hormuzta / [t(ä)ñrili ş](i)mnulu inili eçili ol[tedi]m(i)z ärsär, t(ä)ñrim södə bärü / [b]ilmätin t(ä)ñrikä ig(i)däyü montag **ulug** çulvu sav sözlädim(i)z ärsär / mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z ärsär, t(ä)ñrim amtı m(ä)n raym(a)st / f(ä)rzind ökü[nür m(ä)n ya]zokda boşunu ötüniür m(ä)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars.* “O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hale geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Erzua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak; ışık ve karanlık, tanrı ve şeytanın esası birdir dediysek; diriltirse tanrı dirildir, öldürürse tanrı öldürür dediysek, iyiyi de kötüyü de tanrı yaratmıştır dediysek; ölümsüz tanrıları yaratan o dediysek; Hormuzta tanrı ve Şimnu kardeştir dediysek; tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine **büyük** küfürlerde bulduysak (ya da) böylesine affedilmez günahlar işlediysen; tanrım şimdi günahtan arınmayı diliyorum. Kutlug Bars.” (HU, 79)

Ulug “büyük” ismi, çulvu “küfür” ismini nitelediğinden yine sıfat tamlaması oluşturmuştur. Dolayısıyla cümle içerisinde sıfat yapmıştır.

5. *säkizinç kertü t(ä)ñrig / arıg nomug biltükümüzä / b(ä)rü, äki yltızıg üç / üdki nomug biltim(i)z, / y(a)ruk yltızın t(ä)ñri yerin / tünäriğ yltızın tamu yerin biltim(i)z, ymä yer t(ä)ñri yok / ärkän öñrä nä bar ärmış / tepän biltim(i)z, t(ä)ñrili yäkli / nädä ötrü sünüşmiş, / y(a)ruklı k(a)ralı kaltı / katılmış yerig t(ä)ñrig kim yaratmış tepän biltim(i)z / ymä arkun yer t(ä)ñri nädä / ötrü yok bolgay, y(a)ruklı*

*k(a)ralı k(a)ltı adr(ı)lgay / antada kesrä nä bolgay tepän / biltim(i)z äzrua t(ä)ñrikä küin / ay t(ä)ñrikä küçlüg t(ä)ñrikä / burhanlarka inanırım(ı)z / tayantım(ı)z n(i)goşak boltumuz / tört y(a)ruk tamga köñlümüz / dä tamgalad(ı)m(ı)z bir amranmak äzrua t(ä)ñri tamgası äkinti / kertkünmäk küin ay t(ä)ñri / tamg(a)sı üçünç korkmak beş t(ä)ñri tamgası törtünç / bilgä bilig burhanlar tamgası. “Sekizinci olarak gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi tanıdığımızdan bu yana iki özü, üç devirli öğretiyi öğrendik. Aydınlık özünü-tanrı ülkesini, karanlık özünü- cehennem ülkesini tanıdık. Dahası yer ve gök (henüz) yokken önceden neyin var olduğunu öğrendik. Tanrı ve şeytanın neden dolayı savaştıklarını, ışık ve karanlığın nasıl karıştığını, yeri ve göğü kimin yarattığını öğrendik. Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını, ışık ve karanlığın (birbirinden) nasıl ayrılacağını, ondan sonra da ne olacağını öğrendik. Ezrua tanrıya, Güneş ve Ay tanrılara, **güçlü** tanrıya, peygambere inandık; (onlardan) destek aldık, dinleyicisi (mümin) olduk. Dört aydınlık nişanı gönlümüze işaretledik. Birincisi sevgi, Ezrua tanrının nişanı, ikincisi inanç, Güneş ve Ay tanrılar nişanı; üçüncüsü korku, beş tanrının nişanı; dördüncüsü erdem, peygamberlerin nişanı(dır).” (HU, 85)*

Yukarıdaki örnek gibi buradada “küçlüg tñri” ibaresi sıfat tamlaması meydana getirmiş, küçlüg ismi tñri ismini nitelemiş ve +llg eki sıfat yapmıştır.

6. bo muntag yañlıg adrok adrok / yörüglüg bodi tegmä tuyunmak köñülüg yänä bodis(a)t(a)vlar on törlüg tıtag / lar üzä bulurlar tükäl bütürürlär. “Böyle ayrı ayrı **anlamlı** bodhi denilen aydınlanma gönlünü yine Bodhisattvalar on türlü sebep ile bulular ve (bu sebeplere) tamamıyla inanırlar.” (AY IV, 331)

“Yörüglüg bodi”, anlamlı bodhi manâsına gelmekte ve sıfat yapmaktadır.

7. säkiñinç köni / oñaru kut kolunmak üzä bodi tegmä / tuyunmak köñülüg nätägin bulurlar nätägin / bütürürlär ärki tep tesär inçä k(a)ltı / bulutsız tüntäki tolu tägirmi arıg süz / ök ay t(ä)ñri k(ä)ntü arıgıña süzökiñä, / nätäg tükällig ärsär ançulayu y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üzä / igid yañluk sakınçlüg bulıtıg ketärip bo ök köñülnüñ tolu tükäl çın kertü arıg / süzök tözlügin tuyunup ol tuyunmakları küçinçä ötrü burhan kutın küsämäk atl(ı)g / kut kolunmakın adınlarıg tusulug mänjilig kılğalı küsämäk atl(ı)g kut kolunmakın / oom törtünç yeti / bo eki törlüg kut kolunmakıg turkaru / üzüksüz köni oñaru kut kolunurlar. “Sekizinci doğru

saadet isteme kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar ki? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir):

Eğer bulutsuz gecedeki yuvarlak, temiz, pürüzsüz ay kendi temizliğine, pürüzsüzlüğüne nasıl sahipse Bodhisattvalar da bu gönül sayesinde yalan **düşünceli** bulutu giderip bu gönlün tam gerçek temiz esasını anlayıp o anlamaları sayesinde (de) Buddha saadetini istemek adlı saadet istemek, başkalarını faydalı, huzurlu yapmak için istemek adlı saadet isteme, bu iki türlü saadet isteme ile sürekli doğru saadet isterler.” (AY IV, 343)

“*Yañluk sakınçlıg bulutıg*” sıfat tamlaması oluşturmuştur ve +IIg eki sıfat yapmıştır. Sakınç ismine eklenen +IIg eki sıfat meydana getirmiştir.

Sözdizimsel yapı içerisinde isim yapanlar kategorisinde +IIg varlık ekinin isimlere eklenip yine isim meydana getirdiğini görmüştük. Sözdizimsel yapı içerisinde sıfat yapanlar kategorisinde ise +IIg varlık ekinin isimlere eklenip sıfat meydana getirdiğini görmekteyiz. O halde +IIg eki isimlere eklenerek sıfat yapabilmektedir.

2.1.2.1 Ayagka Tegimlig

Ayagka Tegimlig, Eski Uygur Türkçesi metinleri için saygı bildiren çok özel bir tabirdir. “Saygıdeğer, hürmete lâyık, saygıya değer” anlamlarına gelmektedir. İfade sıfat yapmaktadır fakat bir kalıp sözdür.

Erdal, isimlerin yönelme durumu ile birleştiğini, (2004: 335) *täg-* fiilinden, fiilden isim yapma eki *-(X)ml(X)g* eki ile türemiş olan sözcüğün ismin yönelme durumu (*ayagka tägimlig* “saygıdeğer”, *alkışka tägimlig* “övgüye değer”, *eki didimka tägimlig* “iki taca değer”, *muñ ögmäkkä tägimlig* “bin övgüye değer”) ile birleşerek bu biçimi ile Uygurcada bir edat olarak kullanıldığını savunur. (Akt: Ayazlı, 2019: 60) Ayazlı, *sizlärkä tägimlig* “sizlere değer, sizlere yakışan” (AYS VI_22), *tüşkä utlıka täggäli tägimlig* “iyi ödüle ulaşmaya layık” (AYS V_ 1996-1197), *ädgükä tägimlig* “iyiliğe layık” (AYS VIII_361), *ayagka çiltäggä täggäli tägimlig bolup* “saygı gösterilmeye layık duruma gelerek” (AYS VII_92-93) şeklinde kullanımlarının da bulunduğunu söyler. (Ayazlı, 2019: 60)

Polat “Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri” adlı makalesinde ifadeden şöyle söz etmiştir:

Eski Uygur Türkçesi döneminde Türkçenin tarihî devirlerinde asıl fiil olarak kullanılan pek çok tasvirî fiil ile karşılaşmaktadır. Bu birleşik fiillerin bazıları Türkiye Türkçesi gramer

kitaplarında yer alan tasvir fiilleri olarak genellikle yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma fiilleri olarak karşımıza çıkar: bër-, u-, tur-. Bu yardımcı fiillerin dışında Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil hem de yarı tasvirî fiil, bazı araştırmacıların adlandırmasıyla doğrudan tasvirî fiil olarak kullanılan yukarıda listelenen al-, alk-, anun-, bar-, bër-, bil-, bol-, bultuk-, id-, kal-, kel-, kılın-, kod-, küse-, ugra-, ötün-, sakın-, tegin-, titin-, tut-, tüket-, una-, yarlıka (<yarlıgka-), yat-, yorı-, yükün-, (köngül) örit-, (küsü) örit-, (tegmilig) bol- gibi fiiller sık kullanılmıştır. Bu tasvirî fiiller içerisinde de ötün-, tegin-, yarlıka- ve yükün- fiilleri asıl fiilde belirtilen hareketin hürmet ile yapıldığını belirten saygı bildiren yarı tasvir fiilleri olarak karşımıza çıkar. Saygı bildiren bu yardımcı fiiller arasında yarlıka- fiili diğer üç fiilden farklı olarak öznenin daha üst statüde olduğu durumlarda kullanılır. Saygı bildiren fiiller yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığında Fiil + Zarf-Fiil + Fiil kuruluşundadır. Bu kuruluşun dışında bu dört fiilin asıl fiil olarak kullanımı da Eski Uygur Türkçesi eserlerinde yaygındır. (POLAT, 2017: 2012-2026)

Ayagka tegimlig ifadesi kendisinden sonra gelen isimleri nitelediğinden edat değil sıfat olarak değerlendirilmelidir. İfâde sıfat meydana getirmektedir. Aşağıda ayagka tegimlig ifadesinin metinlerden elde ettiğimiz örnekleri mevcuttur:

1. ayag-ka tegimlig sangghadri bahşı söz-l(e)r tıdıg-sız-ı yme negü ol tiptiser. kayu barınça muhabut-l(a)r ulatı bolmuş önglüg kuvrağ alku barça umaz üçün tüzü ürtgeli tıdgalı azu-ça yme tıdguluk ermez yme Ok tıddaçı ermez üçün anı üçün söz-lemiş ol inçe tip tıdıg-sız öz-lüg tip, ayag- ka tegimlig ar-y-a daz-i bahşı-ka söz-l(e)r. “Saygı **değer** Sanghabhadra Hoca söyler: “Engelsizi de nedir?” diye dersin, mahābhūta’lar ve (mahābhūta’lardan) olmuş renk topluluğundan her ne varsa, hiçbiri (göğü) bütünüyle örtemez-engelleyemez olduğu için, veyahut da (gök) hem engelleyecek bir şey; hem de engelleyen olmadığı için, bundan dolayı “engelsiz köklü” diye söylemiştir.” **Saygı değer** Āryadāsa Hoca, -Buna “asiller kölesi” derler.” (Üç İtig, 38)

“Ayag” sözcüğü kendi başına “saygı, şeref, itibar, hürmet” anlamlarına gelir. Sözcük üzerine +Ilg ekini alır ve “ayaklıg” şeklinde “sanlı, hürmetli, itibarlı” anlamlarına erişir. Sözcük “ka” datifini üzerine aldığı ve “Tegimlig” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında “itibarlı, sanlı, hürmetli” anlamlarında kullanılır. “Tegimlig”

sözcüğü ise “lâyük olmak” anlamına gelir. Bu örnekte sözcük Sanghabhadra Hoca ve Āryadāsa Hoca isimlerini niteliğini belirtmekte ve dolayısıyla sıfat yapmaktadır.

2. atı kötrülmüş ayagka tægimlig / t(ä)ñrim bo altun öñlüg y(a)ruk y(a)ltrlıg / kopda kötrülmüş nom eligi atl(ı)g / nom ärdini ärtiñü tañlaguluk muñad / guluk alp täñlägülik alp ülgülagülik / başdınkı orñonkı antag takı / ädgüläriñä tükällig üziki yörügi / üzünçülüg burhanlar ädgüsiñä tolu tükäl kılğalı udaçı teñir. “Adı yüceltilmiş **saygıdeğer** tanrım, bu altın renkli parlak ışıklı en yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti cevherini çok şaşırtacak çok denkleştirecek, çok ölçülecek birinci yerdeki öyle iyiliklerine tam hece yorumunu nihayet Buddhalar iyiliğine tam (olarak) yapabileceklerdir.” (AY IV 545)

Burada ise sözcük “Tanrı” sözcüğünün niteleyicisidir ve cümle içerisindeki konumu sıfattır. İfadenin aslı *atı kötrülmüş ayagka tægimlig* bir tamlamadır. Dolayısıyla bu isimler tægimlig sözcüğünün niteleyicileridir.

3. aç-tın belgü-tin adırılmış töz-lüg. / adruk tangsuk artuk inçge iş-lig. anasırav-a şatu tigme. / ağığ-sız oğuş nomluğ et’üz-lüg. / alku nom tayağ-ı ağa kang tidmiş. / ariğ brahmu çın az-rua birmiş. / ağı kötrülmüş brahmatadı atlıg. / ayağ-ka tegimlig-ke yükünürmen. “Sor ve işâretten ayrılmış köklü, seçkin, nâdir, çok ince işli, anāsraava dhātu denilen değışmez töre zümresi vücûduna sâhip, bütün törelerin desteğı ata-baba denilen, temiz brâhmî, gerçek Azrua’nın verdiğı, adı yükselmiş Brahmadata adlı **saygı değer**in önünde hurmetle eğilirim.” (ETŞ, 90)

Ayağ ve tegimlig isimleri üzerlerine datif ekini almışlardır. Bu örnekte +IIg ekinin üzerine çekim ekini aldığını, ayagka tegimlig ifadesinin adlaşmış sıfat yaptığını görmekteyiz. “Adlı saygıdeğerin önünde hurmetle eğilirim” cümlesinde saygıdeğerin derken Brahmadata kast ediliyor. O halde *ayagka tegimlig* ifadesi adlaşmış sıfat yapabilmektedir.

4. atı kötrülmüş ayagka / tægimlig t(ä)ñrim kaç törlüg tıtaglar / üzä bodi tegmä tuyunmak köñülüğ bulur. “Adı yüceltilmiş, **saygıdeğer** tanrım, kaç tür sebep (ten dolayı) bodhi denilen uyanma gönlü bulunur?” (AY IV, 324)

Tægimlig tægim bu cümlede de sıfat yapmıştır. O halde +IIg varlık eki eklendiğı bir sözüğün anlamsal alanını değıştirebilmektedir.

Sözcük varlık eki ile birleşerek yeni bir anlam alanı doğurmuş ve saygı ifâde eden bir sözcüğe dönüşmüştür. Sonuç olarak *ayagka tegimlig* ifadesinin saygı bildiren sıfatlar meydana getiren kalıplaşmış söz olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.3. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Zarf Yapanlar

Ağca, Tarihi Türk dili alanında +sXz yokluk ekinin, genellikle sıfat türünden sözcükler türetmiş olmakla birlikte zarf türünden sözcükler de yarattığını, söz diziminde herhangi bir fiili niteleyen zarflar arasında +sXz yokluk ekiyle teşkil olunmuş zarfların ayrı bir yeri olduğunu, bilhassa Türk runik harfli metinler ile Maniheist Türk çevresi metinlerinde ekin vasıta hâl ekiyle genişlemiş şekli olan +sXzXn eki ile ifade edilmiş olan zarfların , Budist Türk çevresi metinlerinde genellikle sadece +sXz ekiyle karşılandığından söz etmiştir.” (Ağca 2010:181)

+lXg varlık eki +sXz yokluk ekinin simetriği olduğundan Ağca'nın söyledikleri +lXg varlık eki için de geçerlidir. +lIg ekinin vasıta hal ekiyle genişlemiş şekli olan +lIgIn incelemiş olduğumuz metinlerde çeşitli zarflar yapmıştır.

Ağca, Budist Türk çevresi metinlerinde +sXz ekiyle türemiş yokluk ifade eden zarfların varlık ifade eden simetriğinin +lXg ekli zarflar olduğunu belirtmiş ve *ikinti ülgüsüz sansız yöriündek başlaglıg nomlarıg adırtlıg ukmakka tayanıp* “ikincisi sayısız ilaç olacak öğretileri iyice anlamaya dayanıp...” (AY 258, 7-9) örneğini verdikten sonra +lIg ekli “farklı bir şekilde” anlamındaki adırtlıg sözcüğünden bahsetmiş ve sözcüğün zarf görevi yüklediğini söylemiştir.” (Ağca 2010:181)

2.1.3.1. Sadece +lIg İle Yapılan Zarflar

+lIg eki kendi başına bir sözcüğe eklenerek zarf yapabildiği gibi +lIgIn şeklinde vasıta hâl ekiyle genişleyerek de zarfların teşkilinde rol oynayabilir.

1. takı yänä y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar beş / törlüg nomlarka tayanıp yetinç / al al(tag p(a)ramit)ıg tükäl bütürür / lär ka(yu)lar ol beş tep tesär / inçä k(a)ltı äñilki alku tnl(ı)g / larnıñ taplaglarınıñ nızvani / larınıñ köñüldäki yorıkları/ nıñ adırtların ötgürü bilmäk / kä ukmakka tayanıp ekinti ülgüsüz / sansız yöriündäk başlaglıg nomlarıg / adırtlıg ukmakka tayanıp üçünç / ulug ädgü ögli köñültä ulug /y(a)rlıkançuçı köñültä ulug dyanta / kirmäk önmäktä ärksinmäklärinä / tayanıp törtünç kamag p(a)ramitlarıg / toşgurmakka tükätmäklig küsüşkä / tayanıp beşinç

burhanlar / nomun kalıtsız bilmäk ukmaklıg / küsüşkâ tayanıp bo ürür beş. “Ve yine Bodhisattvalar beş türlü öğretilere dayanıp yedincisi yöntem pāramitāsını tamamıyla elde ederler. O beş (türlü öğreti) hangileridir? diye sorsa: Birincisi bütün canlıların mutluluk ve ihtiraslarının gönüldeki eylemlerinin farklarını nüfuz ederek bilmeye (ve) anlamaya dayanmak, ikincisi sayısız tedavi edici, düzeltici, iyileştirici bütün öğretileri **farklı** (olarak zihinle) anlamaya dayanmak, üçüncüsü büyük iyi düşünen gönülde, büyük merhametli gönülde büyük dhyānada girme (ve) çıkma egemenliğine (özgürlüğüne) dayanmak, beşincisi Buddhaların öğretisini eksiksiz bilme (ve) anlama isteğine dayanmak (olan) beş (türlü öğreti) budur.” (AY IV 417)

Ağca'nın vermiş olduğu örnek gibi yine Altun Yaruk'ta adırtlığ sözcüğünün zarf görevi üstlendiğini görüyoruz. Sözcük bu kez “farklı olarak” anlamında kullanılmıştır.

2. ertingü sansız asanki paramit-larıg. / engrek soqımı yirinte ertürmiş bolur. / ertmiş kelmedük köz-ünür arıg uluş-lar / engeyü öz-te atırdlıg köz-ünür. “Sayısız, hesapsız pāramitā'ları bir parmak ucu kadar yerden geçirmiş olur, geçmiş, gelecek ve bugünkü temiz memleketler engeyü özte **açıkça** görünür.” (ETŞ, 122)

Sözcük bu kez “açıkça” anlamında zarf yapmıştır.

3. Birök tükel-lig erser bolar tört egü-ke ötrü aşı bolur uluğ şaş(i)r tip. “Eğer bu dördüne sâhip ise, o zaman gereğince **tam olarak** anlatmak gerek.” (Üçlitig, 34)

“Tükellig” sözcüğü bu cümlede “tam olarak” anlamında zarf yapmıştır.

4. başlağ-lıg aşnu-kı sav sav-larıg. / ança bitilim bitigde. / adağ-ın başın aşılaştırı kelürgil. / ançulayu bulğanma tiğig-te. / anı teg sav-lar-ning açuğ-ın bilser. / adruğ ermez-mü bilig-te. / amrılıp olurup adkağ-sız bolsar. / ançata tatıgay yilig-te. “**Önce** a ile başlayan söz ve tâbirleri bu yazıda bir az yazalım; ayağını, başını iyice bağlayıp getir, öylece çamura bulanma. İnsan öyle sözlerin seçkinini bilirse, bilgide daha üstün olmaz mı? istiğraka dalıp, her türlü bağlardan sıyrılırsa, o nisbette iliğin lezzetini tatmış olur.” (ETŞ, 106)

Bu örnekte ise *başlağlıg* sözcüğü zarf görevindedir. Tüm bu örneklerden hareketle +IIg varlık ekinin zarf meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Ek yalnızca +IIg biçiminde zarf meydana getirebilirken vasıta hâl ekiyle genişleyerek +IIgIn biçiminde de zarf meydana getirebilir.

2.1.3.2. Sadece +IIgIn/ +IIgIn, +IUgUn / IÜgÜn İle Yapılan Zarflar

1. *yana altı braman ayıtduKta aı kötrülmüş-ke inçe tip gavtam-a yir ayu-a tayak-lıg-in inçip turur tip aı kötrülmüş kiginç birü söz-lemiş.* “Yine, nasıl ki brāhmana, Adı Yükselmiş’e “Ey Gautama, yer neye **istinâden** bu şekilde durur?” diyerek sorduğunda, Adı Yükselmiş (Bhagavāan) (şöyle) cevap vererek söylemiştir.” (Üçİtig, 37)

“Tayaklıgın” sözcüğü “istanaden” anlamında, zarf yapmıştır. +IIg ekinin vasıta hâl ekiyle genişlediği ve farklı anlamlarda zarflar meydana getirdiği görülmektedir.

2. *bo muntag bultukmaksız üçün ötrü / ol tözünlär kutluglar alku amrılmış / turulmuş nomlar içintä örügin amılın / ornanıp bo örügin amılın ornanmakta tayaklıgın / ötrü tolp kamağ ädgü ädrämläriğ ädgü / yultızlarığ barçanı tüzü tükäti / öritgäli tugurgalı uyurlar.* “Böyle bulunmadığı için sonra o asiller, kutlular sakinleşme yöntemleri içinde sakinlik ve sessizlikle yerleşip bu sakinlikle yerleşmeye **dayanarak** sonra bütün iyi erdemlerin ve iyi köklerin hepsini yüceltebilmeli ve ortaya çıkartabilmeli.” (AY IV, 330)

“Tayak” ismi üzerine +IIg varlık ekini kabul etmiş ve +IIg varlık eki de vasıta hâl ekiyle genişleyerek +IIgIn biçimini almış ve ortaya “tayaklıgın” sözcüğü çıkmıştır. Sözcük bu kez “dayanarak” anlamında zarf yapmıştır.

3. *nețegin tiptiser basuı-sı eksük üçün. anın birdemleti toğmaz basuı-sı tükelermez üçün basuı-sı eksük üçün yme tir. bululur bilmetin öçmek tiptimiş-i erser köngül köngül-teki nom-l(a)r oțgura tört basuı-lıg-in toğar* “Neden?” diye dersin, yardımcı-sebebi eksik olduğu için. Bu yüzden yardımcı-sebebi tam olmadığı için, -yu yardımcı-sebebi eksik olduğu için de denebilir. -asla doğmaz. “Bilmeden sönme bulunur.” diye dediği ise, gönül ve gönüldeki dharma’lar kesin olarak dört **yardımcı-sebep** vasıtası ile doğar.” (Üçİtig, 56)

Basutçı sözcüğü üzerine +IIg ekini, +IIg eki de vasıta hâl ekini kabul etmiş ve “Basutçılıgın” zarfı meydana gelmiştir. +IIg varlık eki +In vasıta hâl ekiyle genişleyerek de zarf meydana getirebilmektedir.

O hâlde +IIg varlık eki yalnızca sıfat yapmıyor ve yalnızca isimlere eklenmiyor. Ekin cümle içerisinde zarf yaptığı örnekleri yukarıda gözlemleyebiliyoruz. Ekin zarf yapımındaki etkisi dikkâte değerdir. Genelde isim ve sıfat yaptığı bilirse de aslında zarf da yapabilmektedir ve zarf yapıyor oluşu pek de bilinmemektedir.

2.1.4. Sözdizimsel Yapı İçerisinde Edat Yapanlar

“Ağca, Türk dilinde +IXg ekinin çok sayıda edatın teşkilinde rol oynadığından, meñizlig sözcüğünün “gibi” anlamına gelen bir edat olduğundan, yanlış sözcüğünün ise “tür, çeşit; yol, yöntem; gibi” anlamlarına gelen bir edat olduğundan ve Türkçe +IXg ekiyle meydana geldiğinden ve sözcüğün Budist Uygur çevresinde edatlaştığından söz eder.” (Ağca, 2019:102)

Mustafa Öner ise +IIg ekinin edat yaptığı birçok örnek vermiştir: *meñiz* “görünüş, kılık, çehre” AY. *körklüg mengizlig bolğalı* “güzel yüzlü olduğundan”; DLT. *kıızıl meñizlig* “kırmızı benizli” > Tefsir. *yek mengizlig ançada aydı adamıka* “şeytan gibi bir adama dediğinde”; Çağ. *dür mengizlig tişlering* “senin inci gibi dişlerin”. Bu örnekleri verdikten sonra ise Göktürkçe metinlerde -IIg ekinin kalıplaştığı edatlara rastlanmadığını, hatta bütün Eski Türkçe eserlerde de bu tür edatların görülmediğini, aktarmış ve Orta Türkçe metinlerin -IIg ekli sözlerin ilk edatlaştığı dönem olduğunu ve giderek alıntı sözlerden kökenlenen -IIG ekli edatların dilde çoğaldığını söylemiştir. (Öner, 2004: 2239-2251)

Atay ise “+IIg ekinin kalıplaşarak; benzerlik, miktar, sebep başta olmak üzere kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkileri kuracak şekilde edat fonksiyonu kazanan kelimelerin yapısında bulunduğunu söyler ve *meñizlig* (gibi), *yañlıg* (gibi) örneklerini verdikten sonra “+lıg” ekini taşıyan edatlaşmış isimlerin Eski Türkçe döneminden itibaren görülmekte olduğunu vurgular”. (Atay, 2007 21-22)

1. *inçip munı üz-e kök kalıq munda ürlüksüz bolğu kergek aşnu yok erip amtı bolmuş için tip bultuqmaz muntağ osuğ-luğ mün kadaq kaltı aşnu tam turğurmış üdte bar için kök kalıq sığurdaçı tam timin bolur turğalı*. “O halde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek. Bulunmaz bu **şekilde** hata! Şöyle ki, daha önce duvar inşa ettiği vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir.” (Üçİtig, 37)

“Ayazlı, *osuglug* edatının genelde zamirlerin *täg* “gibi” edatı almış biçimleri (antag, muntag) ile birleştiğini yahut sıfat-fiil ekleri ile birleştiğini söyler.” (Ayazlı, 2019:52)

Bu örnekte *osuglug* sözcüğü edat konumundadır ve Ayazlı’nın dediği gibi *muntag* ile birlikte kullanılmıştır. +IUg eki sözcüğü *osug* isminden benzetme edatına dönüştürmüştür. *Muntağ* “böyle”, *osuglug* ise “gibi” anlamına gelen bir benzetme edatıdır.

2. *m-a uşik-ni manı-lığ tir-ler. / manı tapmaım anta. / maran-muşana-nu manggal tir-ler. / ma-su tuğmaz men santa / maĥamat pıĥambar ar-a kirmiş. / manı-sız oĥrı yan-ta. / manu levkün-ni mantılmış tir-ler / manusdan-ta mu ol naman kıanda.* “harfi için **mani gibi** derler, ben onda mani bulmadım; maranāmsika’ya saâdet derler, ma-su’yı ben itibarda tutmam; Mahāmadi peygamber araya girmiş mani’sız gizli yanda; mana levkun’u mantılmış derler mānistān’da mı, o namlı nerede?” (ETS, 114)

Manılığ sözcüğü “mani gibi” anlamına erişmiş ve dolayısıyla edat yapmıştır.

3. *munça tәнlig ök kalp üđ / lärtä altun tilgänlig çakira / vart elig han bolguluk ulug buyan / ädgü kılınçig kılmış kazganmış bolur, / yänä mañ mañ sayu ağakların irklämişçä bo köžünür azuntaki / kutı kıvı asılır, elänmäki ärksinmäki / üstälür, çoĥı yalını kaşınçig / kamaĥka bir yanlıg ayaguluk ‘äñitgü / lük bolur, takı ymä azun / azunta yüz miñ tümän kolti / kalp üđlärkä tägi t(ä)ñri yerintä / yalañuk yertinçüsintä kayuta / tuĥsar sını süñüki uz yүүzi / mänizi körklä özi yaşı uzun / öĥrünçlüg män<î> lig açok adırtlıg / y(a)rlıkamış y(a)rlığı tıdıĥsız t(ä)ñrikä / yalañukka taplaguluk, / ärdinilig oronta tuĥdaçı tuĥmış oron / sayu el han boltaçı.* “İşte bu kadar Kalpa süresinde altın tekerlekli cakravartin hükümdar olmak için gereken büyük erdemi kazanmış olur ve her bir adımda ayaklarını yere basmış **gibi** içinde bulunduğu dünyada mutluluğu çoğalır. Hakimiyeti gücü son derece artar. Her tümen (1 milyar) koti kalpa süresince Tanrı yerinde insanların dünyasında her nerede doğarsa doğsun uzuvları yetenekli, görünüşü, güzel ömrü uzun ve mutlu belagat yetisine sahip (olup) Tanrıya insanlara hizmet edip mücevherli yerde doğacak, doğduğu her yerde hükümdar olacak.” (AY, 90)

“Ayazlı, *yanlıg* edatının bir çekim edatı olduğunu ve birlikte kullanıldığı sözcüğe benzetme ifadesi kattığını söyler.” (Ayazlı, 2019:66) Dolayısıyla *yanlıg* bir benzetme edatıdır. *Yanlıg* sözcüğü +IIg eki ile birlikte kalıplaşarak edat fonksiyonu kazanmıştır. *Yanlıg* Orta Türkçe döneminde edat fonksiyonu kazanan birkaç kelimedendir.

4. *inçip bodis(a)t(a)vlar / bo muntag yanlıg ilinçsiz tutunçsuz / küsüşsüz könjülläri üzä alkı äd tavar / ların alkuka bir tæg üsirkänçişiz / tetirlär ıdalayurlar buşi berürlär.* “Şöyle (ki) Bodhisattvalar bunun **gibi** bağısız arzusuz gönülleri ile bütün mal (ve) mülklerini herkese bir gibi (eşit bir şekilde) esirgemeksizin dağıtırlar, gönderirler, sadaka verirler.” (AY IV, 351)

“Ayazlı, *yanlıg* edatını zamirlerin *tæg* edatı almış biçimleri ile birleşen edatlar kategorisinde değerlendirmiştir.” (Ayazlı, 2019:68) Çoğunlukla Altun Yaruk’ta rastladığımız *yanlıg* sözcüğü edat meydana getirmektedir.

O halde incelediğimiz metinler dahilinde, +IIg ekinin kalıplaşarak edat yapma fonksiyonunu gözlemlemekteyiz. Hakkında sıfat yaptığı kanısı yaygın olan ek, sıfat yapmasının dışında zarf ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi edat yapmaktadır.

2.2. İsim + “IIg” + Yardımcı Eylem

Ağca, +IIg ekinin yardımcı fiiller ile birlikte kullanımı hakkında şunları söylemiştir:

Tarihi Türk dili alanında isim öbekleriyle birleşerek isim cümlelerini yüklemleştiren bildiriciler, +sXz ve +IXg eklerini almış isimleri ya da isim öbeklerini de yüklemleştirmişlerdir. Bu bağlamda +sXz yokluk eki ve +IXg varlık ekli sözcükler, en fazla er-, bol-, kıl-, tur- ve ti(t)- yardımcı fiilleri ile yüklemleştirilmiştir. (Ağca 2010:166)

+IIg + bol-

“Tarihi Türk dili alanında +sXz yokluk ekli ve simetrik karşılığı olan +IXg varlık ekli sözcüklerin yüklemleştirdiği ya da bitimi olmayan söz öbeklerini meydana getirdiği yardımcı fiillerden biri de bol- fiilidir.” (Ağca 2010:168) İncelemiştir olduğumuz metinlerde isim + IIg + bol- yapısına aşağıdaki örneklerde rastlanılmıştır.

1. birök kayu eliglär hanlar munçulayu / yañın m(ä)n y(a)rıkamış y(a)rıkça / kılzarlar, ötrü ol eliglär / hanlar ulug kutlug ülüglüg / ulug buyan ädgü kılınçlıg ulug ilinmäklig ärsinmäklig ulug çog / **lug yalınlg bolgaylar**, kop törlüg / ädgü b(ä)lgülär ol elig hanlarını / elintä uluşınta közüngäy b(ä)lgür / gäylär, yavlak sakınçlıg yağularıg / alkunu barça adak asra kılıp / köni nom üzä köntürgäy basgay / uğay yegädgäy tep y(a)rıkadı. “Eğer herhangi bir han, hükümdar bu şekilde benim buyduğum buyruk doğrultusunda davranırlarsa, işte o zaman o hükümdarlar yüce erdemlere, yüce **hâkimiyete, güce ulaşacaklar**. Her türlü iyi işaret o hükümdarların ülkesinde ortaya çıkacak. Kötü niyetli düşmanların hepsini ayak altına alıp doğru öğreti ile üstün gelip, yenecek diye buyurdu.” (AY, 94)

Çoglug yalınlg yakın anlamlara gelen iki sözcüktür. Çoglug “ateşli, ziyalı, korlu, nurlu, haşmetli, görkemli” anlamlarına gelir. Yalınlg ise “alevli, parlak” anlamlarına gelir. Çoglug yalınlg birlikte kullanıldığında ise “ışıltili, parlak” anlamına gelen bir ikileme oluşturur. Ölmez ve Aris bu ikileme ile ilgili yazmış oldukları” Eski Uygurca Ölüler Kitabındaki İkilemeler Üzerine” adlı makalelerinde şu örneği vermişlerdir: “çoglug yalınlg şiri çakira sanbaraka nom ärdini kuñıya yükünü tägünür män “Işık saçan Şrı Cakrasamvara’ya dinî kurallar mücevherinin kutsallığına saygıyla eğilirim” 238; çoglug yalınlg 247, 335, 995” (Ölmez-Aris, 2019:46)

İkilemeye eklenen bol- yardımcı fiili ile birlikte “hâkimiyete, güce ulaşmak” anlamında fiil meydana gelmiştir.

2. birök ol töz ünlär oğlı ät’öz kişlägülik törög / küsäyür ärsär, azu ärdini yinçü / b(ä)lgürtgäli küsäyür ärsär, azu kamağ / kişikä amrak ayaglıg bolgalı küsä yür ärsär, azu äd tavar altun / kümüş küsäyür ärsär, azu uçmak / kalımak ädrämig küsäyür ärsär, azu / uzun öz yaş azu mänji ögrünçü / küsäyür ärsär, bo küsüşlärin barça / altınç beş otuznu köñül ey(i)n kanturgay m(ä)n, takı / ymä bolorta adın nä törlüg / küsüşü sakınçı ärsär, alkunu / barça bütürgäy m(ä)n. “Eğer o soylular oğlu bedenini gizleyecek yasayı, isterse yahut mücevheri ortaya çıkarmak isterse yahut da bütün insanlara karşı sevgi ve **saygı duymak** isterse ya da mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç isterse bu isteklerin hepsini gönle göre gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği, varsa hepsini tamamlayacağım.” (AY,144)

Ayaglıg sözcüğü sanlı, hürmetli, itibarlı anlamlarına gelirken bol- yardımcı fiili ile birlikte “saygı duymak” anlamına erişmiş ve birleşik fiil meydana getirmiştir.

3. *tınl(ı)glarıg özkä içkärmək y(ä)mä kayu ärür tep tesär / tınl(ı)glarıg özkä içkärmək ärsär k(a)ltı tavar bermäk / üzä säviglig sav sözlämäk üzä ädgükä / mänikä yar(a)tmak üzä bir işlig / bolmak üzä bo tört törlüg ugurın ärür.* “Canlıları kabul etmek nasıldır? diye sorsa, canlıları kabul etmek, mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak) bu dört türlü sebeptir.” (AY IV, 351)

İsim + lıg + bol- yapısını görmekteyiz. İncelemiş olduğumuz metinler kapsamında +llg varlık ekinin en çok bol- yardımcı fiili ile kullanıldığını söyleyebiliriz. Cümleye baktığımızda “*tınl(ı)glarıg özkä içkärmək ärsär k(a)ltı tavar bermäk üzä säviglig sav sözlämäk üzä ädgükä mänikä yar(a)tmak üzä bir işlig bolmak*” ifadesini birlikte değerlendirmek zorundayız. Cümle bir isim cümlesidir ve dört türlü sebep nedir? sorunu sorduğumuzda “canlıları kabul etmek, mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak)” yanıtını aldığımızdan ifadenin cümlede özne konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

4. *ol kamağ eliglär hanlar öz elläriñä, k(ä)ntü k(ä)ntü mänji / läriñä kanımlıg bolup , adınnıñ / eliñä adınlar[lär] irigiñä [oku: ärkiñä] / suklanmasar, t(ä)rs yavlak ayıg sakinç / sakinmasar, süñüş atış bamak bäk / lämäkta ulatı irig yavgan iş küdök / läriğ kılmasarlar, ötrü imäriğmä / kamağ bodun kara enç mänjilig örü / ulug kuğı kiçig tüz baz k(ı)ltı.* “O hükümdarların her biri kendi ülkelerindeki **huzura doyp**, başkalarının ülkesine, hükümdarlığına açgözlülük etmeyip, kötü düşünceler beslemediklerinde çatışma ve pranga gibi başka kötü işleri yapmadıklarında bütün halkı huzurlu yukarıdaki büyüklerle, aşağıdaki küçükler uyumlu olur.” (AY,76)

İsim + llg + yardımcı fiil yapısını anlamak için bağlama bakmalıyız. Bu durumda “kanımlıg bolup” ifadesini kendi başına değerlendiremeyiz. Cümleye baktığımızda “*ol kamağ eliglär hanlar öz elläriñä, k(ä)ntü k(ä)ntü mänjiläriñä kanımlıg bolup*” ifadesini birlikte değerlendirmek zorundayız. *Mänjiläriñä* ifadesinde yönelme hâli ekinin varlığından dolayı bunun isim olduğunu söyleyebiliriz. Sözcük bol- yardımcı eylemi ile birlikte “huzura doyp” anlamına erişmiş ve birleşik fiil

meydana getirmiştir. “Bolup” ifadesinde -p zarf fiil ekini görmekte olduğumuzdan cümledeki konumunun zarf olduğunu söyleyebiliriz.

+IIg + kıl-

Ağca +IIg eki ile birlikte kullanılan kıl- yardımcı fiili hakkında şunları söylemiştir:

Budist Türk çevresi metinlerinde +sXz yokluk ve +IXg varlık ekli sözcükler ile meydana gelen fiil öbeklerinden bir kısmı kıl- yardımcı fiili ile gerçekleşmiştir. Tarihi Türk dili alanının tasviri yardımcı fiillerinden olan kıl- fiili, kendisinden önceki isimler ya da isim öbekleriyle birleşmek suretiyle fiil birleşmelerinin bir unsurudur. Bu bağlamda +sXz / + IXg ekli sözcükler de kıl- fiiliyle birlikte bitimli ya da bitimli olmayan fiil öbeklerini meydana getirmişlerdir. (Ağca 2010:171)

1. *kimlär birök adınlar / [ka korkı]nçlıg ämgäklig kılmañlar, / ät'özlärin köñüllärin bir yintäm / enç kılınlar.* “Başkalarına **korku çektirmeyin**. Bedenlerini, akıllarını sürekli huzurlu kılın.” (AY,127)

İncelediğimiz metinlerde +IIg + kıl- yapısına tek bir örnekte rastlamaktayız. *Korkunçluğ* “korkunç”, *ämgäklig* “acılı, ızdıraplı, sefil, muzdarip” anlamlarına gelirken kıl- yardımcı fiili ile birlikte “korku çekmek” anlamına erişmiştir. İfade cümlede fiil konumundadır. *Korkunçluğ* ve *ämgäklig* yakın anlamlı iki sözcük olduğundan ikileme şeklinde kullanılmış olabilir.

+IIg + er-

Ağca, Manihesit ve budist Türk çevresi metinlerinde er- fiilinin, isimlerle birlikte fiil birleşmelerinin de bir unsuru olarak işlev yüklendiğini, bu çerçevede er- fiilinin, yardımcı fiil olarak isimlerle birlikte birleşik fiilleri meydana getirdiğini söylemiş ve Budist Türk çevresi metinlerinde +IXg ermez yapısında örneklerin de mevcut olduğunu açıkça dile getirmiştir ve şunları söylemiştir:

Tarihi Türk dili alanında eklendiği sözcüklerde varlık ifade eden +IXg ekinin, eklendiği sözcüğün ermez olumsuzluk işaretleyicisi ile kullanılmış olması, ilginç görünmektedir. Zira Budist Türk çevresi metinlerinde +IXg ermez yapısındaki ibarelerin aynı zamanda +sXz er- ile ifade edildiği fark edilmektedir. Budist Türk çevresi metinlerinde +IXg ermez şekline benzer başka bir şekil +IXg bolmaz biçimindedir. Tarihi ve modern Türk dili alanının en yaygın fiillerinden olan, söz dizimi bağlamında birçok işlev yüklenmiş olan ve kimi araştırmacılar

tarafından diğer yardımcı fiillerden ayrı olarak değerlendirilmiş olan er- fiili, Manihesit-Budist Türk çevresi metinlerinde de birbirinden farklı görevler yüklenmiş yaygın fiillerin başında gelmektedir. Manihesit-Budist Türk çevresi metinlerinde hemen hemen her söz öbeği içinde farklı işlevler yüklenmiş olan er- fiilinin bilinen en yaygın işlevi, çeşitli kip ve zaman eklerini alarak isim cümlelerini yüklemleştirmektir. (Ağca 2010:166)

Ağca'nın da dediği gibi +IXg ermez yapısı oldukça ilginç ve örneklerine nadir rastladığımız bir yapıdır. İncelediğimiz metinlerde ise +IIg + er- yapısına tek bir örnekte rastladık.

1. *okşatı-sız tip. okşatı-sız tiptimiş-i erser. munda yok iki öçmek bulmağ-lıg yöriğ. ikileyü iş-i negül tıdıp ol okşatı tıltağ-ıg. okşatı tıltağ erser bir yindem itiglig erür* “Benzersiz” diye dediğinde, bunda iki sönme bulma mânası yoktur. O benzer sebebi ayırmanın tekrar işi nedir? “Benzer sebep” ise, sâdece **şarhlı durumdur.**” (Üçİtig, 51)

Üç İtigsizlerde gördüğümüz bu yapı isim + +IIg + er- şeklindedir. Er- yardımcı fiili isim cümlesini fiil cümlesine dönüştürmüştür.

2.2.1. Sıfat + “IIg” + Yardımcı Eylem

+IIg + bol-

1. *ķayu aj-unta ķılılır erki. / [ķangımız] suu-singa kili. / ķamağ il-i-ning mengilig bolmağ-ı. / ķaraçu budun-nung bili. / ķaçan-ķadeği ķaygu-suz yırğaz-un. / ķamağ uluş-ı ili. / ķara yir-ke kirginçe küç bireli tip. / ķangımız suu-singa tili.* “Hangi âlemde acabâ babamızın saâdetine hudut yapılır; bütün memleketinin **mes’ûd olması** Karaçu halkının bili; nice zamana kadar kedersiz râhat etsin bütün memleketi ve halkı, kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye babamızın saâdetine dili.” (ETS, 114)

Sıfat olan *mengilig* “mesut” sözcüğüne bol- yardımcı fiili eklenmiş ve sözcük mesut olmak anlamı kazanmıştır.

2. *bo yertinçü / içindä, üç miñ ulug miñ uluşlar / ta, ķayu nâçä bar ärsär, kamag tınl(ı)goglanı, tamuluglar ulatı, yıldı / pret azunu, barça tarıķzun / birgärü, bolarnıñ alku ämgäki, kün / tin yırak oıruğta, yer oron sayu / turdaçı, ķayu nâçä bar ärsär, / öñi öñi bağlıg kişilär, uzaçı / ögrünçlüg bolzunlar, bo nom ärdini / küçindä, kamagun*

birgärü bolzunlar, / küzätçilig enç mänig, yänä ymä / bo kamağ, imärigmä tnl(ı)glar oglanı, / ig agrıgtın kutrulup, yağısız yavlak / sız bolzunlar. “Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvīpada yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa daima **sevinçli** olsunlar. Bu öğreti mücevheri sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün insanoğlu hastalıktan kurtulup düşmansız olsun.” (AY,155)

Sevinç anlamına gelen *ögrünçlüg* sözcüğü, bol- yardımcı fiiliyle birlikte “sevinçli olmak” anlamına erişmiş ve birleşik fiil oluşturmuştur. *Ögrünçlüg bolzunlar* ifadesi cümlede fiil konumundadır.

3. birök yalañuz bilgä biligig / ök bışrunup dyanıg bışrunmasar / ötrü köñülläri amrulmaz turulmaz / ekiräçgü seziklig bolur ulug bilgä / biligtin y(ä)mä ırayur yatıkayur. “Eğer sadece bilgiyi öğrenip dhyānayı öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri sakinleşmez, durulmaz. İkiricikli **şüpheli** olur. Büyük bilgiden de uzaklaşır, uyku hâlinde olur.” (AY IV, 467)

Seziklig sözcüğü sıfat türünden bir sözcük olmakla birlikte üzerine bol- yardımcı eylemini almıştır. Dolayısıyla sıfat +IIg + yardımcı fiil yapısının mümkün olabildiğini görmekteyiz. İfade fiil konumundadır.

O hâlde isimlerin üzerine eklenen +IIg varlık ekinin yardımcı fiiller ile birlikte kullanılabilirdiği gibi +IIg varlık ekinin sıfatların da üzerine eklenerek yardımcı fiiller ile birlikte kullanılabilirdiğini söyleyebiliriz.

+IIg + kıl-

1. tägimlig t(ä)ñrim / birök bo altun öñlüg y(a)ruk yaltrık / lıg kopda kötrülmış nom eligi atl(ı)g / nom ärdinig ken käligmä üdlär / tä kayu kayu ellärdä uluşıarta / käntlärtä suzaklarta taglarta / altınç bölök üç / arıglarta öñlärtä kürtüklärtä kayuta ärsär tägmiş yadılmış oron / larta birök ol yer orontakı elig / lär hanlar bo nom ärdinig süzök kertgünç / köñülin äşidsär tıñlasar ögsär küläsär, / tapınsar udunsar ayasar ağırlasalar, / yänä ymä bo nom ärdinig boşgunda / çı tutdaçı tört törlüg terin kuvragı / açınsar ayasar küyü küzätü berip, ada / ların ämgäklärin tarkarsar keşärsärlär / bo tultagın ötgürü biz kamağ tört / m(a)haraaçlar ötrü ol eliglärig hanlarıg / bodunı karası birlä busuşsuz kağgu / suz enç mänjilig kılğay biz, “Yüce Tanrım eğer bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şey)den üstün öğreti hükümdarı

(Dharma-rāja) adlı öğreti mücevheri, gelecek zamanlarda birçok ülkede, şehirde, kasabada, dağda, ormanda, çölde her nerede yayılmış ise o yerdeki hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, övse, hizmet etse saygı gösterse ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört tür topluluğa saygı gösterse koruyup sıkıntılarını uzaklaştırırsa bu nedenden ötürü biz bütün dört Mahārājalar o hükümdarları halkı ile kaygısız **huzurlu kılacağız.**” (AY, 68)

Māñilig sözcüğü kıl- yardımcı eylemi ile birlikte “huzurlu kılmak” anlamında birleşik fiil meydana getirmiştir. *Māñilig* sözcüğü “huzurlu” anlamına geldiğinden sıfat türünden bir sözcüktür.

2.3. Sıfat +IIgı Örnekler

“Tarihî ve modern Türk dili alanının genelinde olduğu gibi Budist Türk çevresinde de eklendiği sözcükleri genellikle sıfat yapan +sXz ekinin, zaman zaman gerçek sıfatlara ya da birtakım eklerle sıfatlaşmış olan sözcüklere de eklendiği görülmektedir.” ifadelerini kullanan Ağca, *bo buyanning tüjit adın tunlglarning edgülig işleri amtı üsüksüz tutçı üklyü ök turzun* “Bu sevabın düşüncesi, başka canlıların iyi işleri şimdi kesintisiz artsın” (BuyanKel 34-35) örneğinde edgü sıfatının tekrar +lXg ekini alarak sıfat göreviyle kullanıldığını söylemiştir. (Ağca 2010:173)

1. *kiginç abipiray-ın söz-lelim ol hoşdaçı vastu yme ok ülgü-si iyin bolguluğ bağ-tın öngi üdrülmek-lig vastu yme ok bolur antaş oğ tip. ayağ-ka tegimlig gunamati bahşı muni söz-l(e)r edgülig ögrünç tip ol* “Cevabın mânasını söyleyelim: “Hem o bağlayan maddenin ölçüsüne göre olma, hem de bağdan ayrılma maddesi(nin ölçüsüne göre olma) kesinlikle aynıdır.” a shê li saygı değer Gunamati Hoca, -Buna “**üstün vasıflı** sevinç” derler.” (Üçİtig, 45)

Edgü sözcüğü “iyi, üstünlük” anlamlarında zaten bir sıfat iken üzerine +IIg varlık ekini alarak yeniden “iyi, üstün, iyilik” anlamlarında sıfat oluşturmuştur. +IIg ekini alarak sıfat göreviyle kullanılan sözcükler arasında, incelediğimiz metinlerde en çok rastladığımız sözcük edgülig sözcüğüdür. Zaten sıfat olan bir sözcüğe eklenen +IIg ekinin yeniden bir sıfat meydana getirmesi alışılmış bir durum değildir.

2. uşık arķur-a yatıp / avrakit kıltı mini. / ara tıdmaķ-ning ayıĝ tüş-i. / anuķ ol sanga kini. / aryasang tüz-ün bursang ķuraĝ-(l)ar. / atırdlıĝ umuĝ-um tini. / ratnaşiki burķan-tın alkış alıp. / alĝay umuĝ-um tini. / ratnaşiki burķan-tın alkış alıp. / alĝay men sansar-tın sini.

“Harfi çapraz yatıp, beni avyākrtı’da bıraktı; arayı açmanın fena neticesi sonunda senin için hazırdır; āryā-sanga, asıl cemâat topluluĝu, **seçkin** ümidimin yularıdır, Ratnas’ikhin burkanın du’âsını alıp, seni samsāra’dan çekip alacaĝım.” (ETŞ, 112)

“Adırt” sözcüğü bir sıfat iken +IIg varlık ekini alarak tekrar bir sıfat oluşturmuştur.

3. amtı-kı kişi-ler öltükde. / adırtlıĝ utĝuraķ siz-iksiz. / abita burķan üksinte. / altun-luĝ lınķu-a-ta toĝar-lar. “Şimdiki insanlar ölünce, kat’î ve şüphesiz olarak, Abita burkanın huzûrunda, **altın** lotüs içinde doĝarlar.” (ETŞ, 200)

Altun, renk ve tür bildiren bir sıfattır. Sözcük üzerine +IIg varlık ekini almış ve yine cümle içerisinde sıfat yapmıştır.

İncelemiş olduĝumuz metinlerde, +IXg varlık ekli sözcüklerin er-, bol- ve kıl-, yardımcı fiilleri ile yüklemleřtiĝi örneklere rastlarken tur- ve ti(t)- yardımcı fiillerinin +IXg varlık ekli sözcükleri yüklemleřtirdiĝi örneklere rastlanılmamıştır.

2.4. Özne ya da Yüklem Olan +IIg Ekli Örnekler

+IIg varlık ekli sözcük cümle içerisinde özne yahut yüklem konumundan olabilmektedir.

2.4.1. Yüklem + IIg

1. baĝ-tın öngi üdrülmek baĝ birle erür karşı yörüĝlüĝ tip ķayu-ning atı bolur baĝ çuĝ tiptiser nizvani-l(a)r üklimiş asılmış üçün anı üçün aţamıř ol baĝ çuĝ tip ķaltı abidarim-ta söz-lemiş ol inçe tip. ķayu tınl(t)ĝnung iyin yatdaçı-l(a)r-ı ķayu vastu-ta ükliser asılsar. bo tınl(t)ĝ-ning bo iyin yatdaçı-l(a)r-ı birle ol vastu-ta aţamıř ol ķoşulmuş balmış tip munı üz-e bilmiş kergek ķayu niz-vani-l(a)r ükliser asılsar anung atı bolur ķosuĝ baĝ tip “Baĝdan ayrılmak, baĝ ile karşıt **mânalı**dır: Neyin adı “baĝ-köstek” olur? diye dersin, ta:klesa’lar çoĝalmıř-artmış olduĝu için, bu sebeple “baĝ-köstek” diye adlandırmıştır. Şöyle ki, Abhidharma’da şu şekilde diyerek söylemiştir: Hangi canlının temayülleri hangi maddede çoĝalıp- artan(lar) “koşulmuş-baĝlanmış”

diye adlandırılmıştır. Bu srele, hangi klesa'lar çoğalsalar-artsa onun adı "ek-bağ" olur, diye bilmelidir." (çİtig, 40)

bağ-tın öngi üdrülmek bağ birle erür karşı yrglg tip "Bağdan ayrılmak, bağ ile karşıt mânalıdır" cümlesinden anlaşılacağı üzere +IIg varlık eki burada yüklem konumundadır.

2. okşatı-sız tip. *okşatı-sız tiptimiş-i erser. munda yok iki öçmek bulmak-lığ yrg. ikileyü iş-i negl tıdıp ol okşatı tıltağ-ıę. okşatı tıltağ erser bir yindem itiglig erür.* "Benzersiz diye dediğinde, bunda iki snme bulma mânası yoktur. O benzer sebebi ayırmanın tekrar işi nedir? "Benzer sebep" ise, sâdece **şartlı durumdur.**" (çİtig, 51)

İtiglig erür "şartlı durumdur" ifadesi bu cümlede yüklem yapmaktadır. O hâlde +IIg varlık ekinin yüklem konumunda kullanılabildiğini söyleyebiliriz.

2.5. Tür Meydana Getirmede +IIg Eki

+IXG eki üzerine başka morfepleri alarak yeni bir tür meydana getirir. +IIgIn, +Igin, +IIgIIg, +IIgsIz -mAkIIg, -mAkIIgça, -mAkIIgIn, +InçIIg, -IgIIg gibi analitik formlar ortaya çıkar.

2.5.1. Biçimbirimsel Olarak +IIg Eki

2.5.1.1. -mAkIIg

-mAkIXg birleşimi çok ilginç olmakla birlikte ek hakkında pek fazla şey söylenmemiştir. "Gabain, +mAkIIg'ı fiilden sıfat yapan ek olarak değerlendirmiştir." (Gabain 2003: 47) Fiil tabanlarına eklenen -mAk isim fiil eki ile +IIg varlık ekinin birleşiminden doğan bir ektir. Ağca ise -mAkIXg eki hakkında şunları söylemiştir:

Budist Türk çevresine ait metinlerde, fiil kökenli sözcüklerde +sXz ekinin en fazla kullanıldığı eklerden biri, -mAk fiilden isim yapım ekidir. Böylece bu çevrede -mAksIz birleşik eki, çok sayıdaki örnekte karşımıza çıkar. -mAk ekli fiil tabanlarına eklenen +sXz eki, tıpkı isim kökenli sözcüklerde olduğu gibi yokluk ifade eder. -mAkIIg ekinin en önemli fonksiyonu bir ismi ya da isim soylu sözcüğü nitelemektir. Budist Türk çevresinde -mAkIIg eki, tek bir sözcüğe eklendiği gibi birleşik fiil yapısındaki bir söz öbeğine de eklenerek kendisinden sonra gelen ismi niteleyebilmektedir. Diğer taraftan -mAkIIg eki, kendisinden önceki +sXz ekli

isimlerle bir araya gelmiş olan bir yardımcı fiille birlikte kullanılmak suretiyle de bir ismi niteleyebilmektedir. Budist Türk çevresinde yokluk ekli -mAkSIz ve olumlu karşılığı olan varlık ekli -mAkIIg birleşikleri genellikle kendilerinden sonra gelen isimleri tanımlayan sıfatlar oluşturmakla birlikte, bir cümlede izah edati olarak tanımlanabilecek sözcükleri de ortaya çıkarmıştır. (Ağca 2010: 137-142)

1. iğlig nom-l(a)rıg bolur için körkiğeli anda-ça ol munda-ça ol timeklig adirt-l(a)r üz-e anın kergek-inçe kingürü söz-lemiş erür. “Şarta bağlı dharma’ları “Oradadır, buradadır.” diye söylenen ayırt ediciler ile, böylece gereğince genişleterek söylemiştir.” (Üçİtig, 34)

Ti- eylemine eklenen -mAkIIg eki “timeklig” sözcüğünü ortaya çıkarmış ve adirt ismini nitelemiştir. Dolayısıyla -mAkIIg eki burada sıfat yapmaktadır. Ağca’nın -mAkIIg eki için genellikle kendilerinden sonra gelen isimleri tanımlayan sıfatlar oluştururlar ifadesinde olduğu gibi -mAkIIg eki bu örnekte ismi niteleyerek sıfat yapmıştır.

2. söz-leyü tüketser niz-vani-sız bolur tarçarmak öçmeksiz bolur tanuğ-lamak tip. ikileyü iş-i negül turğurup adın yöründek-iğ körgeli alku kirtü-l(e)r-ning yörüg-in yok için tarçarmak tanuğ-lamak-lıg iş ködüg. birök siz-l(e)r-ning sav-ıngız-l(a)r-ku tayağ-lıg-ın işleşip bilgü için ol bilmedüküg turğurur adın yöründekig tiptiser siz-l(e)r. adın üç kirtü-l(e)r-te küsemiş için bütürü bilgeli turğuz-un yıkınca yarağ-inça yöründekin. “Eğer, “Klesa’sız olur uzaklaştırma, sönmesiz olur tanıklama” diye söylerseniz, uzaklaştırma ve **tanıklamanın işi olmadığı için, bütün gerçeklerin (satya) mânasını görmek üzere, tekrar başka devayı hâsil etmenin işi nedir? Eğer sizlerin sözlerinize dayalı olarak “Çalışıp o bilmediğini bilmek için, başka devayı hâsil eder.” diye dersiniz, diğer üç gerçekte (satya) bütünüyle bilmeyi arzulamış olduğu için, ch’i jen tui ch’ia karşılığınca davasını hâsil etsin!” (Üçİtig, 48)**

Tarçarmak tanuğlamaklıg iş ifadesi tamlama meydana getirmiştir. Yine yukarıdaki örnekteki gibi bu örnekte de -mAkIIg bir ismi nitelemektedir. Tanuğlamaklıg, iş ismini nitelemektedir. O halde bu örnekte de -mAkIIg eki sıfat yapmıştır.

3. bolmak-lıg yörüg-inge yme ök adın-ka yme birmemek-lig yörüg inge tayağ-lıgın anın muntağ tip söz-lemiş ol. neng okşaı-sız ermez tip ulatı munda şası(i)r-ning abipiray-ı erser. ‘engbaşlayı-kı iki padakl(a)r üz-e sizik kıtur oğurak ol bahşı-ka. basakı üç padakl(a)r üz-e ukıtur ol köni yOrügüg. basakı bir padak üz-e tüger öngdüni-sin. kinki padak üz-e ündürür okşaı bolmak okşaşmak-lıg yörügüg ‘engbaşlayı iki padak-l(a)r üz-e sizik kılu ol bahşı-ka söz-l(e)r siz-l(e)r kayu abipiray-lıg yOrüg-ke tayağ-lıg-ın ukıtu bo sudur-ning abipiray-ın söz-leyür siz-l(e)r. öçmekig okşaı-sız tip. “Sönmeyi kendi zâtının benzer sebepsiz **olmasının** mânasına ve de başkasına da **vermeme** mânasına istinâden, bu yüzden şöyle diyerek söylemiştir: “Asla benzersiz değildir.” Ve burada ‘Sāstra’nın izahı ise, en baştaki iki pādaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar. Ardındaki üç pādaka ile öndekini düğümler. Sondaki pādaka ile benzer olmak (ile) **benzeşmenin** mânasını çıkarır. En baştaki iki pādaka ile soru sorarak o hocaya söyler. Sizler hangi abhiprāya’nın mânasına istinâden bu sūtra’nın mânasını açıklayarak sönmeyi “benzersiz” diye söylersiniz?” (Üçİtig, 50)

Bu örnekte birden fazla -mAkIIg ekine rastlanılmaktadır. İlki bolmak-lıg yörüg-inge ifadesidir. İfade, sıfat meydana getirmiştir. İkincisi birmemek-lig yörüg ifadesidir ve bu ifade de sıfat meydana getirmiştir fakat bu örnekte -mAmAkIIg yapısı görülmektedir. -mAkIIg ekinden önce bir -mA olumsuzluk ekini görüyoruz. Bu yapının oldukça farklı bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Ağca bu durumla ilgili şunları söylemiştir:

Temel görevi, eklendiği fiillerde varlık ifade etmek olan -mAkIIg ekinin Budist Türk çevreye ait aşağıdaki eserde -mA- olumsuzluk işaretleyicisini taşıyan bir sözcüğe eklenmiş ve böylece yokluk ifade eden -mAkSız (= -mAmAkIIg) ekinin yerine kullanılmış olması, Türk dilinde varlık / yokluk ya da olumluluk / olumsuzluk ifadelerinin aslında farklı yapılarla karşılanabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır: *yinçge uvşak kızleglig batutlug yörüglerig ukğalı umamaklıg biligsiz bilig bolar ikegü onunç orunka tegürgeli idmazlar :: alku bilgülik nomlarning yinçgede yinçge tözlerin bilü umadın tıdılmaklıg biligsiz bilig (AY 321, 10-16); bahşılarning çinkirtü nom yangın bilmemeklig mün kadak üze anung tözin ukmazlar (Tot. 68-70) vb. gibi (Ağca 2010: 141).*

Son olarak okşaşmak-lıg yörügüg ifadesi de ismi nitelemiş ve sıfat yapmıştır.

4. *tutçı üzüksüz muni teg. / toğumuğ a[jun]juğ unutmaklıg. / toz topraqqa batılıp. tu[r]kanu monkul ertiler.* “Her vakit, durmadan böylece yeniden doğumu, âlemi **unutmuş olarak**, dâimâ toza- toprağa batıp, şuûrsuz bir hâlde bulunuyorlardı.” (ETŞ, 38)

-mAklIlg, çoğunlukla sıfat yapmakla birlikte nadir de olsa bu örnekte olduğu gibi zarf yapmaktadır. O halde sadece +Ilg varlık eki değil onun birleşikleriyle oluşturduğu yapılar da zarf görevinde kullanılabilir. Yapısal olarak burada zarf olmasa da anlamsal olarak zarf yapmıştır.

5. *çadur aşıdı saraşirike. / çaç ülgü san-ı sekiz tümen dört ming. / çarıt-lar öz-e basıdılmağ-lıg. / çalıg sişik-ke çalsıkmış-lar-ka. / çamsız ögürgü suviğ bürdig-lig. çaç soğ-a nomluğ mengi birdeçi. / çandana şiri çından ülüg-lüg. / çavukmuş küü-lüg-ke yükünürmen.* “Caturasiti Saraşiri’ye tam ölçü sayısı seksen dört bin, çarıt’lar ile **bastırılmış olan** arama şüphesine uğramışlara sessiz sevinme suyunu hisseden, tam zamanında töre huzûrunu veren Candana-Sri sandal saâdetine eren, nâm salmış, şöhret bulmuşun önünde hurmetle eğilirim.” (ETŞ, 92)

-mAklIlg eki burada sıfat yapmaktadır fakat cümleye baktığımızda zarf tümleci konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

6. *onunç bütmiş bışmış bilgä bilig / üzä bodi tegmä tuyunmak köñülüg nätägin / bulurlar nätägin bütürürlär tep tesär inçä k(a)ltı / kök kalık kovukınlı altun tilgänlig çakravart elig hanlı nätäg tıdıgsız / ärsär ançulayu ok y(ä)mä bodis(a)t(a)vlar bo köñül küçi üzä alku bilgülik nomlar / tözintä tıdıgsız bolmakıg tuyunup ol / tuyunmakları küçintä ötrü alku nomlarta / ärsinmäkkä tägip abizek kılmağlıg kâziğtä turup nom mänşisin aşanmağlıg / bilgä biligin tnl(ı)glarıg bütürmök bışurmağlıg / bilgä biligin bo eki törlüg bilgä biligler üzä / tıdıgsız tutugsuz bolurlar.* “Onuncu inanmış olgunlaşmış bilgi kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar? diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer gökyüzü kovuğu ile altın tekerlekli Cakravarti han nasıl engelsiz ise o şekil Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde bütün bilgi öğretileri esasında engelsiz(liği) bulmayı anlayıp o anlamları sayesinde bütün öğretilerde iktidara ulaşip abhişeka **yapma** yolunda durup öğreti huzurunu **çoğaltma** bilgisi ile ve canlıları inandırma, **olgunlaştırma** bilgisi ile (yani) bu iki türlü bilgi ile engelsiz, bağısız olurlar.” (AY IV 345)

Bu örnekte birden fazla -mAkllg eki görülmektedir. Aşanmaklıg bilgä ve bışurmaklıg bilgä ifadelerinde Aşanmaklıg ve bışurmaklıg, bilgä ismini nitelemekte ve sıfat yapmaktadır. Abizek kılmaklıg kâzıgta ifadesinde ise “abhişeka yapma yolu” yine sıfat yapmaktadır.

7. törtünç ulug y(a)rlıkançuçı köñül üzä / tnl(ı)glarka asıg tusu kılmakka / tayanıp katıglanmak p(a)ramıtıg nätägin / bütürürlär ulug y(a)rlıkançuçı köñül / üzä tnl(ı)glarka asıg tusu kılmak / y(ä)mä kayu äriür tep tesär ulug y(a)rlıkançuçı köñül üz. üzä tnl(ı)glarka asıg tusu kılmak / ärsär k(a)ltı tnl(ı)glarını aç kız ig kägän / yok çıgay ämgäklärin tarkargalı taloy ügüz / kä kirip ärdinilig oturugka barmak kut / kolunmaklıg küç küsün üzä öz / ätözüg tnl(ı)glarka yem içim ot äm kılmak äriür. “Dördüncüsü büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamaya dayanıp tahammül pāramitāsını nasıl elde ederler? Büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamak da nasıldır? diye sorsa: Büyük merhametli gönülle canlılara fayda sağlamak canlıların açık, kıtlık, hastalık, fakirlik ızdıraplarını yok etmek için denize girip cevherli tahta vurmak (ve) saadet **isteme** gücü ile kendi bedenini canlılara yiyecek içecek, ilaç etmektir.” (AY IV 381)

“Kolunmaklıg küç küsün” burada sıfat yapmakta, kolunmaklıg ifadesi küç küsün sözcüklerini nitelemektedir. Burada ilginç olan küç küsün ifadesidir. Küç küsün “güç kuvvet” anlamında bir ikilemedir. Küsün “istek, arzu”, küse- ise iste-, arzu et-anlamlarına gelir. Küsün istek demektir ancak güç ile birleştiğinde küç küsün “güç kuvvet” anlamına erişiyor. Anlam değişiyor. İki kelime arasında anlamsal geçişkenlik olabilir fakat bu konuda kesin bir şey söylenmemiştir.

2.5.1.2.-(X)nçlXg

Ağca, Budist Türk çevresinde +sXz ekinin en fazla kullanıldığı sözcük yapılarından birinin de fiil tabanlarından -(X)nç eki ile isimleşmiş sözcükler olduğunu söyler. Fiillere eklenerek genellikle sıfatlar türeten ekin, üzerine +lXg varlık ve +sXz yokluk eklerini de alarak isimlerde varlık ve yokluk ifade ettiğini, Budist Türk çevresinde -(X)nçsXz birleşiminin, +sXz ekli diğer birleşikler gibi, ekin tabiatı gereği, genellikle kendisinden sonra gelen bir ismi nitelediğini ve Budist Türk çevresinde yazılmış metinlerde yokluk ifade eden -(X)nçsXz birleşiminin olumlu karşılığının -(X)nçlXg olduğunu söylemiştir. (Ağca 2010:143-144)

Erdal -(X)nçlXg birleşimi hakkında şunları söylemiştir:

-(X)nç eki Eski Türkçede fazlasıyla görülür. -(X)nç'in fiilden türemiş formları körünçlä-, sävinçlä-, tägzinçlä- ve erinçkä- dir. İsimden türemiş formları ise çok fazladır. -(X)nçlXk, -(X)nçlXg ve -(X)nçsXz, -(X)nçXg ve -(X)nçAn. -çAk genelde küçültme anlamına gelmesine rağmen ek küçültme anlamına gelmez. Çoğu -(X)nçlXg formu -(X)nç tabanlıdır fakat -(X)nçsXz için bu söylenemez. Hapax legomena eki olarak -(X)nç + lXg görebiliriz ama -(X)nç hali görülmez. -(X)nç eki ile ilgili görev şemasında eleman her zaman insandır. Tek istisna Eski Türkçede tägzinçtir. Bir şeyin etrafında dönmek ya da bir şeyi sarmak (sıvı ve kağıttan samsaraya kadar). DLT'te bu açıdan birkaç istisna vardır. Diğer -(X)nç formları, temel fiillerinin insan ile ilgili olduğu özel anlamlara sahiptir. Bunların çoğu hisler ve zihinsel aktiviteler ile ilgilidir: enç, tınç, ögrünç, sävinç, umunç, kertgünç, küvânç, ökünç, äyinç, äymänç, sezinç, korkunç, sakınç, busanç ve erinç gibi. İnsan aktiviteleri genellikle "kılınç" ile alakalıdır. Günah "yazınç", fiilimsi olarak "kolunç", "ötünç" ve "kikinç", kazanlı "kazganç", "alınç" ve "bulunç", can sıkıcı "basınç ve iyinç", saygı "yükünç". Unç ve ärinç kullanımının öngördüğü olasılıklar insandır. "inanç" ve "tayanç" anlamı insanlara güven olarak varsayılabilirken "körünç" insan görüş ve anlayışı ile alakalıdır. Yerinçlik kelimesinin temeli erinç "zavallı" kelimesinin bir çeşitidir veyerintür- ile alakalı olduğu açıktır. Karançlık sözcüğü için ise bu zordur. Kar- 'tan gelmesi muhtemeldir. (Erdal, 1991:234-285)

1. tägimlig t(ä)ñrim, birök ken käligmä üddäki / kayu eligläp hanlar öz ät'öz / lärin küzätgäli, azu hatunların / tegitlärin ordo karşı içintäki / inançların içär(ä)kilärin küzätgäli, / altunç yeti, azu balıkın uluşın orđosın karşı / sın küzätgäli, bo nom ärdinig äşid / särlär tınlasarlar, olar ötrü / sakınu sözläyü yeñinçsiz başdinkita / başdınkı ulug ögrünçlüg sävinçlig / ençgü mänig bulgaylar. "Yüce Tanrım, eğer gelecek zamanda hükümdarlar kendi bedenlerini ve hatunlarını, prenslerini, saray içindeki yöneticilerini, cariyelerini ve şehirlerini, topraklarını, sarayını korumak için bu öğretiyi mücevherini dinlerse, o zaman düşünüp anlatması imkânsız, büyük bir **sevinç**, huzur bulacaklar." (AY, 83)

Fiil tabanlarına eklen (X)nç eki +IIg varlık eki ile birlikte artık isimleşmiştir ve cümlede sıfat görevi üstlenmektedir. Yakın anlamlara gelen "ögrünçlüg sävinçlig" sözcükleri "büyük bir sevinç" anlamlarında kullanılmıştır.

2. *sävinçlig, küyü küzätü tutgaylar, / kayu kişilär äşidip, bo nom ärdiniğ / boşgunsar, ärklig türklüg alp aţım, / çoğlug yalınlig bolgaylar.* “Geri dönmeksizin **sevinç**le gözetip gerçekleştirecekler. Her kim bu öğreti mücevherini dinleyip, öğrense güçlü, kahraman ve haşmetli olacak.” (AY,160)

Cümlenin dizilişine baktığımız zaman *sävinçlig* sözcüğünün bu kez “nasıl” sorusuna cevap verdiği için durum zarfı konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

3. *birök bar ärsär, ärdini söğüt / nä için, b(ä)lgürär anţa üzüksüz / mänilärniğ yevägi, / ançulayu ymä / bar ärsär, bo nom ärdini kayu / eltä, uyur bergäli eliglärkä, / yegädinçlig kut buyan, k(a)ltı süz / ülmiş süzök suv, sogıkıña tükäl / lig, uyur kanturgalı oţmakıg, / äsirkämäk ämgäkig. / ançulayu ymä bo / suğuri kopta kötrülmüş idok nom, / uyur kanturgalı tnl(ı)glarnıñ / kut buyan tiläklig küsüşin.* “Eğer mücevher ağaç varsa orada niçin sürekli *sevinç* ortaya çıkar? Aynı zamanda bu öğreti mücevheri herhangi bir ülkede hükümdarlara **üstün** erdem verebilir. En temiz soğuk suya ulaşip sıkıntıları ortadan kalkabilir. Yine bu sūtra, her şeyden üstün kutsal öğretiyi yerine getiren canlıların erdem dilekleri yerine gelir.” (AY,157)

Erdal, *yegädinçin* onaylanmış bir kullanım olmadığını ve *yegädinçlig* kelimesinin *yegädinçsizin* etkisi altında yaratılmadığını söyler. Kökünün *yeg + äd* olduğu düşünülebilir ama çekirdek ilk olarak fiilin özetini tanımlıyor olmalıdır der ve-(X)nlıg yapısının fiil yönetimli olabileceğine inanmaz. (Erdal, 1991:234-285)

Yegädinçlig kendinden önceki ismi nitelediğinde sıfat yapmaktadır. Bu örnekte de *kut* ismini niteleyerek sıfat yapmıştır.

1. *bo yertinçü / içindä, üç miñ ulug miñ uluşlar / ta, kayu näçä bar ärsär, kamag tnl(ı)g / oğlanı, tamuluglar ulatı, yulkı / pret azunı, barça tarıkzun / birgärü, bolarnıñ alku ämgäki, kün / tin yınak oţrugta, yer oron sayu / turdaçı, kayu näçä bar ärsär, / öñi öñi bağlıg kişilär, uzaţı / ögrünçlüg bolzunlar, bo nom ärdini / küçindä, kamagun birgärü bolzunlar, / küzätçilig enç mänig, yänä ymä / bo kamag, imäriğmä tnl(ı)glar oğlanı, / ig agrıgtın kutrulup, yagısız yavlak / sız bolzunlar.* “Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvīpada yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa daima **sevinçli** olsunlar. Bu öğreti mücevheri sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün insanoğlu hastalıktan kurtulup düşmansız olsun.” (AY,155)

Öğrünçlüğ ismi üzerine bol- yardımcı eylemini almıştır. Öğrünçlüğ bol- “sevinçli olmak” anlamında birleşik fiil meydana getirmiştir.

2. *antadata bärü t(ä)ñrim yäk kılınçıña / anıg kılınçl(i)g ş(i)mnu ögümüzni / sakınçım(ı)znu azgurdukin a[r]kun / biligsiz ögsüz boltukumuz üçün / kam(a)g y(a)ruk üzütlärniñ tö[zinä] / [yıl]tızın[a], arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ñ]rikä [ñäçä y]azıntum(ı)z yañult(ı)m(ı)z ärsär, / [y(a)ruklu] karalı t(ä)ñrili yäkli / tözi yultızı [ol tedim(i)z] ärsär / tirgürsär t(ä)ñr[i] tirgürür, ölürsär / t(ä)ñri ölüür te[dim](i)z ärsär, ädgüg / anıgag kop t(ä)ñri y(a)ratmış ol / tedim(i)z ärsär, mänigü t(ä)ñrilärig / [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z ärsär, hormuzta / [t(ä)ñrili ş](i)mnu inili eçili ol / [tedi]m(i)z ärsär, t(ä)ñrim söda bärü / [b]ilmätin t(ä)ñrikä ig(i)däyü montag / ulug çulvu sav sözlädim(i)z ärsär / mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z / ärsär, t(ä)ñrim amtı m(ä)n raym(a)st / f(ä)rzind ökü[nür m(ä)n ya]zokda boşunu ötüür m(ä)n m(a)n[astar] hirza, / kutlug bars. “O zamandan beri tanrım, şeytanca **davranış**larla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız hale geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Erzua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak; ışık ve karanlık, tanrı ve şeytanın esası birdir dediysek; diriltirse tanrı dirildir, öldürürse tanrı öldürür dediysek, iyiyi de kötüyü de tanrı yaratmıştır dediysek; ölümsüz tanrıları yaratan o dediysek; Hormuzta tanrı ve Şimnu kardeştir dediysek; tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulduysak (ya da) böylesine affedilmez günahlar işlediysek; tanrım şimdi günahı arınmayı diliyorum. Kutlug Bars.” (HU,79)*

O hâlde yukarıdaki örneklerden hareketle +IIg varlık ekinin -(X)nçlXg şeklinde genişlediğini ve yeni sözcükler meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

2.5.1.3. +l(X)gIIg

1. *birök söz-leser siz-l(e)r bışrunmağ yol-ta ikileyü turğurmak-ı erser yöründekin kim tarıku tüketmiş nizvani-l(a)r-ning pirapı-sın ikileyü taş ıratgu üçün tip üdçe kuıtrulmuş-l(a)r erser tümge erklig-lig üçün. sizinmiş üçün niz-vani-l(a)r-ım yana turğay tip. yıknça yarağ-ınça bışrunmağ yol-ta ikileyü örişün yöründekin “Eğer, Olgunlaşma yolunda devasını hâsil etmesi uzaklaşıp bitmiş klesa’ların prāpti’sini bir ikinci kez dışarı uzaklaştırmak içindir.” deyip “zamana bağlı kurtulmuşlar, zayıf*

hassalı olduklarından “Klesa’larım yine kalkacak.” diye şüphelendiklerinden, olgunlaşma yolunda yeniden karşılığınca devasını hâsil etsinler.” (Üçİtig, 48)

İncelenen metinlerde yalnızca bu örnekte +IIgIIg yapısına rastlanılmıştır. “Erk” güç, kuvvet, kudret anlamlarına gelen bir isimdir +IIg varlık ekinin eklenmesiyle birlikte “erklig” güçlü, kuvvetli anlamlarına erişmiştir. Sözcük üzerine +IIg varlık ekini kabul etmişken tekrar +IIg varlık eki eklenmiş ve +IIgIIg yapısı ortaya çıkmıştır.

2.5.1.4. +IXgXn

+IXgXn yapısından sözdizimsel yapı içerisinde zarf yapanlar adlı bölümde bahsetmiştik. Ekin vasıta hâl eki olarak genişlediğini ve zarf meydana getirdiğini söylemiştik. +IXgXn, +IIg ekinin genişlemiş formlarından yalnızca bir tanesidir.

1. *yänä y(ä)mä ätöznüñ arıgsızın özini / kağgular birlä katıgılgın tüpiñä / tägi çınsızın kertü töztä köñülñüñ / yolu ärmäzin körürlär.* “Ve yine vücudun kirliliğini özünü kaygılar ile sıkıntısını köküne kadar yanlışlığını gerçek esastaki zihnin yolu olmadığını görürler.” (AY IV 470)

Bu örnekte +IIg varlık ekinin +In vasıta hâl ekiyle genişlediği görülmektedir.

2.5.1.5 +IXgsXz

Ağca bu yapının kullanımıyla ilgili şu örneği vermiştir: **İtligsiz yavız özümün edgügerü uzkya özleding** “Değersiz kötü ruhumu iyice, ustalıkla övdün” (BT XIII 12, 140-141) (Ağca 2010: 136)

Ağca’nın vermiş olduğu örnekte +IIg varlık eki ve +sIz yokluk eki üst üste gelmiş ve birlikte kullanılmıştır. O hâlde +IIg ve +sIz ekleri, ayrı ayrı kullanıldığı gibi birlikte de kullanılabilir.

1. *burun ertmiş öngdiün uç-tın kin ödketegi. / bulung yingak sayu ol oğ bir yanglıg. / burğ şark kılıp uğuluğ-suz uluş idigin. / bun orun-ı birer çoğ-ta büdürü idelim.* “Önce geçmiş evvelki uçtan son zamana kadar her köşe ve bucakta aynı şekilde cart-curtla yapılamayan memleket nizamını temelini, yerini her noktada hep birlikte tanzim edelim.” (ETŞ, 140)

Eski Türk Şiirinde rastladığımız bu örnekte “ugulug-suz” sözcüğünde +IIg ve +sız eklerinin üst üste kullanıldığı görülmektedir.

2. *alķu ķamağ öz-eliksiz burķan-lar-ning. / aķın-lar-ķa asıg ķılur tüz-ün-ler-ning. / aşdaçı öklıdeçi ögi anası. / aķırdlıg-sız yarlıķar-sız amrançıg-a. / “Bütün mevcut en üstün burkanların, başkalarına yardım eden asîllerin, arttıran, çoğaltan anası, annesi, **ayrılık** gözetmeden, her kesi yarlığarsınız, ey sevgili.” (ETS, 156)*

“Aķırdlıg-sız” örneğinde açıkça görülüyor ki sözcük, hem +IIg varlık ekini hem de +sIz yokluk ekini kabul etmiştir. Ek üzerine +sIz yokluk ekini kabul edebildiği gibi yeniden +IIg ekini üzerine alarak +IIgIIg şeklinde genişleyebilir.

3. *bodi tegmä tuyunmak köñültä / oom törtünç säkiz altmış / burhanların on küç tört tör / lüg korkınçsız bilgä biligtä ulatı / kamaglıgsız nomlarıg kalırsız bütürmäk / p(a)ramit temäk savnuñ yörügi äriür. “Bodhi denilen kavramış, uyanmış gönülde Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgiden başka **umumi olmayan**, özel öğretileri eksiksiz elde elde etmek (tamamlamak) pāramitā denilen sözün açıklamasıdır.” (AY IV 505)*

“Kamaglıgsız nomlarıg” ifadesi burada sıfat yapmıştır. Kamaglıgsız sözcüğü nomlarıg sözcüğünü nitelemektedir.

SONUÇ

Türk dili isimlerdeki varlık ifadesi için varlık ekine ihtiyaç duymuştur. Varlık ekinin fonksiyonu varlık ifade etmektir. Herhangi bir şeyin varlığından söz edilebilmesi için yokluk halinin mevcut olması gerekir. Diğer bir deyişle varlık ve yokluk bir bütündür ve varlık ya da yokluk anlam alanı yaratabilmek için dil, ikisine de ihtiyaç duyar. Varlığı ifade eden +IIg ekinin var olması için yokluğu ifade eden +sIz ekinin de var olması gerekir. Biri varlık ifade ederken öteki yokluk ifade eder. O halde Türk dili +IIg varlık eki için +sIz yokluk ekine ihtiyaç duymaktadır. +IIg varlık ekinin mevcudiyeti +sIz yokluk ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Aynı şekilde +sIz yokluk ekinin mevcudiyeti de +IIg varlık ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Yani bu iki ek birbirine benzeyen ve birbiriyle bütün olan iki ektir. İncelenen metinler kapsamında +IIg varlık ekinin isim, sıfat, zarf ve hatta edat meydana getirdiği, çekim ekleri ve iyelik ekleri ile birleşebildiği, üzerine başka morfemleri alarak +IIgIn, +IlgIn, +IIgIIg, +IIgsIz -mAkIIg, -mAkIIgça, -mAkIIgIn, +InçIIg, -IglIg gibi analitik formlar ortaya çıkarabildiği, yeni bir tür meydana getirebildiği, ikilemelerin teşkilinde rol oynadığı, üzerine yapım eklerini alabildiği gibi çekim eklerini de alabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla ek için isimden isim yapım ekidir demek yeterli bir tanım değildir çünkü ek isimden yalnızca isim yapmaz. Ek her zaman yapım eki gibi de hareket etmez. Kimi zaman bir çekim eki gibi davranır.

Ek bir yardımcı fiil ile kullanılabilir. İncelenen metinlerde bol, kıl- ve er-yardımcı fiilleri ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekin en çok bol- yardımcı fiili ile kullanıldığı gözlemlenmiştir. Tur- ve ti(t)- yardımcı fiilleri ile kullanıldığı örneklerle ise rastlanılmamıştır. Ek Türkiye Türkçesinin ekleri ile mukayese edilmiş ve +IIg varlık ekinin +çı/+çi gibi bir yapım eki olmadığı saptanmıştır. Ek varlık alanına sahip bir ek olduğundan varlık kategorisinde ele alınmıştır. Eke bilhassa Uygur metinlerinde sıkça rastlanılmıştır. Ekin aslında bu kadar yaygın olması, onun ne kadar işlek bir ek olduğunu göstermektedir. Ek yalnızca aidiyet bildirmek için kullanılıyor olsaydı zarf ve edatların teşkilinde bu kadar önemli rol oynamazdı. O halde ekin yalnızca aidiyet ve mevcudiyet bildirmediği, bunların yanında önemli fonksiyonlarının da olduğu incelenen örneklerde mevcuttur.

Ayrıca +IIg eki tek başına türlerin teşkilinde rol oynayabildiği gibi bunun yanında isim+ IIg, sıfat + IIg, isim + IIg + yardımcı eylem, sıfat + IIg + yardımcı eylem yapıları da mevcuttur. Edat, zarf, sıfat, isim yapabilir ve cümle içerisinde özne yahut fiil konumunda olabilir. Biçimbirimsel olarak genişleyip -mAkIIg, -(X)nçlXg,-(X)glXg, +lXgXn, +lXglXg, +lXgsXz gibi yeni formlar ortaya çıkabilir.

Türkçede ekler üç ana gruba ayrılır. Çekim ekler, yapım ekleri ve hem yapım hem de çekim eki gibi hareket eden ara ekler. İncelenen metinlerde, +IIg ekinin yalnızca yapım eki yahut çekim eki gibi hareket etmediği, kimi zaman yapım eki, kimi zamansa üzerine çekim eklerini kabul ederek çekim eki gibi davrandığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle ek için yalnızca yapım ekidir yahut çekim ekidir demek yanlış olur. +IIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi davrandığından hem yapım hem de çekim kategorisinde olan ekler dahil edilmiştir. +IIg varlık ekinin bir ara ek oluşu, onun artık yalnızca yapım eki yahut yalnızca çekim eki olarak değerlendirilmesinin önüne geçer. O hâlde +IIg varlık eki hem yapım eki hem de çekim eki gibi hareket edebilen bir ara ektir.

Sonuç olarak +IIg varlık eki farklı morfemler aracılığıyla genişleyebilen, yardımcı fiiller ile birlikte kullanılabilen, üzerine yapım eklerini ve çekim eklerini kabul edebilen, hem yapım hem de çekim eki gibi davranan, isimlere, sıfatlara eklenebilen, isim, sıfat, zarf ve edat meydana getirebilen, ikilemelerin oluşmasına katkıda bulunan, bir ara ektir.

KAYNAKÇA

AĞCA, Ferruh (2006). “Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi”, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AĞCA, Ferruh (2010). Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri, TKAE yay: 1-234, Ankara

AĞCA, Ferruh (2016a). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-NotlarDizin-Tıpkıbasım), TKAE Yayınları, Ankara.

AĞCA, Ferruh, Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri, *Dil Araştırmaları*,(Bahar 2015). Sayı: 16, s.83-101.

AĞCA, Ferruh, Kutadgu Bilig’de Geçen Benzetme Edatları ve sanı “Gibi” Edatı, *Yeni Türkiye* (Şubat 2019), Sayı:105, s.102.

AHMADOVA, Aysel, Orhon Yazıtlarında Ara Ekler, TÜBAR XLI / 2017-Bahar

ARAT, Reşit Rahmeti, (2018). Eski Türk Şiiri, TDK: 8-305, Ankara.

ATAY, Ayten (2007). Eski Türkçeden Bugünkü Türk Şivelerine +lığ/+lig>+lı /+li Ekli Edatlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 21-33 ss.

AYAZLI, Özlem (2012). VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını, TDK yay: 64-179, İstanbul.

AYAZLI, Özlem (2019). Altun Yaruk Sudur’da Çekim Edatları, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/1, 2019: 39-72

BANG, Willi, Annemarie von GABAIN und G. R. Rahmati: Türkische Turfan-Texte VI. Das, buddhistische sūtra Säkiz yükmäk, Berlin, 1934: 93-192.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema. (1998). Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks- XXX Levha, TDK yay: 29-93, Ankara.

BAŞDAŞ, Cahit (2006). Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında sunulan Bildiri 26-27 Eylül, Bilkent Üniversitesi, Ankara.*

BİLGİÇ, Meriç (2012). Varlık ve Yokluk Arasında Universitas'ın Tarihüstü Sentezi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 23: 163-184

CAFEROĞLU, Ahmet (2015). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK yay, Ankara.

CAN, Meltem (2010). Eski Uygur Türkçesinde İklimeler, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press.

ÇAKMAK, Serkan (2013). Var” Ve “Yok” Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring 2013*, p. 463-471, ANKARA-TURKEY

ÇETİN, Engin (2016). Eski Uygurca Metinlerde +IIg +IUG Ekinin Sıfatlarda Kullanımı, *International Journal of Language Academy*.

DELİCE, İbrahim (2016), Türkçenin Ekleri Nasıl Sınıflandırılmalıdır?, *Türk Dil Bilgisi Toplantıları ve Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu*”, İstanbul 24 – 25 Kasım 2016.

ERASLAN, Kemal (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK yay, Ankara.

ERCİLASUN A. Bican-AKKOYUNLU Ziya (2018). Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK yay, Ankara.

ERDAL, Marcel (1991). Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, II Volum, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

ERDAL, Marcel (2004). A Grammar of Old Turkic, Leiden-Boston: Brill.

ERGİN, Muharrem (2012). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul

GABAIN, Annemarie von (1988). Eski Türkçenin Grameri (çev: Mehmet Akalın), TDK yay: 47, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2012). Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ yay, Ankara.

Kaya, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2017). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, TDK yay, Ankara.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho I, Berlin, 1912.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho II, Berlin, 1919.

Le Coq, Albert von: Türkische Manichaica aus Chotscho III, Berlin, 1922.

ÖLMEZ, Mehmet (2017). Eski Uygurca İkillemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLE TEN*, 65-2.

ÖLMEZ, Mehmet-ARİS, Gönül (2019). Eski Uygurca Ölüler Kitabı'ndaki İkillemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLE TEN*, 67 (Haziran), 39-64.

ÖNER, Mustafa (2004). Türkçede -IIg > -II Ekli Niteleme Sözlünün Edatlaşması, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, 2004, TDK 855, 2239-2251.

ÖZBAY, Betül (2014). Huastuanift Maniheist Uygurların Tövbe Duası, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

POLAT, Ülkü (2017). Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (Ötün-, Tegin-, Yarlıka-, Yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2012-2026.)

TEKİN, Talat (2016). Orhon Türkçesi Grameri, TDK yay: 84, Ankara.

TOKYÜREK, Hacer (2018). Altun Yaruk Sudur IV. Tegziñ Karşılaştırmalı Metin Yayını, TDK yay: 323-545, Ankara.

TURAN, Zikri (2007), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırması Nasıl Olmalıdır?”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-II 24-29 Eylül 2000, s.1835-1844, TDK Yay., Ankara.